SAMET AĞAOĞLU

DEMOKRAT PARTİNİN DOĞUŞ VE YÜKSELİŞ SEBEPLERİ

BİR SORU

SAMET AĞAOĞLU

DEMOKRAT PARTİNİN DOĞUŞ ve YÜKSELİŞ SEBEPLERİ BİR SORU

Bu kitap BAHA MATBAASI'nda dizildi ve basıldı. AYTAÇ MÜCELLİTHANESİ'nde hazırlandı. Kapak: ORAL

10/12/1972

ÖNSÖZ

Bu kitap 1946 dan 1960 Mayısına kadar bir devri kapsayacak siyasî hatıralarıma bir giriş de sayılabilir. Türk Milletinin tarihinde bu on dört yılın yeri büyüktür. Bu on dört yıl yalnız tek partili totaliter bir rejimden çok partili demokratik bir rejime geçiş devresi değil, ondan çok daha önemli olarak Türk Milletinin yeni bir hüviyet, yeni bir kişilik alması kavgasının sahnesidir. Bu sahnenin perdesi nasıl açıldı, hiç değilse umumî çizgileriyle ve gerçeklere dayanılarak tesbit edilmediği takdirde bir çok yalnış hükümlere varılabilir. Ben bu kitabımda kendimin de katıldığım büyük kavganın. Türk Milletinin yeni bir hüviyet alması hamlesinin temel kaynağını yine kendi görüşlerime, kendi ölçülerime göre beilrtmeğe çalıştım. Bundan sonra siyasî hâtıralarımın tarih için, gelecek kuşaklar için önemli saydığım yapraklarını ayrı kitapların konuları yapacağım.

DEMOKRAT PARTİNİN DOĞUŞ VE YÜKSELİŞ SEBEBLERİ

Memleketimizde Meşrutiyetten bu yana partiler tarihini gözden geçirdiğimiz zaman varacağımız ilk sonuç Demokrat Parti kuruluşunun bir halk hareketi olduğudur. Bu bakımdan da Osmanlı İmparatorluğunda, dejenere olmuş yönetim sistemlerine karşı çeşitli isimlerle anılan ayaklanmalara oldukça benzer. Yani halkın şu ve bu şekilde yürütülen baskı rejimine karşı yarı mistik, kader inancına bağlı bir hareketi manzarasındadır.

1946 yazında Ankara ve ilçelerine bağlı köylerde yaptığım gezintilerden hafızamda bu mistik kader inancıyla ilgili yüzler, sesler, sözler var:

Bâlânın bir köyünde köy odasında oturuyoruz. Jandarma çavuşu da yanımızda. Köylü bize, biz onlara sessiz bakışıyoruz. Çavuş "Konuşun, diyor, ne derdiniz varsa söyleyin, işte beyler sizi dinlemeğe gelmişler."

Çavuşun dudaklarında ince, küçültücü, alay eden bir gülümseme. Elindeki kırbaçla çizmelerine hafif hafif vuruyor.

Orta yaşlı bir köylü başını salladı:

"Doğru söylersin Çavuş. Fakat beyler gidince şu kırbacı sırtımızda şaklatacaksın!"

Yine susuyorlar. Biraz sonra bir başka köylü "Ne diyelim beyler, her şeyin bir vadesi var. Bugünkülerin vadesi geldi galiba!"

1960'dan çok sonra yine bir köylü kadın Demokrat Partinin kendi köyünde doğuşunu şöyle anlatmıştı:

"Köyümüz sessiz bir yerdi. Gelen yok, giden yok. Birdenbire insanlar çoğaldı etrafımızda. Herkes konuşur, söyleşir oldu. Şehirlere karışmak hevesi uyandı içimizde."

Bir başka manzara, tam bir tablo:

1946 seçimlerinden az önce Çubuk İlçesinde kaymakamın bir köyde muhtarın evine kapattığı Demokrat Partili köylüleri döverek kapıdan dışarı attığı saattaki manzara. Yüzleri, gözleri kan içinde olanlar da, onları bu halde seyir edenler de sessiz, ama korkusuz duruyorlar. Kapısı, pencereleri kapalı ev, içindeki eli kamçılı, beli silahlı yönetici bir yanda, yeniye kavuşma hasretiyle her türlü eza ve cefaya sessiz, sedasız, ama boyun eğmeden karşı duran insanlar bir yanda. Zalim kalesine kapanmış, mazlum meydanda. Bu tablonun anlattığı şu: Asık yüzlü, donuk, mağrur bakışlı putlar artık yıkılacaklardır. Köyde, ilçede, şehirde, yurdun, toplumun, devletin her köşesinde yıkılacaklardır. Bu, eski dinin, eski mezhebin yerine yenisinin gelmesidir. Tarihin bu çapta her hareketinde olduğu gibi Demokrat Partinin doğuşunda da eskiden kurtulup yeniye kavuşma hasreti meczuplarını, dervişlerini, şeyhlerini yerden ve birden fışkırtıyor, her köy, her mahalle, her ilçe, her şehir gideceklerle geleceklerin silahsız, kansız, ama şiddetli kavga meydanı oluyor. Halk yüzlerce yıldan o yana ilk defa bu genişlikte ayağa kalkmıştır. Bu dikleşmeyi yaratan ana kaynak, ekonomik ve sosyal düzenle de elbette ilgili. Fakat bunların yanında ve önünde insanın hür olmak istek ve arzusundan kuvvet alıyor. Bu, istibdada, onu temsil eden her varlığa karşı isyandır. Devlet kadar kişinin istibdadına karşı isyan, köyde ağaya, şehirde ihtikarcı-

ya, faizciye, eşrafa isyan, kendisini hor gören, maddî manevi sömüren her müesseseye, her kavrama isyan!

Evet, Demokrat Partinin doğuşunu sadece bir parti hareketi olarak, tek partili sistemden çok partili rejime geçiş hareketi olarak görmek, tarihini de buna göre değerlendirmek büyük hata olur. Milli Mücadele devresini biraz sonra ele almak üzere bir yana bırakırsak, 1852 den 1946'ya kadar memleketimizde 104 parti ve parti niteliğinde teşekkül kurulmuştur. Bunlar arasında İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, Cumhuriyet Halk Partisi gibi iktidara geçmiş olanlar dahil hiç birinin doğuşu Demokrat Partinin doğuşuna benzemez. Hepsi yöneticilerin, politikacıların, biraz da aydınların kendi aralarında, bir kısmı şahsi rekabetlerle, bir kısmı ideolojik gayelerle yaptıkları birleşmelerdir. Yalnız onlar değil, Demokrat Parti'den sonra ta günümüze kadar kurulanlar da Adalet Partisinin bir noktada halk hareketi sayılabilecek manzarası dışında aynı durumdadırlar. Adalet Partisinin halk hareketi niteliğini taşıyan yanı başı koparılmış eski Demokrat Parti teşkilâtının her şeye rağmen canlılığını muhafaza ederek bu partiye geçmiş olmasıdır.

Diyoruzki Demokrat Parti yüzyıllar boyu içinde hemen tek halk hareketidir. Millî Mücadeleyi şimdi bu bakımdan ele alabilirim:

Millî mücadeleyi sadece dışa karşı bir istiklâl savunmasından ibaret görmekten, onu bir Anadolu İhtilâli saymağa kadar değişen fikirler, görüşler vardır. Millî Mücadelenin bir halk hareketi niteliğini ilk araştıranlardan biri benim. 1944 yılında yayınladığım "Kuvayi Milliye Ruhu" isimli kitabımda bu konuda şöyle diyordum:

"Türk Milleti artık tam bir isyan halindedir. Dış-

tan gelen istilâ ve intikamcı kuvvetlerle beraber, içten kendi hakimiyet ve yetkisini tanımak istemiyen ve yüz yıldan beri devam edegelen inkılâplara rağmen durmadan milleti zor ve istibdat altında tutmak isteyen zihniyetlere karşı isyan halindedir! ([1])"

Kısaca hülâsa ettiğimiz bu fikir akımlarının hepsine hakim olan halkcılık idi. Bu akım Mecliste ve bilhassa kanunların sosyal bir demokrasiye doğru kaymaları şeklinde ortaya çıkıyordu. Bu kaymanın ilk sonuçları Ekim 1336 (1920) belediye seçimlerinde ve 3 Nisan 1339 (1923) milletvekili seçiminde seçen ve seçilenlerin vergi ile mükellef olma kaydının kaldırılması ile gözüktü. Büyük Meclis kendi varlığını belirten bir programa "Halkcılık Programı" ismini vererek Millî Mücadelenin ifade ettiği büyük inkılâbı bütün dünyaya ilân ederken işte böyle şuurlu ve hür fikir cereyanları ile kaynıyordu ([2])".

Babam Ahmet Ağaoğlu daha Büyük Zafer'den önce 1922 yılında Ankara'da Hakimiyeti Milliye gazetesinde ([3]) yazdığı "İhtilâl mi, İnkılâp mı?" başlıklı yazılarında Millî Mücadelenin niteliğini araştırırken şöyle diyor ([4]).

"İhtilâl mi yapıyoruz? İnkılâp mı?"

- Bizce yapılan hareket ne ihtilâldir, ne inkılâptır. Fakat ikisini de kucaklayan gayet geniş ve derin bir hadisedir...

Zaten hadiseyi yaratan kitle hadisenin bu genişliğini sezerek buna ne ihtilâl ve ne de inkılâp demiştir,

---

1) Kuvai Milliye Ruhu, sahife 60.

2) Kuvai Milliye Ruhu, üçüncü baskı, sahife 51-52.

3) Atatürk'ün gazetesiydi. İsmi sonradan Ulus oldu.

4) Bu makaleleri daha sonra 1942 yılında *İhtilâl mi, İnkılâp mı?* isimli küçük bir broşürde toplayarak yayınladım.

daha manalı, daha geniş "Millî Hareket" ismini vermiştir.

İhtilâl isyan manasında daima geçici, belli ve sınırlı bir hadiseyi ifade eder. İhtilâller her zaman ani olur ve sınırlı gayesini elde etmeğe ya muvaffak olur, ya olmaz ve fakat her zaman yine ani olarak söner.

Bizim yaptığımız böyle bir şey değildir. Biz yapılan zulüm ve hakaretlere, tecavüzlere karşı isyan ettik. Fakat bugün gerek içerde bütün hepimiz ve gerek dışta bütün ecnebiler biliyoruzki takip ettiğimiz gaye yalnız dıştan gelen zulüm ve hakaretleri, tecavüzleri karşılamaktan ibaret değildir, hedeflerimiz daha geniştir.

İnkılâp ise revolüasyon manasına gelen belli bir toplumun manen, maddeten inkişaf ederek yükseldiği halde kendisinin tâbi olduğu idare şeklini, siyasî ve sosyal müesseselerin değiştirilmesini önleyen sebepleri kaldırmak için yaptığı isyana denilir.

Herkes itiraf eder ki bizim yaptığımız hareket ne böyle bir idealden doğmuştu ve ne de başlangıçta bu gibi emellere erişmek içindi. Her ne kadar bugün biz şimdiye kadar arkasında yürüdüğümüz müesseseleri esaslı şekilde değiştirmeğe doğru gidiyorsak da hareket noktamız, ilk gayelerimiz bu değildi.

Demek ki biz kelimenin hususi manasıyla inkılâp da yapmıyoruz.

O halde yaptığımız nedir?

Yaptığımız milletin de gayet doğru olarak tarif ettiği gibi Millî Harekettir."

Ağaoğlu Ahmet, bu yazılarında dış düşmanların baskı ve tecavüzü, Saray ve hükümetinin de bir şey yapamaması karşısında asker-sivil aydınlar daha kurtuluş plânları hazırlarken Anadoluda halkın Millî Harekete kendiliğnden giriştiğini, bu hareketle beraber İm-

paratorluğun artık çürümüş müesseselerinin de birer birer yıkılmağa başladığını, bu yıkılmanın devam edeceğini, etmesi gerektiğini belirtiyor.

Babamın bu yazılarında ortaya sürdüğü ana fikir şudur:

Millî Mücadele ve arkasından gelen iç bünyedeki değişiklikler aydın zümrenin tarihte ilk defa halk ile elele vermesi, bu aydın zümrenin halkın isteklerine uyması sayesinde mümkün olmuştur ve yeni inkılâplar da yine bu sayede yapılabilecektir.

Evet, Millî Mücadele Birinci Büyük Millet Meclisinin kabul ve ilân ettiği "Hakimiyet Milletindir" prensibine ve Halkcılık Programına rağmen bu mücadelede halkın yeri daha çok dıştan gelen tehlikeye karşı ayaklanma noktasındadır. Bu dış tehlike olmasaydı inkılâplar, sağlanması istenilen hürriyetler, sosyal bünyedeki değişiklikler yalnız ve yalnız yönetici rehber kadronun o güne kadar olduğu gibi kararına bağlı kalacaktı.

Demokrat Parti ile beliren halk hareketinde ise dıştan gelen bir baskı yoktur. Yönetici kadroyu yalnız tek partiden çok partili bir rejime değil, her sahada yepyeni fikirlerin kabulüne zorlayan sadece aşağıdan halktan gelen baskıdır. Bu baskının ana temeli ise halkın hürriyet hasretidir. Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi zabıtlarını tetkik ederken bunu açıkca görüyoruz. Demokrat Partinin kuruluşu yalnız bir kaç ay için yeni bir partinin meydana çıkması manzarasını gösterir. Bu bir kaç aydan sonra artık ortada sadece yeni bir parti değil, tam bir halk hareketi vardır. Partinin kurucuları bu halk hareketine maharetle önderlik etmesini bilmişlerdir.

İşte kısaca yazdığımız bu sebeplerledir ki Demokrat Parti hareketi memlekette yüz yıllar boyu ilk defa bir halk hareketi sayılabilir ve sayılmalıdır diyoruz.

Demokrat Parti hareketinin bir halk hareketi olduğunu söylerken objektif kalmak gerekir. Gerçekleri, önemlerini büyütüp küçültmeden açıklamalıdır. Demokrat Parti kuruluşuna bir halk hareketi niteliğini veren müsbet hareketler, arzular, idealler olduğu gibi, menfileri de vardır. Bu bir çeşit ayaklanmada insan hak ve hürriyetleri, millî hakimiyet prensibi, sosyal adalet ideali, medeni bir hayat seviyesine bir an önce erişmek emeli, her çeşit taassup baskısını yıkmak heyecanı gibi müsbet rüzgârlar yanında, batılaşma yolunda girişilmiş inkılâpların baskısından kurtulma gayreti gibi bulutlu havalar da var. Böyle çırpınışlarla sosyal düzeni kökünden değiştirme hedefi gibi en uç sağdan, en uç sola kadar menfi fırtınalar yaratmak çabası göze çarpıyor. Bu müsbet ve menfi yönlerin adamları Demokrat Parti saflarını doldurmağa çalışıyorlar.

Burada üzerinde önemle durulması gereken bir nokta şudur:

Demokrat Parti kurulduğu zaman memleketin ve halkımızın maddi ve manevi seviyesi, değil Meşrutiyet devri partilerinin kurulduğu zamana, hatta Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulduğu 1930 yılına göre de çok daha ileridedir. Okuyup yazanların sayısı artmış, Batı ülkeleri üniversitelerinden, kendi üniversitemizden, yüksek okullardan çıkanların sayısı yükselmiş, liseyi bitirenler büyük yekûnlara varmış, Batıdan bir çok eserler dilimize çevrilmiş, bir cümleyle fikir kapıları yavaş yavaş açılmağa başlamıştır. Sadece bu değişiklikler siyasi düşünceleri, sosyal konuları halk tabakalarına oldukça yaklaştırmıştı.

Sonra Atatürk belki, birbiri arkasından sıraladığı inkılâpları gökleştirmek, belki halkı demokratik yönetime sarsıntısız alıştırmak, bunların yanında belki de, devlet kudretini mutlak olarak elinde tutmak gibi dü-

şüncelerle, bu arada Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları denemelerinden kendi ölçülerine göre menfi çıkan sonuçlar karşısında tek parti yönetimini sürdürmüş olmasına rağmen Büyük Millet Meclisi kavramını korumağa dikkat etmişti. Bütün müesseseleriyle devlet Büyük Millet Meclisinin kayıtsız, şartsız emrinde gözüküyordu. Meclisin fiilen tek parti elinde olmasının doğurduğu prestij düşüklüğüne karşılık Millî Hakimiyet prensibinin günün birinde ergeç uygulanacağı ümidi bu sayede yaşadı. Öyleki Atatürk'ün şahsi otoritesi olmasaydı üzerinde "Hakimiyet Milletindir" vecizesi yazılı bayrakla tek parti diktatörlüğünü yürütmek asla mümkün olmayacaktı.

*
**

Meşrutiyet devrinde kurulan partilerle halk arasında göze çarpar bağlar aramak beyhude. Kurulmuş partilerin ve siyasi cemiyetlerin hepsi resmen bir ana hedef peşindedirler:

Sarayın, hükümdarın, onlar namına yönetici kadronun karşısında yönetilen kitlenin yerini tesbit etmek! Bu parti ve teşekküllere göre, hakimiyet milletin değil, Saray ve hükümdarındır. Ama onlar bu hakimiyeti belli şekillerde ve belli sınırlar içinde kullanmalıdırlar.

Bu partilerin ortak parolası "Hürriyet - Müsavat - Adalet" tir ([1]). Bu partiler arasında sosyalist görüşlerden ilham alanlara da rastlanıyor. Bir kısmı liberal ekonomi taraftarı, yine bir kısmı mahalli idarelere daha geniş yetki verilmesi sistemini tutuyor. Fakat bütün bu nazari görüş ve programlara karşı halkın takındığı tutum ne müsbet, ne menfidir. Çünkü bu partile-

---

1) Bu parolaya bazen Uhuvvet - Kardeşlik, Dostluk kelimesi de katılmıştır.

rin büyük kısmının varlığından haberi bile olmamıştır. Yalnız İttihat ve Terakki Fırkası ile biraz da Hürriyet ve İtilâf Fırkası halkca, o da en çok ilçelere kadar tanındı. Bu partilerin kurucuları ilhamlarını sadece kendi kafa ve gönüllerinden almışlardı. Ne halk içinden çıkmışlar, ne de halkın içine girmişlerdi. Kafaları daha çok Fransız İnkılâbının kitaplarda okudukları hikâyelerinin etkisi altındaydı. Ağaoğlu Ahmet 1910'da Sıratı Müstakim dergisinde 1908 hareketi için "İhtilâl sadece askerî ve siyasî sahalarda gerçekleştirilmiştir ve aydın sınıfa mahsustur. Çeşitli sınıflara mensup halkların düşünüş ve yaşayışlarında hiç bir değişme olmamıştır," diye yazıyordu.

Burada bir nokta üzerinde bir kaç satırla durmak istiyoruz:

Meşrutiyet meclislerinde, hangi partiden olurlarsa olsunlar kökleri Türk veya türkleşmiş milletvekilleri devlet ve hükümet otoritesini koruyucu bir tutumla hareket ettikleri halde çeşitli azınlıklara mensup milletvekilleri hürriyetler konusunda bu otoriteyi mümkün olduğu kadar azaltıcı fikir ve tekliflerle ortaya çıkmaktadırlar. En geniş hürriyet edebiyatiyle süslü nutuklar ermeni, rum, arab, boşnak, arnavut milletvekillerinin dudaklarından çıkmakta. Bu manzaranın sebebi açık. Azınlıklar geniş hürriyet idealleriyle kendi millî istiklâllerinin yollarını açıyorlar, İmparatorluğun asıl kurucusu ve sahibi Türkler ise hürriyetleri devleti parçalayıcı sınırlardan uzak tutmağa çalışıyorlardı.

Millî Mücadele devrinde Atatürk'ün isteği ile ve dış politikanın bir zarureti olarak kurulmuş "Komünist Fırkası" ötesinde gerçek manasıyla her hangi bir parti yoktur. Meclis dışında ve gizli bir teşkilât olan "Türkiye İştirakiyun Fırkası" ise her hangi siyasî bir rol oynamak imkânını bulamamıştır. Mecliste bazı fikirler

etrafında meydana gelen guruplar arasında Tesanütcüler diye adlandırılan ve meslekî temsil sistemini kabul etmiş gözüken topluluk da çok geçici olmuş, eski İttihatcılardan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Kara Kemal beyin yeniden teşkilâtlandırdığı Esnaf Birliklerinden Kör Ali İhsan bey gibi bâzı idarecilerin bir hevesinden ileri gitmemiştir.

Bunların dışında Mecliste beliren iki büyük gurup var: Birinci ve İkinci Guruplar. Bunlar bütün üyeleri Millî İstiklâli kurtarmak ve korumak gayesi üzerinde birleşmiş Mecliste, bu gaye dışında ve çeşitli konularda görüş birliğine varmış milletvekilleri topluluklarından ibaretti.

İkisinin de resmi adı "Müdafaai Hukuk Gurubu. Yalnız numaraları değişik.

Birinci Müdafaai Hukuk Gurubunun başı Mustafa Kemal Paşa. Kuruluş tarihi 10 Mayıs 1921. Grubun gayesi şöyle yazılmış:

"Türkiye Büyük millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Gurubunun esas gayesi bugünkü mücadelenin başlangıcındanberi Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit ve son İstanbul Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilen ve millet emellerinin esası özü olan "Millî Misak" esasları dahilinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini temin edecek sulhu elde etmektir.

Gurup bu mukaddes gayeye erişmek için milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini icap eden hedeflere tevcih edecek ve memleketin resmî ve hususî bütün teşkilât ve tesislerini bu esas maksada yardımcı kılmağa çalışacaktır.

Gurup bu millî gayenin elde edilmesine çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilâtını Anayasa Kanunu

içinde şimdiden birbiri arkasına tesbite ve hazırlamağa çalışacaktır."

İkinci Gurubun kuruluş tarihi Temmuz 1923'dür. Gayesi ise her türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hakimiyetler yerine kanunî hakimiyetler getirmek!

Görülüyor ki bu iki gurup arasındaki kavganın büyük sebebi Birinci Gurup iktidarın Atatürk ve çevresindeki bir kadronun elinde toplanmasını isterken İkinci Gurubun bunu önlemeğe çalışması idi. Bundan başka Millî Mücadeleden sonra devletin alması gereken şekil üzerinde zafer yaklaştıkça beliren fikirler kavganın ikinci önemli sebebini teşkil ediyordu. Bu sebeplerden sadece birincisi yüzünden İkinci Guruba katılmış Hüseyin Avni Ulaş gibi samimi cumhuriyetciler olduğu gibi yine sadece Atatürk'e yakın olmak için Birinci Gurupta yer alan Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Aydın Milletvekili Hoca Esat Efendi gibi yine samimi saltanatcılar ve hilafetciler vardı. Böylece Birinci Mecliste bu iki gurubun doğmasının ana sebebi şahıslar arasındaki çekişmeler olmuştu. İkinci Gurup şahsi tahakküme karşı dikilir gözükürken, Birinci Gurup Millî Mücadeleden sonra Atatürk ve çevresinin rehberlikte devamını sağlayacak yolları önceden tesbit etmek davasını güdüyordu. Atatürk geleceğe ait düşüncelerini gerçekleştirecek kadrosunun çekirdeği olarak Birinci Gurubu yaratmıştı. İleride de bu Guruptan bir parti, Halk Partisini çıkaracaktı.

Ama Birinci Meclisin bu iki Gurubu da halkın hislerine, fikirlerine, arzularına tercüman olduklarını, ondan ilham aldıklarını iddia edemezlerdi. Halkın bildiği sadece dış düşmanla savaş yapıldığıydı, arzusu da zaferi kazanmak!

Cumhuriyet devrinde 1945 yılına kadar kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet ve Ser-

best Cumhuriyet Partilerine gelince; bunlardan yalnız Halk Partisi Atatürk'ün orijinal bir tabiyesi ile kendisini halka bir süre için bağlayabilmiştir. Bu tabiyenin hikâyesi partiler tarihimizin şimdiye kadar üzerinde pek durulmamış veya dikkati çekmemiş bir köşesini teşkil eder:

Saltanat Kasım 1922'de kaldırılarak yerine Büyük Millet Meclisi Hükümeti diye dünyada benzeri pek bulunmayan bir devlet şekli geldi. Millî Mücadelede de böyle idi ama, Mücadelenin resmî hedeflerinin başında Saltanat ve Hilâfet Makamının kurtarılması geliyordu. Böylece o zaman için Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir niyabet meclisi sayılabilirdi. Padişahlık kaldırılınca bu devlet şekli devam edemiyecekti.

Atatürk Birinci Meclisin dağılmasından kısa bir süre önce 8 Nisan 1923'de meşhur Dokuz Umde'yi ilân etti ve yeni seçimlere Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti adına adaylar göstererek girdi. Seçimlerden sonra da 11 Eylül 1923'de yine Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin yerini almak üzere Halk Partisini kurdu.

Şimdi bir buçuk yıl önceye dönelim: :

Atatürk Birinci Müdafaai Hukuk Gurubunu 10 Mayıs 1921'de kuruyor. Bundan altı gün sonra 16 Mayıs 1921'de Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş Mecliste aşağıdaki konuşmayı ve teklifi yapıyor: (1)

---

1) Birinci Meclis tutanakları cilt 10, sahife 293. Manaya ve esasa dokunmadan mümkün olduğu kadar yeni türkçeye çevirdim.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum)

Efendiler, ... Yüksek Meclisinize ait bir meseleyi arz etmek istiyorum. Müsaade ederseniz söyleyeyim. Geçen gün bir meseleden dolayı bir takrir yazdım, Riyaset Divanına takdim ettim. Bu takririn maalesef saklandığını işittim. Bir mebusun her ne suretle olursa olsun, vermiş olduğu takrir ne suretle sansüre tâbi kalıyor? Bir azanın verdiği takririn mevzuubahis olmamasına Yüksek Meclis razı oluyor mu? Efendim, takrir Yüksek Meclisin şerefini alâkadar eden bir mesele idi .Müsaadenizle takriri okuyalım:

Büyük Millet Meclisi Muhterem Reisliğine,

"Umumî savaşın meşum mütarekesinde düşmanlarımız bir taraftan bize sureti haktan görünüyor, diğer taraftan memleketimizi parçalamak ve milletimizi esir etmek fikrini takip ediyorlardı. Memleketi işgale kadar cüret ettiklerini gören halkımız bunların hakkımızdaki fena niyetlerini idrak ile bu hareketlerini protesto etmekle beraber o zaman hükümet idaresinin zayıf ellerde bulunduğunu görmek suretiyle bu hayat davasını kendisi idareye karar vermiş ve bazı yerlerde, Erzurum ve Sivas'ta umumî kongreler toplamış ve millî hudutlarımız dahilinde ve Hilafet ve Saltanat etrafında toplanarak bütün manası ile müstakil yaşamak esasını tesbit ve bu yolda millî azim ve iradesini cihana ilân etmiş olduğu gibi İstanbul'da toplanmış Mebusan Meclisi dahi Millî Misak ile bu esası bir kat daha teyit etmişti.

16 Mart 336 (1920) tarihinde Millî Hakimiyetimize fiilen vurulan darbe üzerine Millet kudretini göstermiş ve söylediğimiz emellerinin elde edilmesini temin için vekillerini yollayıp Büyük Millet Meclisini vücuda getirdi. Yüksek Meclis bu esasları emellerinin gayesi yaparak bütün varlığı ile bu mukaddes gayenin gerçekleşmesine ittifakla çalışmaktadır.

11 Mayıs 337 (1922) tarihinde çıkan Hâkimiyeti Millîye gazetesinde "Büyük Millet Meclisi azasından mühim bir kısmının Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk ünvanı altında yeni bir

gurup teşkil ederek aşağıda yazılı esas maddeyi program olarak kabul edildiği" yazılıdır. Halbuki esas madde içindekiler söylediğim gibi bütün milletin ve Yüksek Meclis Umumi Heyetinin kabul edip kendimize mukaddes gaye ittihaz etmiş ve hareketimizi bununla tayin ederek çalıştığımız esas prensiptir. Buna rağmen bazı arkadaşlarımız bu prensipleri yalnız bir zümrenin gayesi olarak ilân etmişlerdir ki bununla Yüksek Mecliste bu mukaddes gayeye muhalif fikirler mevcut olduğu zannını ve netice olarak da aramızda fikir ayrılığı bulunduğunu düşüncesini dosta, düşmana verebilecek bir şekil meydana gelmiştir. Bu gibi anlamalara mahal bırakmamak için asıl gayemizi teşkil eden esas maddenin Umumi heyetce bir daha kabul buyrularak buna ait zaptın gazetelerle aynen neşrinin karara bağlanmasını teklif ederim.

12 Mayıs 337
Erzurum mebusu
Hüseyin Avni

Esas madde:

"Türkiye Büyük Millet Meclisinde teşekkül etmiş Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Gurubunun esas gayesi bugünkü mücadelenin başından beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit ve son İstanbul Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul olunup millet emellerinin özü olan Millî Misak esasları dahilinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini temin edecek sulhü elde etmektir. Gurup bu mukaddes gayenin gerçekleşmesi için milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini icap eden hedeflere göre kullanacak ve memleketin resmî ve hususî bütün teşkilât ve tesislerini bu maksadın emrine vermeğe çalışacaktır. Gurup bu millî gayenin elde edilmesine çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilâtını Anayasa Kanunu içinde birbiri arkasına tesbite ve hazırlamağa gayret edecektir."

Hüseyin Avni bey (Erzurum) — Millî Müdafaa Gurubunun ana gayesi yediden yetmişe kadar dul kadınların bile esas gayesidir. Bu guruba bütün millet dahildir efendiler. Bunun için düşmanlar diyecek ki bu zümre programını yapacaktır, yapı-

yor. İyi bilirsiniz ki mütareke günü Erzurum'da hudutlar boyunda bu gaye tesbit edilmiştir ve bu o zaman olmuştur. Bunun aksini isbat edecek kim vardır?

Ragıb bey (Kütahya) — Niye böyle hararetli söylüyorsunuz? Bunun aksini iddia eden kim? Bu böyledir ve Müdafaai Hukuk da bunu bizzat müdafaa edecektir diyor.

Hüseyin Avni bey (devamla) — Ben ayrı değilim, ben de sizdenim. Bundan kendisini ayrı gösterenler aldanıyorlar. Bir zümre namına bu gayeyi ayırmak doğru değildir efendiler. Efendiler, İstanbul'da Felahı Vatan Gurubu toplandığı zaman yapmış olduğu programını böyle yapmamıştı. Programını Umumî Heyete arz etti, Umumî Heyet de kabul etti, kanunlaştı. Bu bir kanundur. Rica ederim, böyle bir takririn okunmasında ne zarar görülüyor?

Yahya Galib bey (Kırşehir) — Sizin için ne fayda vardır?

Hüseyin Avni bey (devamla) — Efendim, yarın Anadolu'da bu gayeye muhalif insan varmış diye zan hasıl olur. Halbuki Mecliste buna muhalif bir kimse yoktur.

Operatör Emin bey (Bursa) — Mecliste İstiklâl, Islahat ve daha bir takım guruplar vardır.

Hüseyin Avni bey (devamla) — Bu program bütün milletin programıdır."

Mecliste tartışma daha uzuyor. Edirne milletvekili Şeref bey Hüseyin Avni beye hak vermekle beraber bunun bir aile meselesi olduğunu, davet edilmemenin bir unutkanlıktan ileri geldiğini, ortada bir mesele bulunmadığını söylüyor. Oturuma başkanlık eden Hasan Fehmi bey de meselenin Meclisi ilgilendirmediğini söyleyerek gündeme geçiyor.

Birinci Mecliste geçen şu tartışmada Hüseyin Avni Ulaş haklıydı. Birinci Gurup Millî Mücadelenin ana hedefini kendisine mal etmekte, Gurup dışı kalanlarla Gurup dışında bıraktıklarının, sanki bu ana gayeden başka bir gayeleri varmış gibi bir manzara yaratmaktadır. Çünkü Birinci Gurubun ilân edilen çalışma tüzüğünün birinci

maddesinde böyle yazılan esas gaye ile Millî Mücadelenin başlangıcı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş hedefi virgülüne kadar birbirinin aynı idi. Fakat Atatürk *Millî Mücadelenin ve onun* bütün memleket için ilk resmî temsilcisi olan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kuruluş gayesini Birinci Guruba böylece mal etmiş, daha ileride şu veya bu sebeple karşısına çıkması ihtimali olanları bu yol ile tarihe karşı zor bir duruma sokmuştu. Bir yandan bunu yaparken bir yandan da yine ileride getirmeği daha o zamandan düşündüğü bir çok yenilikleri Millî Mücadelenin hedefleri arasına, ama yalnız kendi güvendiği insanlardan bir kadronun fikirleri, idealleri olarak koymuştu. Halbuki Millî Mücadele, inkılâplara taraftar olsun, veya olmasın, millî istiklâl davasında bireşmiş herkesin ortak kavgası, bir *kelimeyle* Türk *Milletinin* çoğunluğunun hedefiydi.

Atatürk böylece Birinci Gurubu Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine bağladı, arkasından da bu Gurubun zaferden sonra yerine geçecek Halk Partisine! Halk Partisi bu yoldan Millî Mücadelenin ana gayesi noktasından halkın bir teşekkülü manzarasını aldı. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Türkiye'nin her yerinde mahalli beylerden, eşraftan, ağalardan, esnaftan kolları vardı. Bu kollar halkın önemli bir kısmını çeşitli kanallardan kendilerine bağlamışlardı. Bu beyler, eşraf, ağalarla beraber bir kısım halk kitlesi de Halk Partisine mal edildi.

Halk Partisinin kuruluşunda başka bir özellik daha göze çarpıyor:

Parti kurulmadan önce giriştiği hazırlıklardan anlıyoruz ki Atatürk belki de, memlekette Batı anlamında demokratik ve parlamenter bir siyasî hayat yaratmak arzusundadır. Fakat bunun yanında Tanzimattan beri

başlamış batılaşmaya doğru hareketin en büyük tatbikatçısı olmak kararındadır. O halde inkılâpları gerçekleştirecek bir kadroya ihtiyacı olacak. Bu kadro ise ancak bir parti olabilir. Başka partilere hayat hakkını inkılâplar gerçekleştirilerek yerleşinceye kadar kendi kadrosu, kuracağı parti, yani Halk Partisi iktidarda kalmak şartıyla tanıyacaktır. Başka partilerin varlığı, bu şart tehlikeye düşerse son bulacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkalarının kaderi biraz da Atatürk'ün bu kararına göre belirdi. Yoksa her iki partinin başında bulunanlar Atatürk'ün cumhuriyetçi, inkılâplara inanmış, onları Atatürk'le beraber gerçekleştirmiş arkadaşlarıydı. Ne Doğu illerindeki isyanı tahrik eden Terakkiperver Fırkaydı, ne Menemen olayını yaratan Serbest Cumhuriyet Fırkası! Bu iki parti de tıpkı Halk Partisi gibi birer halk hareketi olmaktan uzaktılar. Halk onlara karşı da sadece seyirci idi. Fakat halkın bu seyirci tutumu elbette zaman geçtikçe değişiyordu. Meselâ Serbest Cumhuriyet Fırkası halkca benimsenme bakımından Halk Partisinden de, Terakkiperverlerden de daha şanslı oldu. İstanbul, İzmir, Samsun, Antalya gibi bir çok, hem de seviyeleri ileri bölgelerde heyecanla karşılandı. Bunun belli başlı sebebi Halk Partisinin, hele Partinin mahalli yöneticilerinin halk üzerindeki siyasî ve iktisadî baskısı idi.

***

Önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerinde konumuz bakımından kısaca duralım:

İnancım odur ki bu parti geniş nisbette Atatürk çevresindeki iktidar rekabetinin neticesinde doğdu. Partinin kurucuları ve liderleri arasında millî hakimiyet prensibinin hangi şekilde en iyi uygulanacağı hakkında

doğru, yanlış, ama açık bir fikir ortaya süren Rauf Orbay'dı. Ona göre demokrasi rejimi Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklinde bir devlette cumhuriyet şeklinde bir devletten daha iyi uygulanabilirdi. Orbay bu fikrini hem Halk Partisi Meclis Gurubunda söylemiş, hem gazetelere verdiği beyanatlarla açıklamıştı. Fakat ne Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, ne Adnan Adıvar bu veya başka bir konuda Halk Partisinden ayrı düşündükleri yolunda bir açıklama yapmadılar.

Burada bir noktaya işaret edeyim:

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşla beraber ilân edilen programında yer almış "liberalizm" kelimesi bütün hürriyetler karşılığı kullanılmıştır. Bunun ötesinde bir de dinî hislere hürmetkâr olmak esası vardır ki bu daha sonra partinin aleyhine yorumlandı. Ama zoraki bir yorumlama. Çünkü memlekette İslâmlıktan başka dinlere mensup olanlar da vardı, çeşitli mezhepler de vardı. *Dini hislere hürmetkâr olmak lâiklik* karşılığı bir manaya daha çok geliyordu.

Halk Partisi'nin ise 1927 yılına kadar Dokuz Umdeden başka programı olmadı denilebilir. Bu umdeler arasında bu partinin liberal görüşlere taraftar bulunmadığı yolunda bir madde de yoktu. Bunun yanında Hilâfetin en yüksek dinî makam olarak korunacağı 2 nci umde olarak açıkca yazılmıştı. Netice şuna varıyor:

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Atatürk'e veya çevresine karşı mücadele için kurulmuştur. Bu mücadelenin kökleri zaferden hemen sonraya gelip dayanır. Bunları burada anlatmağa lüzum yok. Partiler tarihi yazmıyoruz. Göstermek istediğimiz Terakkiperver Fırkanın da halktan gelen baskı ile, halktan alınan ilhamla kurulmamış olduğudur. Bu parti 1924'de kuruldu. Kurucuları arasında eski tanınmış İttihatcılar da var. Birinci Dünya Savaşı'nda Maarif Nazırı (Milli Eğitim

Bakanı) Şükrü Bey, Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) İsmail Canbolat bey gibi. Meselâ bu iki politikacı ile Rafet, Karabekir ve Cebesoy Paşaları yanyana getirecek sosyal ve ekonomik alanda ortak fikirler bulunabileceğini sanmak kolay değil. Bunlar ancak bir noktada beraber olabilirler: Atatürk ve çevresinin iktidarını en azından yumuşaklık getirmek! Fakat Atatürk'ün 1924 den önce birinci sıradan arkadaşları Ali Fuat ve Karabekir Paşalar, Rauf ve Adnan beyler değil miydi? Hepsi de Millî Mücadelede Birinci Gurubun üyesidir, hepsi de Halk Partisine girmişlerdir. O halde bu insanları bir başka parti kurarak ayrılmağa iten sebebi bizzat Atatürk'ün tutumunda aramalıdır. Atatürk Büyük Nutkunda "inkılâplar ilerledikçe arkadaşlarım hemen ayrılıyorlardı." diyor. Böylece demek istiyor ki ayrılanlar inkılâpları tutmayan arkadaşlarıdır. Halbuki gerçek bu sözün aksini de düşündürecek şekilde. Terakkiperver *Fırkanın kurucuları millî hakimiyet taraftarıydılar*, cumhuriyetciydiler, Birinci Gurubun üyesiydiler. İnkılâplar aleyhinde konuşmaları yoktur. O halde ayrılmalarının sebebi olarak ortada ne kalıyor? Atatürk'ün ve bir kısım çevresinin tutumu!

Burada tarihin hemen hemen değişmeyen bir kaderi karşısındayız:

İnkılâp ve ihtilâllere önderlik edenler bu işlere başlarken beraber oldukları arkadaşlarını sonradan bırakırlar. İlk merhale ortak eserdir. Bu köşebaşını başarı ile aştıktan sonra dava şahsileşir, gittikçe tek adamın elinde toplanır. Bu tek adam yola birlikte çıktığı arkadaşlarına kumanda edemeyeceği, emir veremeyeceği için kumanda edeceği, emir vereceği bir çevreye ihtiyacı belirir.

Babamın bir hatırasını anlatayım:

Serbest Fırka macerasından sonra İstanbul Üniversinesine — o zaman Darülfünun — profesör olarak Ankara'dan ayrılırken İnönü'ye vedaa gidiyor, "Paşam, diyor, ne garip tecelli, dün bizi beraberce idama, hapise, sürgüne götürenlerin bir kısmı bugün sizin yakın arkadaşlarınız. Ben ise size karşı bir insan sayılıyorum."

İsmet Paşa babamın yüzünü okşayarak cevap veriyor:

"Siyaset budur Ahmet bey, siyaset budur!"

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da işte böyle bir siyasetin neticesi olarak doğdu, böyle doğduğu için de Fırka dağıldıktan sonra bile dava bitmedi, arkasından Atatürk'e suikast meselesi çıktı, Partinin bütün kurucuları suçlandılar, bunlardan Rauf ve Adnan beyler olaydan bir hafta kadar önce memleket dışına gitmişlerdi. Ötekilerin hepsi tutularak İstiklâl Mahkemesine verildiler, bâzıları asıldılar, Rauf ve Adnan beyler gıyaben mahkûm edildiler, Karabekir, Rafet, Ali Fuat Paşalarla bir kısmı da beraet ettiler. Ama Atatürkle yüzyüze ancak Rafet ve Ali Fuat Paşa gelebildi. Karabekir'in bir daha görüşüp görüşmediğini bilmiyorum, Orbay ve Adıvar Atatürk'ün ölümünden sonra memlekete döndüler.

Fakat bütün bu olup bitenlere rağmen bir şüphe o günden bugüne kafalardan silinmemiştir:

Suçu kabul eden Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinden Ziya Hurşit'in Terakkiperver Fırka'ya mensup oluşu, ağabeyisi yine eski milletvekillerinden Faik beyin sözleri, İstiklâl Mahkemesine verilenlerden Eski İçişleri bakanı Sabit beyin 1950'den sonra çıkan bâzı hâtıraları ile bu şüphe hâlâ yaşıyor. Topkapı Müzesi eski müdürü rahmetli Halûk Şehsuvaroğlu bana Londra'da Rauf beyle yaptığı konuşmasını anlatmıştı. Orbay Şehsuvaroğlu'na, Faik beyin mahkemede söylediği gibi suikast-

ten daha önce haberleri olduğunu, fakat buna ihtimal vermediklerini, bununla beraber şayet böyle bir şey olsaydı Hilâfeti ve Avrupa'da bulunan son halife Abdülmecit Efendiyi geri getirebileceklerini söylüyor.

Sanıyorum 1952 veya 1953'de Ankara'da İran Sefaretinin bir suvaresinde Ali Fuat Paşa'ya bunlardan bahsetmiş, gerçeği aydınlatmanın ona kaldığını anlatmıştım. Paşa bana "Bunlar doğru değildir. Hâtıralarım yakında çıkacak, hepsinin tekzibini orada bulacaksınız" demişti. Hatıralar çıktı, ama pek açık bir tekzip yok. Çok dah sonra hanedandan bir damat bana Rauf beyin Avrupa'da Şehzade Ömer Faruk ve Fuat Efendilerle gizli görüşmeler yaptığını söyledi.

Bütün bunları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının aslında Atatürk'le bir kısım arkadaşları arasında şahsi kavgalardan doğduğunu, halkın isteği ile, halktan alınan ilhamlarla ilgisi bulunmadığını belirtmek için söylüyorum.

Gelelim Serbest Cumhuriyet Fırkasına:

Babamın *Serbest Fırka Hatıraları*'nı iki defa bastırdım. İkinci basısında birincisine koymadığım yapraklar da var. Böylece babamın hâtıraları hemen hemen tam olarak yayınlanmıştır. Bu hâtıralar bu partinin kuruluşu bakımından halkla ilgisi olmadığını açıkca gösteriyor:

Partinin kurucusu ve kurucuları kimler? Resmen Fethi Okyar, Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Tahsin Özer ve başkaları. Bunlar başta Fethi bey Atatürk'ün derece derece arkadaşları. İçlerinde Nuri Conker gibi en yakın dost çevresinden ibaret insanlar. Fakat hepsi resmî kurucular. Asıl kurucu Atatürk'ün kendisi. Memlekete bir aylık bir tatil için gelmiş Paris Büyük Elçi-

miz Fethi Okyar kendisini birdenbire bir muhalefet partisinin başında buluyor. Atatürk ona bu vazifeyi varmiştir. Babam Halk Partisi içinde tenkitler yapıyor, hükümetin tutumundan şikâyetçi. Parti içi kontrolu yeterli bulmuyor. Fakat aklından yeni bir parti kurulması fikri geçmiyor, bunu hele Halk Partisinin başında Atatürk kaldıkça imkânsız görüyor. Fakat bunlara rağmen Serbest Fırka'nın kurucuları arasında. Çünkü Atatürk, samimiyetine şüphe bırakmayan bir edebiyatla böyle istemiştir. Millî şairimiz Mehmet Emin Yurdakul Meclistedir. Ama hiç bir zaman siyasetin içinde olmadı. Şöhreti, güzel yüzü, temiz sakalı ile Meclisin bir süsü idi. Atatürk şimdi de onun yeni muhalif partisinin süsü olmasını istiyor. Nuri Conker Atatürk'ün senli benli kalmış tek arkadaşı. O da Serbest Fırka'da. Şaşırtıcı biri daha var, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule hanım. Ağabeyisi ona da "karşıma geç" diyor. İşte böylece Yalovada bir akşam yemeğinde aynı kalem Atatürk'ün ve Fethi beyin ağzından aynı üslupla birer mektup yazıyor. Bu kalemin sahibi de İsmet İnönü, Başvekil.

İşte Serbest Cumhuriyet Fırkası macerası isimli oyunun ilk perdesi böyle bir ziyafet sofrası ile açıldı, üç ay sonra da Büyük Millet Meclisi'nin hiddetli seslerle dolu bir toplantısında kapandı. Bu arada babamın o zaman yazdığı gibi bu yarı komedi, yarı trajedi oyuna inananlar aldandılar, kaybettiler, inanmayanlar kazandılar. Siyasetçiler arasında inananlardan biri babamdı. Hüsranı acı oldu. İnanmayanlardan biri Nuri Conker! Atatürk'ün sofrasındaki yerine yine hemen oturdu. Fethi bey inandı mı, inanmadı mı bilmem, ama bir askerî tatbikat manevrasında vazife almış bir kumandan kadar işini gördü ve Başkumandanına selâm vererek sırasına çekildi. Fakat inananlar arasında bir

kısım halk da vardı. Bu halk, Halk Partisi yönetiminden yorulmuştu, yeni insanlardan bir şey ümit ediyordu. Perde kapandıktan sonra kendi kabuğunun içine biraz daha çekildi.

Burada iki hatıramı kısaca anlatacağım, arkasından da babamın parti kapandıktan sonra yazdığı bir makaleden bir kaç satırla bu konuyu bitireceğim:

Serbest Fırka kuruluşunun ilk günlerindeydi. Bir sabah Keçiören'deki evimize uzun yıllardanberi Türkiye'de bir Fransız gazetesinin, galiba Journal de Debats' nın muhabirliğini yapan bir Fransız babamı görmeğe geldi. Ötedenberi tanışırlardı. Biraz sonra babamın bu adamı yüksek sesle azarladığını, arkasından da kovduğunu gördük. Babam yanımıza gelerek anneme "Sitare, dedi, bu yabancıların bize en dost olanları bile yaptığımız iyi işleri çekemiyorlar. Adam ne diyor bilir misin? Bu işi başaramıyacaksınız. Çünkü demokrasinin temellerinden biri de adalet hissidir. Sizde bu his henüz gereği kadar inkişaf etmemiştir, diyor! Ben de kovdum." Annem gülümsedi ve sustu. Çünkü o da Serbest Fırka'nın kuruluşnu sadece bir oyun diye karşılamış, babama bunu söylemiş, babam anneme "Gazi söz verdi, oyun olamaz" cevabını vermişti. Serbest Fırka kapandıktan bir kaç gün sonra o Fransız yine babamı görmeğe geldi, "Artık memleketime dönüyorum, size veda etmek istedim. Geçen sefer bana biraz darıldınız, sizi biraz üzdüm. Özür dilerim, ama bakın benim dediğim doğru çıktı, bu işi başaramadınız. Tekrar ediyorum, bunun kusuru ne sizde, ne başkalarında, adalet hissinin noksanlığında!" diyerek gitti.

Anlatacağım ikinci hatıram da şu:

Yıllar sonra Ticaret Bakanlığında Umum Müdür

Muavini bulunduğum sıralarda bir gün odama orta yaşlı, zayıf, sarışın bir adam geldi. "Sizden bana bir iş bulmanızı istiyorum, diye söze başladı, işittim siz Ağaoğlu Ahmet beyin oğlu imişsiniz. Ben Serbest Fırka kurulduğu zaman Çankırı'da küçük, fakat kendi halinde, ekmeğini kazanan bir insandım. Gördüğüm fenalıklar belki düzelir diye Serbest Fırka'ya girdim, Fethi beye, babanıza, arkadaşlarına güvendim. Onlar partiyi dağıttılar, bizi tek başına yalnız bıraktılar. Halk Partililer de benim gibi Serbest Fırka'ya geçenleri birer birer mahv ettiler. İşim bozuldu. Şimdi acım. Biraz da babanızın yüzünden bu hale düştüm demektir. Bana iş bulunuz, bu sizin için bir vazifedir."

Bu adamı büyük üzüntüyle dinlemiştim. Karşımda inanmasının acısını çeken bir insan vardı, halktan bir insan.

Evet, Serbest Cumhuriyet Fırkası da halktan gelen bir baskı ile, halktan gelen ilhamlarla, halk iradesini hâkim kılmak emeli ile kurulmamıştı. Sadece yöneticilerin kendi aralarında bir hareketti.

Son bir nokta daha:

Tek parti yönetimini sürdürmek isteyenler Doğu isyanının, Şeyh Sait ayaklanmasının sorumluluğunu nasıl Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına yükledilerse Menemen olayının sorumluluğunu da, bu sefer biraz daha insaflı davranarak İstiklâl Mahkemelerine düşürmediler, ama manen Serbest Cumhuriyet Fırkasına bağladılar. Bu konuda babamın parti kapandıktan sonra Son Posta gazetesinde çıkmış iki yazısından bazı parçaları aşağıya alıyorum:

2 nci Kânun (Ocak) 1931 de "Son Posta" gazetesinde Ahmet Ağaoğlu'nun 1930 SENESİNİN BİLÂNÇOSU isimli yazısından bir parça:

İKİ FIRKA MESELESİ

1930 senesinin mühim vakalarını gözden geçirirken tabiatiyle "Serbest Cumhuriyet Fırkası" hâdisesine de mühim bir mevki vermek lâzım gelir. Hattâ denilebilir ki bu tarihî vak'a 1930 senesinin en mühim bir hâdisesidir.

Bu hâdisenin vukuuna sebep olan âmil, Gazi Paşa Hazretleriyle Fethi Beyefendi arasında karşılıklı yazılan mektuplardan da anlaşıldığı veçhile, Cumhuriyetin bir tek fırka ile idare edilmemesi düşüncesi olmuştur. Binaenaleyh ikinci fırkanın teşekkülünden maksadın Cumhuriyeti teyid ve takviye etmek gibi bir tasavvur olunmasını kabul eylemek lâzım gelir. Ve filhakika bu Milliyetçi, Cumhuriyetçi ve Lâik Fırka ilk günlerde herkesçe o suretle karşılandı. Fakat aradan bir müddet geçmeden — Fırkanın menşe ve istikameti herkesçe malûm olduğu halde — Fırka kendisini her taraftan akan müthiş bir husumet ve düşmanlık dalgası içinde buldu.

Neden? Sebep nedir?

Bize dediler ki memlekette anarşi oluyor, hilâfetçiler, sultancılar, arap harfleri taraftarları, şeriatçılar, hulâsa bütün mürteciler Fırkada toplanmakta ve memleketi anarşiye doğru sürüklemektedirler!

HAKİKAT MIDIR?

Muhakkak bildiğim ve asla tereddüt etmediğim bir şey vardır. O da, kendim ve arkadaşlarımdır! Anarşi ve irtica bize yanaşamazdı!.. Fakat israr olundu! Küfür, tahkir, isnat yağdırdılar; vatansızlıkla, ecnebi perestlikle itham edildik!

FIRKA NİÇİN DAĞILDI?

Nihayet biz de anladık ki hakikaten bu hal böyle devam ederse memlekette anarşi çıkabilir. Zira hükûmeti elinde tutanlar hükûmetin bütün vasıtalarına sahip olanlar ve hükûmet etrafında toplanmış nüfuz sahibi birçok insanlar, memlekette anarşi olacak kanaatini taşırlar ve bunu kafalarında bir idefiks (sabit fikir) haline getirirlerse, hakikaten anarşi çıkmaması için hiçbir sebep kalmaz.

O halde memleket için en sağlam yol, çekilmek değil miydi?.. İşte çekildik! Fırkanın bütün teşkilâtını bozduk ve herşey eski haline geldi! Bizi dün anarşiyi tahrik etmekle itham ederek bize küfür ve hakaret eyliyenlerin bugün bizden memnun olmaları lâzım gelmez mi?..

HAYIR

Bugün de başka terennümler, başka şarkılar başlamıştır. Birisi "Muhalefet yapmak için kaç paraya tutuldunuz?" diye soruyor. Diğeri "Arkanızda bırakıp gittiğiniz adamlar size lânet okuyorlar" diyor. Üçüncüsü "Beceriksizliğiniz yüzünden bir iş yapamadınız" diyor. Dördüncüsü "Ben bu işin tâ evvelden oyun olduğunu biliyordum" diyor.

İnsanın önünden gördüğü bu hücumlarla arkadan gelen bu iftira ve isnat karşısında tüyleri ürperiyor ve iki fırkalı Cumhuriyetin muvafık olmadığı kanaatine yanaşacağı geliyor. "Her cemiyet sahip olduğu idare tarzına hak kazanır" kaidesi bir kere daha tahakkuk etti.

Biz, yani ikinci fırkanın adamları, bu hakikatin üstüne çıkmak istemek gibi hayalî bir evhama kapılmamızla; onlar da yani bize karşı gelenler de, bu hakikati tam anlamış olmaları ile kaidenin mukadder olduğunu müştereken ispat ettik!

Fırkanın feshinden sonra benimle alay eden Yakup Kadri Bey dostumuza dedim ki,

"Aramızdaki fark şudur: Biz inandık... Siz inanmadınız!... Biz inandığımızın cezasını çekiyoruz. Siz de inanmadığınızın mükâfatını görüyorsunuz."

Dostum kendine mahsus kahkahalarla güldü ve bana hak verdi.

Evet, tarihte tek bir iman vardır ki inananlarına husran ve inkârcılarına saadet temin etti.

Bu iman Serbest Cumhuriyet Fırkası imanıdır!...

"Son Posta" benden bir de 1931 senesi için bir temenni istiyor. Ne diyeyim?..

Memleket ve Türklük namına yegâne arzu edeceğim şey: Halk Fırkasının hâdiselerden ibret alarak esaslı ve ciddî çalışmasıdır."

12 İkinci Kânun (Ocak) 1931'de "Son Posta" gazetesinde çıkan Ahmet Ağaoğlu'nun VİCDAN AZABI DUYMAYANLARA! isimli makalesi:

İsmet Paşa Hazretlerinin son beyanatlarında benim ötedenberi meftunu olduğum bazı prensipler ve esaslar kat'î ve sarih bir lisanla ifade edildi. Müşârünileyh hazretleri cumhuriyetin esaslarından olan vatandaşların hürriyetlerine, matbuatın serbestisine saygılı olunacağını ve cumhuriyette esas olan mürakabe usulüne alışmak icap ettiğini, değişmezlik iddiasının anarşi kadar zararlı olduğunu ve cumhuriyetçiler için bu iki müfrit cereyanla mücadele etmenin bir vazife olması lâzım geldiğini ve düşe kalka nihayet bu memlekette de mutedil ve muntazam bir hürriyet hayatı tesisi lüzumlu bulunduğunu izah ettiler.

Bu beyanatın ne gibi bir yeni hava içinde vaki olduğunu biliyorum. Her taraftan "Yık, dağıt, kes, öldür, kır, yerlere ser, terör, bolşevik, faşizm usulü ve ilâh.." diye tahrikler, telkinler yapılırken mesul bir şahsın geçici hadiselerle etraftan akın eden bu tahriklerin üstüne çıkarak cumhuriyetin istikbali endişesiyle Millî Meclise ve dolayısiyle bütün millete hitaben bu gibi tahrik, ve telkinlere kapılmıyacağını, cumhuriyet esaslarına riayet edeceğini ilân etmesi, bence yüksek ve alkışlanmağa şayan bir manzara idi. Bu manzaraya hayran olmamak elimden gelemezdi. Binaenaleyh her türlü muhalefet endişesini bir tarafa bıraktım ve kürsüye gelerek duyduğum hisleri ve fikirleri beyan ettim.

Başvekilin bu asîl ve güzel fikirlerini hürmetle selâmladıktan sonra bize, yani Türk münevverlerine, düşen vazifeleri de hatırlatmayı bir vazife addettim.

Menemen halkının bir Türk zabit ve muallimінin başı kesilirken lâkayt ve seyirci, ve hattâ denildiğine göre tasvipkâr bir vaziyet alması, benim Türklüğümü tâ derinden rencide etti. Ben Türk olmak hasebiyle, hıcap duydum, fakat ayni zamanda kendi vicdanımı da yokladım, kendi kendime dedim ki, "Türk kütlelerinin bu kadar iptidaî bir halde kalmasında, Türk halkının bu yirminci asırda bu kadar vahşet içinde yaşamasında senin de ey Türk münevveri, bir mesuliyet hissen yok mudur..."

Bu suali kendime sordum, vicdanımda azap duydum ve bu halka karşı vazifelerimi tamamiyle ifa etmemiş olduğumu görerek zavallı, masum Kubilây'ın akıtılan kanından doğan mesuliyette benim de manevî bir hissem olduğunu anladım ve söyledim!.. Dedim ki,

"Cumhuriyet başlı başına bir dindir, bir imandır. Fakat bu dinin henüz kitabı yazılmadı. Nefislerini unutarak, bütün varlıklarını Cumhuriyete hasretmiş havarileri çıkmadı, halk kütlelerinin karanlık tabakaları içine girerek halkı irşat ve tenvir edecek dâhileri zuhur etmedi! Biz cumhuriyeti kendi başına bıraktık ve kendi şahıslarımız, işlerimiz ve menfaatlerimizle uğraştık! İşte netice!.."

Şimdi sorarım, hangi bir Türk münevveri vardır ki elini vicdanının üzerine koyarak nefsini yoklasın ve benim duyduğum fikirlere iştirak etmesin!

Fakat, hayır! Anlaşılıyor ki, Cumhuriyette, yalnız Cumhuriyeti değil, benim yürekten kopan sözlerimi dahi istismara hazır münevverler varmış!

Bırakınız ki bazı gazeteler benim bu sözümü ve kanaatimi tamamen değiştirerek, tamamen başka bir mânada neşrettiler!!! Öyleleri de bulundu ki, beyanatımın başına «Ağaoğlu Ahmet Beyin itirafı zübunu» (aşağılık itirafı) «Ağaoğlu Ahmet Bey İtiraflarda bulundu; Menemende akıtılan şehit kanının mesuliyetinden kendi hissesine düşeni de söyledi» gibi başlıklar da koydular ve benim ve dolayısıyle, mensup olduğum kapatılmış Serbest Fırkanın akıtılan kandan mesul olduğumuzu ima ve i-

şaret etmeğe başladılar! Az daha Derviş Mehmetle iştirakimiz iddia edilecek !!...

Bu kadar insafsızlığa, nâmertliğe ender tesadüf edilir! Fakat bu insafsızlık ve nâmertlik bile beyhudedir.

Çünkü herşey meydandadır. Halkımız herkesi tanıyor ve herkes hakkında da çoktan hükmünü vermiştir.

Bana itirafı zünup ediyor, kandan doğan mesuliyetin kendi hissesine ait olanını kabul ediyor, diyenlerde biraz vicdan azabı duymak kabiliyeti olsaydı, yerlerin diplerine girmeleri lâzım gelirdi. Çünkü onlar kendileri de biliyorlar ki, benim kadar bile vazifelerini ifa etmemişlerdir ve üstelik olarak, daima menfî yollardan yürümüşlerdir.

Cumhuriyet, ne zor ve ne de dehşetle ve ne de lâfı güzafla teessüs eder. Cumhuriyet hakikat ister, fedakârlık ister, şahsî menfaatleri hakir görmeği talep eder. Cumhuriyetin esası, doğruluk ve dürüstlüktür. Her imanda olduğu gibi, Cumhuriyette bilhassa fiilin söze uyması, sözle hareket arasında âhenk olması lâzımdır. Yoksa bir taraftan Cumhuriyetin müdafii kesilerek, diğer taraftan da "Kadın bacağı müsabakasına" girişenlere, bir taraftan halk diye bağıran, öte taraftan da halkı hiçe sayanlara kimse inanmaz!... Hakikat şudur ki, biz Türk münevverleri, yani Türk muharrirleri, muallimleri, profesörleri, gazetecileri, avukatı, doktoru, mühendisi, hulâsa münevver zümresi, Cumhuriyete karşı vazifelerimizi ifa etmedik. Seneden seneye irfan nuru sönmekte, fikir sahalarımız çoraklaşmaktadır. Hele halka girip, halkı tenvir ve irşad gibi teşekküller yapıp halkın maddi ve manevî ihtiyaçlarını tatmine çalışmak gibi teşebbüslere tamamen yabancı kaldık. Hergün halkın eline verdiğimiz gazetelerimize bir göz gezdiriniz; ekseriya ne bulursunuz? Birbirimizle didişmek, birbirimizin yedi ecdadını mezaristandan çıkarıp halka sanki kıymetli armağanlar gibi göstermek, küfür, hakaret, halkın ahlâkını bozan resimler, hikâyeler ve ilâh...

Bu mudur Cumhuriyete karşı ifa olunan vazife?..

Halbuki yaptığımız inkılâp, genişlik ve saha itibariyle, dünya inkılâplarının en geniş ve en derinidir. Birdenbire bir Kurunuvusta (Ortaçağ) müesseselerinden sıçrayarak, yirminci asrın en modern müesseseleri içine girdik! Bu müeseselerin semereli olabilmesi için, muayyen ve onlara âhenkli olan bir zihniyet tesisi lâzımdı. Bu yolda ne yaptık?...

Evet biz de biliyoruz ki bu zihniyet kısa bir zamanda vücude gelmez. Fakat hiç olmazsa onu tesise başladık mı?...

Onu tesis etmek için çalışıyor muyuz?...

Bizim yanıbaşımızda Rusya'da da başka ve pek mühim bir inkılâp yapıldı. Bakınız orada nasıl durmadan çalışıyorlar!... Bir insan için Rus münevverlerinin çalışma usullerine, vücude getirdikleri eserlerin çokluk ve ciddiyetine hayret etmemek kabil değildir.

Bunlar gece gündüz hiç durmadan çalışmaktadırlar.

Hele halkı tenvir ve irşad ve yeni esaslara ısındırmak hususunda gösterdikleri gayret ve zahmet her türlü takdirin üstündedir. Radyonuzu gece gündüz herhangi zaman isterseniz açınız, derhal Petrograddan, Moskova'dan, Kiyef'ten, Harkof'tan, Tiflis'ten Bakû'dan propaganda dalgaları etrafınızı sarar! Her taraftan komünizmin filân esası şudur; Dört senelik programın filân kısmı şudur, istihsalin artması için en muvafık usul falandır... ve ilâh... bir sıra irşad ve tenvir sözleri!...

Biz ne yaptık, ne ettik?...

Halkımız Kurunuvustaî (Ortaçağ biçimi) bir zihniyetle en modern müesseseler arasına atıldı. Bu atılış lâzımdı, bundan başka kurtuluş çaresi yoktu. Fakat bir şartla: Halkı irşad ve tenvir etmek, yeni müesseselere ısındırmak, onlara alıştırmak şartıyla. Bu işleri de yapmak vazifesi münevverlere düşüyordu.

Münevverlerimiz bu vazifeyi ifa etmediler. Kurunuvustai zihniyet aynen bâki kaldı. Baş kesmek ve kesik başı seyretmek bu zihniyet yüzündendir. Bilhassa bir taraftan da taassupla tahrik edilirse!.. O halde bu fecî ve utandırıcı vaziyetten doğmuş manevî mesuliyet kime aittir! Ben diyorum ki, bize, yani Türk münevverlerine aittir ve ben bu mesuliyetten hissemi kabul ediyor ve vicdanî azap duyuyorum.

Fakat anlaşılıyor ki, bu vicdanî azabı duymıyanlar ve Cumhuriyet gibi benim de itirafımı istismar etmek isteyenler vardır! Bunlar için Allahtan mesuliyet hissi dilerim. Bunla beraber bu gibileri, hakkımda daha ziyade tenvir için şunu ilâve etmek isterim ki, ben Serbest Cumhuriyet Fırkasına girmekten asla pişman değilim, bilâkis oraya girmekle dahi memlekete hizmet etmiş olduğuma tamamen kaniim!"

Serbest Cumhuriyet Fırkası ile aynı zamanda iki partinin daha kurulduğunu görüyoruz:

— 29 Ağustos 1930'da kurulan Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası,

— 29 Eylül 1930'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası.

Bunlardan ikincisinin başında Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinden meşhur Abdulkadir Kemali bey vardı. Bu zat daha Millî Mücadele yıllarında Atatürk ve arkadaşlarına karşı idi. Aynı zamanda Meclisin sol eğilimli üyeleri arasında yer almıştı. Serbest Fırka'nın kurulmasından sonra cesaretlenerek eski kavgasına yeniden başlamak istedi. Fakat kurduğu parti de, Amele ve Çiftçi Partisi de hükümetce hemen kapatıldılar. Bu partilerin hükümet tarafından hemen kaptılmasının belli başlı sebebi belki de yönetici kadro ile hiç bir ilgilerinin bulunmamasıydı. Onlar da halktan ilham almamışlardı, sadece kurucularının nazari inançlarına dayanıyorlardı. Fakat bu inançlar yönetici kadronun inançlarına yüzde yüz aykırı görüldüğü için yaşatılmadılar.

***

Tanzimattan ta 1945 yılına kadar Meşrutiyet ve Cumhuriyet devri partileri veya o nitelikte açık, gizli kuruluşlarda en göze çarpan özellik bu kuruluşların yönetici kadro tarafından düşünülmüş olmasıdır. Bu yönetici kadro çoğu zaman sadece dar manâsında başta Saray ve Babıali, Cumhuriyet devrinde de iktidarı ellerinde tutanlardır. Biraz geniş manâsında ise ya bunlarla birlikte veya ayrı olarak asker-sivil aydınlar. Hem dar, hem bu geniş manâsında yönetici kadro halkın maddi ve manevi hayat şartlarından, bu şartlarla doğmuş baskılardan uzak, kendi ölçü, bilgi ve inançlarına göre iyi ve doğru sandıklarını uygulama teşebbüslerine

girmişlerdir. Bu teşebbüslerin ele alınmasında vakit vakit dış devletlerin etkileri ile yönetici kadro içindeki rekabetlerin, şahsi kavgaların payı da büyüktür. Böylece bu hareketler yalnız hep yukardan başlamakla kalmamış, aynı zamanda aşağısı, yani yönetilen halk kitleleri bu hareketlere çoğu zaman sadece seyirci olmuş, seyirci olmadığı hallerde de yine yönetici kadro kendi başladığı hareketi kendisi durdurmuştur.

Diyoruz ki, yönetici kadro dar manâsında asker ve sivil bürokrasi, bu manâyı biraz genişletince onlarla beraber olan aydınlardır. Konuyu sadece parti hareketleri sınırlarında tutarsak göreceğiz ki Meşrutiyetten beri iktidara gelmiş veya gelmemiş partilerin kurucuları hemen hemen hep asker-sivil yönetici kadrodan kimselerdir. İttihatı Terakki ve Hürriyeti İtilâf fırkaları böyle olduğu gibi, Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Partileri de böyledir. Yalnız 1945'de kurulmuş Millî Kalkınma Partisi bunun bir istisnasını teşkil ediyor diyebiliriz. Bu partiyi bir kenara bırakırsak, 1946'danberi kurulmuş ve kurulan belli başlı partilerin hemen hepsi aynı kadronun eseridirler. Fakat burada da göze çarpan bir nokta var:

1945'den sonra kurulan partilerde halkın baskısı rol oynamaya başlamış, bu rol Demokrat Parti'de tam bir halk hareketi niteliğini göstermiş, ondan sonra da her parti kendisini bir halk teşekkülü şeklinde belirtmek yollarını aramıştır.

Böylece Demokrat Parti bir yandan yüzyıllar boyu ilk halk hareketi manzarası gösteriyor, aynı zamanda da memleketimizde yönetici kadro ile halkın yine ilk defa çok geniş ölçüde elele vermesi oluyor.

Toplum, tarihin her devrinde, her zaman, bugün de, yarın da öyle olacak, yönetilenle yönetici diye ikiye ayrılır. Sosyal hayatın şartıdır bu. Yönetici kadro yine

tarihin her devrinde yönetilenlerden uzak durmaya çalışır, kendisini ona maddi kuvvetlerden manevilerine kadar çeşitli vasıtalarla hâkim kılma çaresini arar. Yönetilen kitle ise yine her zaman yönetici kadroya kendi arzularına göre yön vermeye gayret eder, isteyerek, olmazsa küserek, olmazsa kendi kabuğuna çekilmekle ve nihayet ayaklanmakla bunu sağlamanın yollarını arar. Her memlekette ve tarihin her devrinde yöneticiler ne zaman halkla elele vermesini becerememişlerse bunun sonu nihayet yönetici koltuğundan uzaklaşmak olmuştu, bâzan kanlı büyük ihtilâllerle, bâzan da sessiz ve sedasız !

Devlet ve hukuk müessesesi olarak bizde yönetici kadro Tanzimata kadar hükümdar ve onun namına hareket eden sadrazam ve vezirlerle din prensiplerine göre yine hükümdar adına adaleti temsil eden ulema idi. Bunların yanında vazifeleri hükümdara vergi ve harp zamanlarında asker sağlamak olan timar, has ve zeamet sahipleri! Fakat imparatorluk hukuk bakımından feodal bir idare olmadığından bu timar, has ve zeamet sahipleri de yine hükümdar tarafından tayin edilen memurlardan başka birşey değillerdi. İmparatorlukta asker Tanzimata kadar resmen yönetici kadronun dışında idi. Devamlı askeri müessese olan Yeniçeri ocağı da mutlak olarak padişahın emrindeydi. Bu müessesenin kuruluşu esasen esaret sistemine dayanır, küçük yaşta toplanmış Hıristiyan çocukları resmi mezhebin dışında bir mezhep terbiyesiyle manen ve devamlı talimlerle maddeten yetiştirilir, harbe hazır bulundurulurdu. Sayıları da her zaman az tutulurdu. Böyle bir sistemi yaratmaktan bəlkenilen gaye bu askerleri sadece hükümdara bağlamak ve imparatorluk kitlesiyle manevi bağlarını koparmaktı. Bu bakımdan Roma ve Bizansın lejyonlarını barbarlardan ve esir milletlerden teşkil etmelerine çok

benzer. Fakat bu müessese çeşitli sebeplerle dejenere olduktan sonradır ki devlet işlerine el atmaya başladı, bu ise imparatorluğun belli başlı çökme sebeplerinden birisini teşkil etti.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu devlet olarak iki müessese üstüne kurulmuştu: Hükümdarlık ve temsilcisi yine hükümdar olmakla beraber, şeriat! Hükümdar dünya işlerini yürütüyordu, şeriat adalet ve ahret işlerini. Padişahın adalete müdahalesi şeriat yoluyla, yani fetva ile mümkündü.

O halde imparatorlukta devlet sisteminin halkla din kaideleri dışında hukuk bakımından uzaktan veya yakından ilgisi yoktu denilebilir.

Tabii bu sistem İmpartorluğun dejenere olduğu zamana kadar kuvvetini muhafaza etti. Ondan sonra ise Tanzimata kadar kuvvetli hükümdar geldiği zaman çığırına dönen yönetim sistemi, zayıf hükümdarla beraber yine çığırından çıktı. Tanzimat ise yeni bir devlet anlayışının kapısını açtı. Bu yeni anlayış Fransız İnkılabının Napolyon'un eliyle gerçekleştirdiklerinden ilham alıyordu. İlahi hukuka dayanan hükümdarla yine onun namına şeriatı temsil eden kuvvetin yerine şimdi müesseseler devleti geçecekti. Bu müesseseler hükümdar, hükümdar veya hükümetin idare kararlarını kanun sınırları içinde kontrol edecek devlet şurası, hükümdarın veya hükümetin mutlak emirlerine göre değil, kanunlara göre vazife görecek ordu idi. Artık bu müesseseler bir arada yönetici kadroyu teşkil edecekler, adalet işleri ise müstakil hâkimler ve mahkemelerce görülecekti. Tanzimatın getirdiği yeni devlet şekli Fransa'da olduğu gibi büyük bir ihtilâl ve inkılâp hareketinden sonra değil, Sarayın imparatorluğu ancak böyle bir devlet düzeni ile yaşatabileceği inancına varması neticesiydi. Fakat yönetici kadro henüz devlet idaresinde halka yer

vermek mecburiyetini duymuyordu. Halkın temsilcileriyle yan yana iş görmek yerine, hükümdarın şahsi yetki ve otoritesini yönetici kadro eliyle doğrudan doğruya kullanmasını sağlıyacak müesseselerin yaratılması ve tanzimi üzerinde duruyordu. Bu bakımdan o devrin en acil ihtiyacını karşılamak için öncelikle her sahada askeri okullara önem verilmişti. Nitekim Batı anlamında okulların hemen hepsi askeri olarak kuruldu: Askeri rüştiye, askeri idadi, askeri mühendishane, askeri tıbbiye, askeri tophane, Harbokulu gibi. Böyle hareket edilmekle bir yandan Batı anlamında kuvvetli bir ordu yaratılmış olacak, bir yandan da bu ordunu başkumandanı olan hükümdara hiyerarşik disiplin içinde ve devleti ilgilendiren her konuda bağlılık ve sadakati yeni nizam içinde sağlanmış olacaktı.

İşte böylece idare amiri yetiştirmek için açılan Mülkiye mektebi ile lisan öğretmek maksadıyla açılan Galatasaray'dan çıkanlar dışında memleketin Batı anlamında aydın zümresi yüzde doksan askerlerden meydana geldi. Öyle ki Tanzimattan sonra yetişmiş devlet adamlarından şairlere, alimlere, tarihçilere, doktorlara, mühendislere kadar büyük kısmı asker idiler.

Memleketin hemen hemen Millî Mücadeleden sonrasına kadar manzarasına hakim renk budur. Tabii, yönetici kadro da yine aynı yoldan büyük nisbette askerlerden oldu, Batılılaşma hareketinin öncüleri de yine onlardan!

Fakat Batılılaşma hareketi elbette siviller arasında da kendisine kanallar bulacaktı. Bu kanalların başında din bakımından ilim kapılarını elinde tutan medrese geliyor. Medrese taassup ve batıldan sıyrılmak ve kurtulmak gerektiğini, ancak bu sayede askeri yöneticilere ortak olabileceğini idrak etmekte gecikmedi ve kendi içinde kavgayı göze alarak ortaya çıkmaya başladı. Ali

Suavi bu çıkışın ilk sesidir. İkinci Meşrutiyetin tanınmış sarıklı siyasileri arkadan gelen seslerdir. Bunun yanında medrese hükümet içinde kendi temsilcisini de bulmuştu: Şeyhülislâmlık! Medresenin yanında çeşitli sebeplerle Avrupa'ya ve en çok İngiltere ve Fransa'ya gitmiş veya kaçmış Namık Kemal gibi şairler, Prens Sabahattin gibi fikir adamları, Ahmet Rıza gibi siyasiler memlekete sesler getirmeye başladılar. Askeri okulların yanında Mülkiyenin ve Galatasaray'ın yetiştirdiği siviller devlet memurları oldular. Bu harekette de asker olmayan rum, ermeni, musevi gibi azınlıkların payı büyüktür. Tanzimat bir Osmanlı Milleti yaratmayı hedef almıştı. Osmanlı milleti ise Türkler, İslâm azınlıklar ve İslâm olmayan azınlıklardan yoğrulabilecekti. İslâm olmayan azınlıklar İmparatorluğun siyasî hayatına üniformasız olarak katılacaklardı ve netice şuna varacaktı: Yönetici kadro gittikçe asker-sivil karışımı olacak, İttihat ve Terakki ile beraber bu asker-sivil kadronun büyük çoğunluğunu Türk ve İslâm azınlıklarından insanlar teşkil edecekti.

Fakat halk kitleleri bütün bu olup bitenler, bu değişiklikler karşısında yalnız seyirci kalıyor, İslâm olmayan azınlıklara mensup kitleler bir dereceye kadar ilgileniyordu. Birinci ve İkinci Meşrutiyetin Meclislerinde bu manzarayı görmek mümkündür. Azınlıklara mensup milletvekilleri yine çoğunlukla azınlıkların nüfus sayısi bakımından üstün veya etkili olduğu bölgelerden geliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı ve sonuyla beraber azınlıkların yönetici kadrodan geniş nisbette silindiğini görüyoruz. Bunu sebepleri üzerinde durmaya burada lüzum görmüyoruz.

Evet, halk kitleleri bu hareketlere sadece seyirci idiler. Yönetici kadro hep hükümdar ve çevresindeki

bürokratlardan ibaretti. İktidar kavgaları kendi aralarında idi, bu kavgalara bayrak yaptıkları hürriyet, müsavat, adalet gibi bütün prensipleri birbirlerine karşı kullanıyorlardı. Halk kitleleri ise yöneticilerin dillerindeki edebiyat ne olursa olsun, kendi yüzyıllardanberi yaşadıkları hayat şartları içinde yuvarlanıp gidiyorlardı. Hatta diyebiliriz ki biraz daha gerilemişlerdi. Devamlı harplerin neticesi nüfus azalmış, el sanatları dejenere olmuş, biraz da kapitülasyonlar yoluyla yabancı sermayenin ve ticaretin rekabeti yüzünden ihtiyaca dahi yetmiyecek bir seviyeye düşmüştü.

İttihat ve Terakki iktidarı kapitülasyonları kaldırarak halkın bu aşağı seviyesini yükseltecek oldukça önemli tedbirler düşündü ve projeler yaptırdı. Ancak, Balkan, Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşları bu teşebbüsleri gerçekleştirmeye engel oldular.

Millî Mücadele bir dönüm noktası oldu. Halk kitlelerinin yüzyıllar boyu ilk kımıldaması bu noktadadır. Millî Mücadelenin önderleri yine Saray ve çevresindeki asker ve sivil yönetici kadrodandılar. Ama daha bu önderler harekete geçmeden halk önce Doğudan başlayarak kendiliğinden teşebbüsü ele almıştı. Onu buna iten *büyük sebep* düş*manın* A*na yurdu tehdit* etmesiydi. Bir de halkı canlandıran iki fikir, din ve milliyetçilik! İttihat ve Terakki bir Osmanlı Milleti ve milliyetçiliği yaratmak yolunda harcanan gayretlerin boşa çıkması karşısında Türk milliyetçiliğini ele almıştı. Birinci Dünya Savaşı bu idealle Çanakkale Zaferi gibi kahramanca sahnelerle doludur. Millî Mücadele ile beraber de resmî devlet edebiyatında ilk defa "Türk" ve "Türkiye" kelimeleri geçmeye başladı. Misakı Millî'yi kabul eden Osmanlı Mebusan Meclisi yine ilk defa "Türkiye" kelimesini kullandı. İstanbul'da hâlâ Osmanlı padişahı

oturuyordu, devletin resmî ismi Devlet-i Osmaniye idi. Ankara'da ise bu Osmanlı padişahı ve Osmanlı devletini kurtarmak için toplanmış meclisin ismi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümeti de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olmuştu.

Millî Mücadeleye de önderlik edenlerin Osmanlı devleti yönetici kadrosundan olduklarını söyledik. Fakat bu önderler bu hareket başlarken halk kitleleri ile elele vermek mecburiyetini duydular. Atatürk büyük nutkunda kendisine bir meclis toplamadan mücadeleye başlamak fikrini telkin edenlere, "belki mümkündür, ama halkın bu mücadeleye katılması kuvvetimizi arttırır ve başarıyı sağlar" demekte haklıydı.

Halk ve yönetici kadronun Millî Mücadelede elele verişi diyebiliriz ki sadece zafere kadar sürdü. Bu kısa sürede Halkçılık Programı gibi halk kitlelerinden alınan ilhamlardan doğmuş hükümet programlarına rastlıyoruz. Ama zaferle beraber birbirini tutan ellerin yavaş yavaş gevşediği ve sonunda birbirinden ayrıldığı görülecektir. Sebep veya bahane de inkılâplardır. Yalnız bu kadar değil, yönetici kadro Meşrutiyet devrine nisbetle devlet yönetiminde çok daha hâkim olmakta. Nazari olarak Türk milletinin kayıtsız şartsız temsilcisi Büyük Millet Meclisidir. Bütün kuvvetler onun elinde toplanmıştır. Fakat gerçekte ve pek tabii olarak bu bütün kuvvetler o Meclis namına küçük bir zümrenin eline geçecektir. Pek tabii olarak diyoruz, çünkü üç yüz, beş yüz kişilik bir meclisin bütün kuvvetleri elinde toplaması nazari olarak mümkün olabilir, tatbikatta ise buna imkân yoktur. Bu kuvvetleri onun namına kullanacak olanlar bu yoldan Türk milletinin yönetimine kayıtsız şartsız el koymaktadırlar.

Burada babamın bir hatırasını anlatayım:

1924 Anayasasının esasları Atatürk'ün başkanlığında özel bir komisyonda hazrlanırken babamın bazı tereddütleri karşısında Atatürk, "Ahmet Bey, dilinin altındakini söyle," diyor. Babam, "Peki söyliyeyim, kuvvetlerin beraberliği sistemi sonunda saltanatı ferdiyeye müncer olur, — fert saltanatına varır —" cevabını veriyor. Babam sırf bunun içindir ki bu kanunun Mecliste müzakeresinde hemen hemen söze karışmadı. Çünkü esasına karşı idi.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin 1945 yılına kadar kurulmuş partileri ile halk kitlelerinin münasebeti konusunu böylece ve genel hatlarıyla gördük. Meşrutiyette olduğu gibi Cumhuriyette de 1945 yılına kadar hemen bütün partiler yönetici kadronun kendi arasındaki hareketlerinden ibaretti. Bu partilerin kuruluşlarında halkın etkisi ya hiç yoktur, yahut da çok vasıtalıdır. Fakat 1945 yılında manzarada birdenbire değişiklik görülüyor. Önce yönetici kadro ile ilgisi ya hiç olmayn veya pek az kimseler meydana çıkıyorlar ve olmayan veya pek az kimseler meydana çıkıyorlar ve halka dayanan partiler kurmaya çalışıyorlar. Bunların biri ve başkan büyük bir iş adamı, Nuri Demirağ. İkincisi, birinci Meclis Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş. Üçüncüsü, faşist kavramlara inanmış eski bir yüzbaşı, Cevat Rıfat Atılhan. Bu üç adamı yan yana getiren sebepler arasında fikir ortaklığı aramak beyhude. Birleştikleri nokta, halkın kurulacak yeni bir parti çevresinde toplanmaya hazırlanmış olduğunu görmekten ibarettir. Gerçekten de, bu parti memleketin birçok yerlerinde hızla yayıldı, üye sayısı yüz binleri buldu, Demokrat Parti kurulmasaydı iyi idare edebildiği takdirdirde en büyük muhalefet partisi haline gelebilirdi.

1946 yılında Demokrat Parti ile beraber birçok ye-

ni partiler de kuruluyor. Bu yeni partiler Millî Kalkınma ve Demokrat Parti'nin kitle partisi niteliğinde olmalarına karşılık çoğunlukla sınıf ve ideoloji partileridir ve bu özellik göze hemen çarpmaktadır. Yine bu partilerin Demokrat Parti dışında yönetici kadrodan gelmeyen insanlarca kurulmuş olmaları da önemli. Bu, Türkiye'de yeni bir devrin başladığını göstermektedir. Bu yeni devir sosyal değişiklikler devridir. Fakat halk kitle partilerini tutmakta, kuvvetli gördüğü kitle partisinin saflarında toplanmaktadır.

*
* *

Demokrat Parti'ye gelince, yukarda da yazdık: Demokrat Parti'ye kadar partileri kurduran da, kuran da asker ve sivil yönetici kadrodur. Bu kadronun yanında İmparatorlukta ulema, daha sonraları profesör, gazeteciler gibi aydınlar. Eski deyimle erbabı seyfi kalem! Demokrat Parti'yi kuran yine bunlardır, fakat kurduran halk! Halk kitleleri artık işe karışmış, harekete geçmiştir. Bunun yanında 1945 yılına kadar geçen devreler süresince halk kitleleri içinde belirmiş çeşitli fikir akımları, tek parti yönetiminin verdiği yorgunluklar, artık yönetici kadro üzerinde baskılarını göstermeye başlamıştı. Asker ve sivil bürokrasi ve çevresindeki aydınlar hangi fikirde olurlarsa olsunlar bir noktada birleşiyorlardı:

Yeni bir yönetim sistemine gidilmelidir. Yeni sistemin ne olması gerektiğini hattâ fazla düşünmeden mevcudu ortadan kaldırmalıdır. Kendisine istediği kadar sürekli inkılâpçı desin, Halk Partisi aslında sadece şekli inkılâpların sınırında kalmış, yönetimi bir kadronun elinde tutmak sisteminin koyu muhafazakârı olmuştu ve böylece de inkılâpların ilerlemesi yolunu kendisi kapamıştı. Atatürk'ün şahsi otoritesi ortadan

kalkınca devlet yönetimi sisteminde böylesine koyu muhafazakâr bir rejime son vermek artık kolaylaşmış sayılabilirdi.

Halka gelince, köylerden şehirlere ve hükümet merkezine kadar tek parti yönetiminin değişmez yüzlerinden, bunların ceberrut tutumlarından bıkmış usanmıştı. Bu ruhi bıkkınlık ekonomik zorluklarla on misli artıyor, halk bu zorlukları kaldıracak yeni insanları özlüyordu. Asker-sivil bürokrasi bu özleyişi görmüş, kendi bıkkınlık sebepleriyle halkın bıkkınlık sebeplerini birleştirmekten başka çıkar yol kalmadığını kavramıştı. O halde tasfiyeye yine kendisi, ama bu sefer halkla elele vererek başlıyacak, sadece kendi istediklerini değil, halkın istediklerini de tasfiyeden çekinmiyecekti. Böyle yapmadığı takdirde açıkça görüyordu ki bu temizliğe halk girişebilir, bu ise yalnız tek parti yöneticilerini değil, bütün asker-sivil bürokrasiyi toptan yıkarak yerine bir sınıf hakimiyetinin gelip oturmasına yol açabilirdi. Nuri Demirağ gibi sadece bir iş adamı daha Demokrat Partiden bir yıl önce Millî Kalkınma Partisini kuruyor ve etrafına yüzbinleri çok aşan bir vatandaş kitlesini birkaç ay içinde toplıyabiliyordu. Bakınız Nuri Demirağ kurduğu parti programının sosyal prensiplerini anlatırken ne diyordu:

"Partimiz devlet idaresini eline aldığı zaman bu idareciler kanuni müeyyide haline konulacak olan yirmi dört sene evvel yapmış olduğum vakifname gibi kazandığından, kazanacağından aile ve evlatlarının orta halle geçinmelerine kifayet edecek miktarlardan ötesini halka terketmeye mecbur tutulacaklardır." [1]

---

1) 29/7/1949'da Millî Kalkınma Partisi Umumi Kongresinde millete beyanname.

Burada bir hâtıramı anlatayım:

1945 yılı başında İstanbul'da İhtikârı Tetkik Komisyonunca Ticaret Bakanlığı temsilcisi ve Vali adına Başkanı idim. Millî Mücadele'nin meşhur Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş da İstanbul'da noter ve Millî Kalkınma Partisi'nin genel sekreteri. Arada bir ziyaretine giderdim. Birgün bana, "Nuri Bey'le beraber sizden rica ediyoruz. Ben çekileyim, gelin Parti'nin genel sekreteri olun" (o sıralarda yayınladığım Kuvayi Milliye Ruhu isimli kitabımı ima ederek) bu memlekette yeniden bir Kuvayi Milliye Ruhu canlanıyor. Başka fikirler, emeller bunu ele almamalıdır," demişti. Kabul etmeme imkân olmadığını söyledim. Bu hatırayı anlatmaktan maksadım, Demokrat Parti kurulduğu sıralarda memlekete hâkim olmaya başlamış havadan bir örnek vermek içindir.

Burada İkinci Dünya Savaşından hemen sonra Türkiye halkının Halk Partisi yönetimine karşı tutumunu, inançları, hattâ Demokrat Partiye düşmanlık derecesine varmış bir profesörün kaleminden de göstermek istiyorum. Bu zat Profesör Bahri Savcı'dır ve 1958 yılında yayınladığı "Partilerimizde Tabanlaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli" (1) isimli kitabında Demokrat Partinin halkça hemen tutulmasının sebeplerini anlatıyor:

"1945'lerde İkinci Dünya Savaşının silahlı safhası bitmiştir. Harbin galibi olarak ıemokrasi cephesi gösteriliyor. Türkiye demokrasi cephesinden, insan şahsını değerlendiren siyasî ve ferdî hürriyetlerin en geniş manâda kabulünü, çok partili bir rejimde iktidarın serbest

---

1) Sayfa 29-32

tartışma sonunda halkın çoğunluğunu ikna ederek seçimleri kazanan parti tarafından yürütülmesini ve bu iktidarın karşısında diğer muhalefet partilerinin mevcudiyetini anlıyordu... Bu durum 1946 senesinde Mecliste ve Meclis dışında bir muhalefet partisinin yani Demokrat Parti'nin meydana gelmesine sebep oldu. Demokrat Parti muhalefeti sathi bir müşahede ile Halk Partisinin bir hizbi gibi gözükebilir. Fakat fikrimizce Demokrat Parti kuruluşunun ve muhalefetinin hakikî ifadesi siyasî iktidar icrasındaki bir muvazene ihtiyacında aranmalıdır. Böyle bir zihniyetle beslenen matbuat ve münevverlerin bu partiyi desteklemelerinde şaşılacak birşey yoktur ve halk kitlelerinin iktidarın şimdiden sonra kendi reylerine göre iş görebildiğini anlamaları da normaldir. Bu Demokrat Parti'nin niçin kısa zamanda geliştiğini ve teşkilâtını tamamladığını ve nasıl iktidarı ele geçirmeye muvaffak olduğunu açıklar.

Demokrat Partinin doğuşuna ve gelişmesine ait vakaların üzerinde ısrar etmeksizin 1950 ve 1954 seçimlerinde itmadını elde ettiği sınıf ve muhitleri meydana koymak lâzımdır.

a) Hürriyet Misakı:

Demokrat Parti herşeyden evvel kendini hürriyet davasına verdi. Kabul ve ilân ettiği Hürriyet Misakı Demokrat Partinin bu davranışını aksettirmektedir.

Bu hürriyet mücadelesinde Demokrat Parti Cumhuriyet Halk Partisi idaresini halk kitleleri arasında jandarmalar, vergi tahsildarları, daha yüksek kademelerdeki vali ve genel müdürler vasıtasıyla meydana getirdiği hemen hemen umumi denilebilecek memnuniyetsizliklerden istifade etmeyi ihmal etmedi. C.H.P. bü-

tün iktidar süresince halk karşısına bu idarî kadrolarıyla hep sert ve disiplinli olarak çıkmıştı. Bu bir asayiş kurmaya vesile olmuştu. Fakat halk bu sertlikten şikâyetçidir de. Şimdi Demokrat Parti bu idareyi yumuşatmaya niyet etmiştir... Demokrat Partiye göre hükümet teşkilâtı halkın üstünde ve dışında değildir. Amme hizmetlerini görmek üzere halk tarafından tesis edilmiş bir amme müessesesidir."

Profesör Savcı Demokrat Parti'yi kendine göre böyle tahlil ederken başarısı ve halk tarafından benimsenmesi sebepleri arasında hiç olmazsa bu gerçekleri de görmüş ve memlekette halka dayanan ilk parti olduğunu kabul etmiş bulunuyor.

Yine Demokrat Partiye dost olmayan bir başka yazar, Şevket Süreyya Aydemir de Menderes'in Dramı isimli eserinde kendine göre ölçüler vermekle beraber şu gerçekleri kabul etmektedir:

1. "Bizde siyasetin halka inişinin, geniş kitlelere yayılışının başlangıcını 1950-1960 devresine bağlamakta hata olması gerektir. Gerçi yeni bir seçim kanunu ile buna zemini Halk Partisi hazırlamıştır, ama bu zemin üstünde siyaseti çok çelişmeli de olsa halka ulaştırmakta Menderes'in ve Demokrat Parti'nin etkileri hakikaten geniş olmuştur..."

2. "Demokrat Partiye gelince o, davasını halka rağmen değil, halk içinde yürütmek zorundaydı, halka inmek, siyaseti halka götürmek, milletin hayatına müdahele hakkını halkın oylarından almak zorundaydı." (1)

3. "Şu halde ve birtakım doktrin eleştirmelerine girmeden diyebiliriz ki bizde Demokrat Parti ilk defa

---

1) Sayfa 222.

aşağıdan gelen sosyal hareket olarak memlekette organik bir temel üzerine oturtulmuştu. Menderes'in şahsında, etrafında halkalanan kitlenin gücünü ve dilini bilen bir sözcü bulmuştur..." (1)

Yine Demokrat Parti karşısında sayılabilecek bir profesörü bu bakımdan dinleyelim. Bu, Tarık Zafer Tunaya'dır. 1952'de yayınladığı gerçekten mükemmel bir eser olan Türkiye'de Siyasî Partiler isimli kitabında şöyle diyor:

"İkinci Dünya Harbi sonunda çok partili rejimi hürriyet teminatı addeden demokrasilerin Birleşmiş Milletler camiasını kurmak üzere çalıştıkları sırada memleket içinde uzun bir zamandanberi iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı muhalefetin üçüncü defa olarak kitleleştiği ve yeni hadiselerle mahmûl bir siyasî hava yarattığı müşahede edilmiş, matbuat bu kitlenin taazzuvu ve fikirlerini açıklaması hususunda gayet mühim ve müessir bir kuvvet olmuştur." (2)

"Demokrat Partinin muhalefette istinad ettiği tezler memleketimizde ilk defa ve sür'atle gerçekleşen siyasî hadiselerin âmillerine nüfuz bakımından incelenmeye değer malzeme ve vesika mahiyetini haizdir." (3)

Şimdi kendi görüşümüze dönelim:

Diyoruz ki Demokrat Parti'yi kuran yönetici kadro ve bürokrasi, kurduran halktır. Bu gerçeği belirtmek için bakalım Demokrat Parti'nin ilk kurucuları kimlerdir? O güne kadar yönetici kadro içinde bulunmuş derec derece sivrilmiş kimseler değil mi? Eski Başbakan Celâl Bayar, eski profesör Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı, uzun yıllar milletvekili Fuat Köprülü, otuz yıl-

---

1) *Menderes'in Dramı*, sayfa 223.

2) Sayfa 647.

3) Sayfa 649.

dan fazla milletvekili, Millî Mücadelede İstiklâl Mahkemesi üyesi, vali Refik Koraltan, yirmi yıldanberi milletvekili Adnan Menderes.

Sonra, bu dört isimden başka Demokrat Parti'nin müteşebbis Genel Kurul Üyelerin sıralayalım:

Meşrutiyette milletvekili, müsteşar, Millî Mücadeledenberi milletvekili, birçok defalar bakan, profesör Yusuf Kemal Tengirşek, uzun yıllardanberi milletvekili, büyük toprak ve iş adamı Emin Sazak; yine uzun yıllardanberi milletvekili Cemal Tunca; Millî Mücadelede ve daha sonra milletvekili, yine Millî Mücadelede bakan, İstiklâl Mahkemesi üyesi Refik Şevket İnce.

Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresince seçilmiş ilk Genel İdare Kurulu üyelerini hatırlıyalım:

Kurucular ve yukarda saydıklarımızdan başka, eski ve tanınmış gazeteci, büyük toprak sahibi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu; eski sefir Enis Akaygen; büyük toprak *sahibi Celal Ramazanoğlu; eski umum müdür Samet* Ağaoğlu; Ticaret Bakanlığı eski başmüfettişi Ahmet Tahtakılıç ve ötekiler.

Bunların hepsi dar ve geniş manâsıyla yönetici kadronun insanları.

Demokrat Parti'nin ilk hükümetinde kimler yer almış? Hemen hemen hepsi yine dar ve geniş manâsıyla yönetici kadrodan kimseler: eski Temyiz Mahkemesi reisleri, eski ordu kumandanları, eski bakanlık müsteşarları, eski milletvekilleri, eski bakanlar bu hükümette çoğunluğu teşkil etmekte.

Fakat Osmanlı Meşrutiyetinden Cumhuriyet Halk Partisi tek parti yönetimine kadar yönetici kadro ve bürokraside büyük, küçük sorumluluk almış bu insanlar Demokrat Parti saflarında memleket için yepyeni bir düzenin temsilcileri olarak yer tutuyorlardı. Bu yeni düzende ise devlet gemisinin kaptanı yalnız Anaya-

sada değil, fiilen de halk iradesi idi. Böylece eski yönetici kadro ve bürokrasi kendisini halk iradesinin emrine vererek memleketi sonu ne olacağı belirsiz badireler çıkmazından çevirmek istemiştir denilebilir.

Şimdi burada biraz duralım:

Demokrat Parti'nin kuruluş tarihinden on beş yıl sonra 27 Mayıs darbesine kadar etkili düğüm noktası budur. Demokrat Parti'yi bir halk hareketini bir burjuva sınıfı hakimiyetine döndürerek dejenere etmekle suçlayanlar, Demokrat Parti'nin idealist yanını inkâr edenler, Demokrat Parti'yi inkılâplardan uzaklaşmakla kusurlayanlar, nihayet Demokrat Parti'nin şu veya bu köşede akıbetine bağlı basiretsizlikler, hatalı hareketler yaptığını iddia edenler, hattâ kuruluşta Demokrat Partiyle beraber oldukları halde daha sonra onu Halk Partisi ile muvazaa yapmış diye gösterenler hep bu noktaya dayanmaktadırlar. Meselâ Şevket Süreyya Aydemir Menderes'in Dramı kitabında benim "Arkadaşım Menderes"de, "Demokrat Parti'nin tarih içinde en önemli rengi idealist bir kuruluş olmasıdır. Hatalarının da, sevaplarının da tek kaynağını memleket ve halk dâvalarını sadece idealist bakımlardan ele almış bulunması teşkil ediyor",(1) dememi ve Demokrat Parti'nin kuruluş bünyesini tahlil ettiğim sayfaları eleştirerek Demokrat Parti'nin idealist bir kuruluş olmadığını ispata çalışıyor ve şöyle diyor:

"Ağaoğlu'nun bu son tasnifini bir tarafa bırakırsak, ondan önceki parçalar üzerinde şöyle böyle mutabık kalınabilir. Ama bu parçaların da manâsı parti kadrosunda sosyal bir bütünlükten yoksunluktur. Ama bu yadırganamaz. Çünkü Halk Partisi de dahil olduğu halde bütün demokratik orta partilerde sosyal bütünlük

1) Sayfa 63.

yoktur ve aranamaz. Bu sebepledir ki Demokrat Partinin bünyesi ve kadrosuyla Halk Partisi'nin bünye ve kadrosu arasında bir farklılık mevcut değil. Nitekim Bayar'la, Menderes'le veya Ağaoğlu ile, meselâ Günaltay, Nihat Erim veya Faik Ahmet Barutçu arasında ne dünya görüşü, ne ideal bakımından hiç bir fark tesbit edilemez. Hattâ burada ideal kelimesi de biraz cömertçe kullanılmıştır. Çünkü ideal ve idealist sözleri, manâları biraz sınırlı sözlerdir. Nitekim Ağaoğlu'nun son ve üçlü tasnifine de bu bakımdan zoraki bir tasnif denilebilir. Çünkü demokrasi idealine bağlı genç idealistler ne demektir? Demokrasi idealine bağlı tecrübeli idealistler ne demek? Bu kastedilen demokrasi ideali Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarının endazelerine vurulunca çok zayıflar. Tecrübeli idealist de meselâ Bayar veya Köprülü Koraltan ise hüküm yine zayıf düşer... Hülâsa bu partilerin hepsi halktan gelen, seçim kanunları nisbetinde halk oyuna dayanan iyi niyetlerle belirli görüşü olmayanlar, veya kötü niyetlilerden ve çıkarcı insanların toplumundan meydana gelen orta demokrat partilerdir. Bu yalnız bizde değil, bütün çok partili demokratik parlamentolardaki orta partiler için böyledir. Onun içindir ki bu partilerin topladığı kalabalıklar hayatları boyunca kah o yana, kah bu yana dalgalanır dururlar." ([1])

Şevket Süreyya Bey'in Demokrat Parti'nin idealist bir kuruluş ve parti olmadığı yolundaki düşüncesinin sebeplerini yukardaki satırlarda bulmak mümkün. "Çok partili parlamentolu demokrasilerde bu zaten böyledir," diyor. O halde Şevket Süreyya Bey'e göre idealist parti ancak tek partili demokrasilerde olabilir. Böyle bir demokrasi var mı? Evet, İkinci Dünya Savaşından önce

---

1) Sayfa 211-12.

Faşist ve Natyonal Sosyalist İtalya ve Almanya, o zaman ve şimdi de sosyalist veya komünist dünya görüşünü benimsemiş memleketler kendilerine tek partili demokrasi diyorlardı ve diyorlar. Tek partili rejim aslında bir sınıf diktatoryası değil midir? Demek Şevket Süreyya Bey'e göre bir partinin idealist kuruluş sayılması için gayesinin bir sınıf diktatörlüğü olması gerekmektedir. Bu bakımdan onun nazarında hedefi işçi sınıfının diktatörlüğü olan bir parti ile, yine hedefi burjuva sınıfının diktatörlüğü olan parti idealist kuruluşlardır. Fakat meselâ hedefi sadece insan hak ve hürriyetlerini ayakta tutmak ve onlara saygı sağlamak olan bir parti idealist bir kuruluş addedilemez.

Sonra, idealist ve idealizm ne demektir? Bu kelimelerle ideoloji kelimesini ele alırsak, idealizm herhangi bir ideolojiye sahip olmaktır, idealist ise bu ideolojinin gerçekleşmesi için türlü fedakârlıklar göze alarak çalışan insan demektir. Bu böyle olduğuna göre şu ideoloji için çalışan idealisttir, fakat bu ideoloji için çalışan idealist değildir gibi bir sonuca varamayız. Varırsak, bu, ciddi ve ilim prensiplerine uygun bir düşünce olamaz. Ben diyorum ki Demokrat Parti idealistti. Şevket Süreyya Bey sorabilir, hangi ideolojinin idealisti? Mantıkî olan ancak bu sorudur. Şevket Süreyya Bey böyle sormuyor. Demokrat Parti'nin öncü kadrosunu ve, "Artık kısırlaşmış, hayatiyetini kaybetmiş ve vaad edeceği birşey kalmamış olan bir devresinde programını da Halk Partisi'nden çıkaran Demokrat Parti sadece demokratik bir parti idi" diyerek bir partinin idealist olması için yepyeni programlara, yepyeni öncülere sahip olmasını şart koşuyor. Şevket Süreyya Bey demek istiyor ki idealizm ancak meselâ kırallık ve padişahlık devrinde cumhuriyetçi ve demokratik, yaşadığımız devirde de

sosyalist, faşist veya komünist ideolojiler için düşünülebilr, idealistler de bu ideolojiler için çalışanlardır.

Bir memleket düşünelim, halkı fakirdir, açtır, geridir, devletin ve ona sırtını dayamış mütegallibenin kırbacı altında inlemektedir. Bu milleti zenginleştirmek, ileriye götürmek, keyfi idarenin elinden kurtarmak, bir anlamda ortaçağ şartlarından sıyırmak için çalışanlar idealist değil midirler? Bu uğurda çalışanlar filan veya filan partiden gelmiş olsunlar, ne önemi var? Şevket Süreyya Bey kendisi de İkinci Adam'ın birçok yerinde ve Menderes'in Dramı'nda Demokrat Parti'nin Türkiye köylüsüne efendiliğini tattırdığını, onun kalkınması için çalıştığını, Demokrat Parti'nin halk lehine büyük hamleler yaptığını yazmıyor mu? Eski bir devirde de sorumluluk yüklenmiş bulunmak idealist olmaya engel ise padişahın generali ve başyaveri Mustafa Kemal'i de idealist saymamak gerekir. Millî Mücadelenin başları ve Cumhuriyeti getirenler saltanatın generalleri, bakanları, yüksek memurları idi.

Demokrat Parti'nin ideali en azından, mücadeleye atıldığı dönemde memleketin ve halkın içinde bulunduğu maddi ve manevi şartlarda, ekonominin ve toplumun ulaşmış bulunduğu merhalede halkı zulümden kurtarmak, yoksulluktan, çaresizlikten ve meskenetten çekip sıyırmak, millet olarak gerçek demokrasinin uygulanabileceği toplum yapısını yaratmak yolunda girişilebilecek hareketin öncüsü olmak emeli idi. Bir kitle partisi olarak faaliyete geçen ve öyle faaliyet gösteren Demokrat Parti'de Arkadaşım Menderes'te de açıkça yazdığım gibi, elbette ki her çeşit ideoloji ve çıkar sahipleri yer almaya çalıştılar, bütün gayretlerimize rağmen bunların bir kısmı da içimizde kalmayı başardılar. Ama bu, hareketin bütünüyle yukarda izah

ettiğim idealist niteliğini inkâra sebep olamaz. Tarih bütün kusurlarına rağmen, Demokrat Parti'yi idealist bir teşekkül olarak yad edecektir. Kaldı ki Demokrat Parti'nin ana hedefinin hürriyet ve ekonomik kalkınma olduğu en koyu düşmanlarınca dahi kabul edilen bir gerçektir. Bir memlekette bütün ileri fikirlerin yaşayabilmesi hürriyet kapısının açılmasıyla ve bu fikirlere tekabül eden ekonomik gelişmeyle mümkündür. Bu kapıyı açan ve bu ekonomik gelişmenin temellerini geniş çapta atan Demokrat Parti sadece idealist bir parti değil, tarih gözünde, Türkiye'ye geleceğinin yolunu da açmış bir kuruluştur.

***

Şimdi ötedenberi belli kalemlerce ileri sürülen bir tezi, arkasından da Demokrat Parti'nin bence asıl kurucusu, Atatürk'ün mücadele arkadaşı, Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı sayın Celâl Bayar'ın Başvekilim Menderes isimli kitabında ileri sürdüğü bir görüşü ele alacağım:

Osmanlı Devletine bir kapıkulu Devleti diyenler var, "hükümdarın ve onun asker-sivil memurlarının devleti. Hükümdarın elinde halk ile hiç bir ilgisi bulunmayan kullardan — esir ve kölelerden — bir kadronun yönettiği devlet. Bu sistem Meşrutiyet ve Cumhuriyet'te isim ve şekil değiştirerek sürüp gitmiştir. Cumhuriyette hükümdar ortadan kalkmış ama kapı kulu yerinde kalmıştır, alışkanlıkları, ihtirasları, kendi arasında kavgaları ile yerinde kalmıştır. İnkılâplar bile bu kapı kulunu halkın başından silkip atamamıştır."

İşte tezin ana fikri. Bu fikri istenildiği kadar işleyip genişletmek de mümkün.

Bu tez sahiplerinin kapı kulu dediklerine biz bü-

rokrat kadro diyoruz, yani asker-sivil memurlar, öğretmenler, profesörlere kadar geniş vazifeliler kitlesi.

Dünyada herhangi bir yer gösterilebilir mi ki orada devlet memursuz idare edilsin? Orada memurların derece derece karar vermeye, uygulamaya, bir kelime ile yönetmeye yetkileri olmasın? En saf anarşist görüşler gerçekleştiği takdirde doğacak cemiyet hayali! Bunun ötesinde ister sosyalist, ister liberal, ister komünist her toplum memurlar eliyle yürütülür. Bütün mesele bu memurlar kadrosunun yetkilerini hangi kaynaktan aldıkları, alacakları noktasındadır. İlâhi hukuk tezinin hâkim olduğu zamanlar bu kaynak hükümdarın hakimiyetine bağlı olarak Allahın iradesi, bu iradenin getirdiği din prensipleri idi. Bugünkü her çeşit demokrasilerde ister gerçekten uygulansın, ister uygulanmasın eldeki bayrak üstünde yazılı halk iradesidir. Komünizmden en ileri liberalizme kadar bugün devlet kavramıyla ilgili her nazariye bu iradeye bağlanıyor.

O halde şu kapı kulu devleti diye ortaya atılmış tez sağlam bir fikri dayanaktan yoksundur, hiç bir şey ifade etmiyor. Bütün mesele aslında halk iradesinin işleyişi meselesinden, bu iradenin nasıl belirdiği belireceği meselesinden ibarettir.

Sayın Bayar'ın görüşüne gelince:

Bayar Başvekilim Menderes isimli kitabında önce Halk Partisi ile Demokrat Parti'nin demokrasi anlayışları arasındaki farkı şöyle anlatıyor:

"İsmet Paşa ve Halk Partisi'nin tefekkürü ile Adnan Menderes ve Demokrat Parti'nin siyasî tefekkürü on yıl boyunca sürekli bir mücadele verdi. 27 Mayıs'a bağlanan bu mücadelenin derin derin sebeplerini bugün iyice görüyorum. Bu mücadeleyi insanı şaşırtan teferrüattan sıyırıp temel çatışmaların sebeplerine in-

dirince apaçık görülüyor ki iki devlet görüşü on yıl boyunca bir paranın iki yüzü gibi aykırı yollara bakmış, fakat aynı değeri sağlamağa çalışmıştır.

Halk Partisi'nin sayın lideri İsmet İnönü Türkiyede demokrasinin kurulmasını samimiyetle istiyordu. Ben, Adnan Menderes ve arkadaşlarımızın kurduğu Demokrat Parti de demokrasinin kurulmasını samimiyetle istemiştir. Fakat şairin "Ol hakikat yektir ama, iş rivayet muhtelif" dediği gibi bizim devlet görüşümüz başka olduğu için çatışdık ve birbirimize derdimizi anlatamadan 27 Mayıs'a ulaştık." (1)

Burada duralım. Meselâ ben ve benim gibi Demokrat Parti'ye katılmış yüzbinlerce insan, yine meselâ ben ve benim gibi bu partide sorumluluk yüklenmiş kimselerin büyük çoğunluğu İsmet Paşa'nın demokrasinin kurulmasını samimiyetle istediğine inanmamıştır. O kadar inanmamıştır ki on yıl boyunca ileri sürdüğümüz belli başlı sloganlardan biri de "İnönü ile demokrasi kurulamaz" sözü oldu. Biz İsmet Paşa'yı hep demokrasi aleyhinde olarak kabul ettik, ona ve partisine hep bu silahla hücum ettik. Ben bugün de aynı inançdayım. İnönü hiç bir zaman demokrasi kavramına samimiyetle bağlı olmamıştır. İnönü'nün devlet adamı olarak şahsi yeterliği büyüktür, ama yine devlet adamı olarak tarihin en mükemmel Makyavalist yöneticilerinden biridir. Toplumu işine geldiği zaman demokrasi ile, işine geldiği zaman tek parti rejimi ile, fakat gemler hep elinde olmak şartıyle yönetmeyi düşünmüş ve istemiştir.

Bayar İnönü'nün demokrasiyi samimiyetle kurmak istediğini söyledikten sonra onun ve Demokrat Parti-

1) Başvekilim Adnan Menderes, sahife: 9

nin siyasî tefekkürleri arasındaki farkı da şöyle belirtiyor:

"Üstünde çatışılan ve fakat bir türlü ifade edilemiyen fikir şudur: Türkiye'de demokrasi, "Hakimiyet kayıtsız, şartsız milletindir ve bunu millet bizzat kullanır" ilkesinden hareket edilerek mi uygulanacak, yoksa Batıda örnekleri olduğu gibi muhtar kuruluşlara ve kurullara dayanan "yumuşak bir halk hakimiyeti" esasına bağlı olarak mı yürütülecektir?

Demokrat Parti iktidarı birinci fikre, İnönü muhalefeti ikinci fikre sahip çıkmıştır." ([1])

Burada biraz duralım:

Halk Parti ve İnönü'nün 1950 seçimleri sonuna kadar savunduğu ana fikir 1924 Anayasasının "hakimiyet kayıtsız, şartsız milletindir ve millet bu hakimiyeti Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla kullanır" prensibi idi. Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında Basın, Toplantı ve Yürüyüş Kanunlarından Seçim Kanunlarına kadar ileri sürdüğü bütün fikirlere karşı Halk Partisi Büyük Millet Meclisi çoğunluğunun kararlarını hep bu prensibe dayanarak savunmuştu. Hatta 1949 yılına kadar yine Anayasanın bu mutlak prensibi ile Meclis'e yargı yetkisi veren İstiklâl Mahkemeleri Kanununu kâldırmamış, hattâ daha ileri giderek Peker'in dili ile Demokrat Parti'yi İstiklâl Mahkemesine vermekle tehdit etmişti.

Burada hemen işaret edeyim; Demokrat Parti de siyasî edebiyatını muhalefette Halk Partisi'ni bu prensibi çiğnemek ve Anayasayı sadece şekil olarak uygulamakla, millî irade yerine şahıs ve zümre idaresi yürütmekle, iktidarda ise Halk Partisi'nin yeni fikirlerine

---

1) Başvekilim Adnan Menderes, sahife 10.

karşı yine aynı prensibe dayanmak suretiyle kullanmış ve Anayasaya muhalif kanunların değiştirilmesi için 1950 sonlarına doğru başladığı hareketi de durdurmuştu. Fakat Basın Kanunu, Seçim Kanunu gibi vatandaş hak ve hürriyetleri ile ilgili önemli konularda muhalefette ileri sürdüğü fikirlere sadık kaldı. Meselâ Basın Kanunundan çıkan davâlarda hükümden önce tutuklanmayı kaldırdı, milletvekili seçim mazbatalarının Meclis dışında bir teşekkül, Yüksek Seçim Kurulu tarafından tetkik ve tasdiki esasını getirdi. İktidarı yıllarında yapılan genel ve mahalli seçimlerde hiç bir şikâyete meydan vermedi.

Yine Bayar'ı okumaya devam edelim:

"İnönü de, biz de demokrasiyi bin yıllık geleneğimizin içinden gelen devlet anlayışının temellerine oturtmak düşüncesindeydik. 1961 Anayasası sayın İnönü'nün 1950'den bu yana açıktan savunduğu fikirleri ihtiva eder. Öyle ise bu Anayasanın genel karakterine bakarak İnönü'nün Türk demokrasisine bakışını değerlendirmek mümkün olacaktır." ([1])

Bayar'ın bu görüşü karşısında akla gelen sorular var:

Eğer İnönü ve Halk Partisi de, Demokrat Parti de devleti bin yıllık geleneğimizin içinden gelen devlet anlayışının temellerine oturtmak istiyor idiyse aramızda çatışma olmamalıydı. Sonra 1961 Anayasasında İnönü'nün 1950'den bu yana savunduğu fikirler yer almışsa Demokrat Parti'nin bu Anayasanın temel hükümlerinden bir kısmı ile bağdaşamayan görüşleri bin yıllık geleneğimizden gelen devlet anlayışı olamazdı.

Bayar'ın dediği gibi "Batıda muhtar kuruluşlara ve

---

1) Başvekilim Adnan Menderes, sahife: 10.

kurullara dayanan yumuşak bir halk hakimiyeti esasına bağlı" demokrasiler var mı?

Bu soru üzerinde durmak istiyorum. Çünkü 27 Mayıs'ın ihtilâl mahkemesi böyle bir soru ile yakından ilgili olarak çalıştı ve kararlar verdi. "Yumuşak veya sert halk hakimiyeti" deyimlerini bir kenara bırakarak meseleyi klasik tarifi içinde ele alırsak ortada Kuvvetlerin ayrılığı esası mı, beraberliği esası mı uygulanmalıdır tartışması kalır.

Muhtar kurum ve kurullar nelerdir? Üniversite muhtariyeti, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, Danıştay, vs. Batı demokrasilerinin büyük çoğunluğunda Anayasa Mahkemesi vardır, hemen hepsinde danıştay vardır, yine hemen hiç birinde millî güvenlik kurulu diye bir teşekkül yoktur. Bu kurumlar ister olsun, ister olmasın, Batı demokrasilerine "yumuşak halk hakimiyeti esasına bağlı devletler" diye bir nitelik verilemez. Kuvvetlerin beraberliği prensibine dayanan 1924 Anayasasında da Danıştay ve mahkemeler tamamen muhtar idiler, onlar da kararlarını Türk milleti adına verirlerdi.

O halde İnönü'nün on yıllık muhalefetini "yumuşak bir halk hakimiyeti esasına bağlı devlet" prensibinin samimi bir savunması olarak kabul etmek üzerinde tartışılacak bir noktadır.

Sonra yine Bayar'ın dediği şekilde "on yıl boyunca ne sayın İnönü devlete getirmek istediği ortaklarını açıklamış, ne biz devlet yönetimi ortaklığından çıkardığımız sosyal müesseseleri neden yönetim dışı kalması gerektiğinin gerekçesini söyliyebilmişizdir" yolundaki görüşü de düşünmeye değer. Çünkü bir kere biz hiç bir sosyal müesseseyi devlet yönetiminden çıkarmadık. Buna karşılık, 1961 Anayasasında bulunan Millî Güven-

lik Kurulu gibi kurullar da getirmedik. İnönü ise tamamen muhtar bir Radyo, tamamen muhtar bir Üniversite, nisbi temsil ve Anayasa Mahkemesi gibi yine devlet yönetimine getirmeyi düşündüğü ortaklarını ancak 1957 senesinden sonra açıklamaya başladı.

İlâve edeyim ki ilmî ve idarî bakımdan muhtar üniversite prensibi Demokrat Parti programında da yer almıştı.

Burada bir noktaya daha işaret edeyim: Demokrat Parti olarak nisbî temsilin aleyhindeydik. Bu seçim sistemi normal zamanlarda memleketler için bâzan anarşiye kadar varan karışıklıklara sebep oluyor, hükümetler zayıf kalıyorlar. İkinci Meclis fikri de Demokrat Partice benimsenmemişti. Fakat Anayasa Mahkemesi fikri ise hiç bir zaman yadırganmıyordu. Tabiî bugünkü gibi sanki gökten inmiş, hata yapmaz, yanlış düşünmez, dediği dedik, kestiği kestik bir mahkeme değil! 1948 yılında Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Anayasada ne gibi değişiklikler yapılması gerektiği konusu üzerinde Birinci Büyük Kongrenin kararına uyarak bir etüd hazırlamaya rahmetli Refik Şevket İnce'yi ve beni memur etmişti. Bu raporu olduğu gibi hatıralarımın vesikalar bölümüne koyacağım. Burada yalnız neleri incelediğimizi gösteren kısa başlangıcı ile Anayasa Mahkemesi üzerindeki parçayı alıyorum:

"Birinci Büyük Gongre Genel İdare Kuruluna Anayasaya müteallik olarak aşağıdaki meselelerin tetkik vazifesini vermiştir:

I. Ayan Meclisi teşkili.

II. Devlet Başkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi.

III. Milletvekilleri sayısının azaltılması.

IV. Nisbî temsil usulü.

V. Anayasaya muhalif kanunların tetkik mercii.

ANAYASAYA MUHALİF KANUNLARIN TETKİK MERCİİ

Anayasamızın kuvvetlerin beraberliği sistemini kabul ederek bütün kuvvetleri Büyük Millet Meclisi'nde toplamış olmasının en ağır neticesi Meclisin Anayasaya muhalif kanunlar çıkardığı takdirde bu kanunların hukukiyet ve meşruiyeti haiz olarak kalmasıdır. Zira Meclis millet namına hükümdarlık hakkını kayıtsız şartsız kullandığına göre Anayasaya muhalif olarak çıkardığı kanunlar dahi millî iradenin eseri mahiyetini taşımakta ve bu çeşit kanunların tatbiki bir zaruret haline gelmektedir. Bundan başka Meclis Anayasayı da dilediği şekilde değiştirmek selâhiyetini haizdir. Her ne kadar devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa maddesi hiç bir veçhile değiştirilemez hükmü yine Anayasaya konulmuş ise de, Meclis milletin hükümranlık hakkını tam bir salâhiyetle temsil ettiğine göre evvelâ bu maddeyi kaldırmak suretiyle devlet şeklini bile değiştirmek imkânına sahiptir.

O halde bir taraftan Anayasaya muhalif kanunların tatbikata konulmasını önlemek ve diğer taraftan devlet şekline ve bu şeklin ana prensiplerine ait Anayasa maddelerini her türlü ihtimale karşı muhafaza etmek için bazı tedbirlere ihtiyaç vardır.

Anayasaya muhalif kanunların tatbikini önlemek, eğer bir Ayan Meclisi teşkiline taraftar olsaydık, bu Meclisin vazifeleri arasına kanunların Anayasaya muhalif olup olmadıklarını tetkik işini de katabilirdik. Fakat bir Ayan Meclisi teşkiline taraftar olmadığımız için başka bir yol aramak icap ediyor. Bu yol da birçok memleketlerde olduğu gibi lüzumunda bir kanunun Anayasaya muhalif olup olmadığını tetkik ve tesbit edecek yüksek bir mahkeme teşkilidir.

Diğer taraftan Anayasada Millet Meclisini hükümranlık hakkı ile teçhiz eden hükümlere mütenazır olarak devletin şekil ve mahiyetine ait prensiplerin ihmaline hiç bir zaman imkân vermeyecek bazı hükümler ilâvesiyle tadilat icrası zarureti vardır. Meselâ prensiplere taallûk eden Anayasa tadilâtının ancak bu maksatla seçilmiş müessisan meclislerine (kurucu meclisler) yaptırılması gibi bir hükmün Anayasaya konulması kuvvetlerin beraberliği sisteminin doğurduğu mahzurların izalesinde tesirli rolü olabilir."

İkinci Büyük Kongreye hazırlık yapılırken yedeklerden Genel İdare Kurulu üyeliğine gelmiş bulunan rahmetli Zühtü Velibeşe'nin [1] bu konuda yazdığı 3/10/1948 tarihli muhtırada Birinci Büyük Kongrenin Genel İdare Kuruluna verdiği vazifeler arasında programa taalluk edenler şöyle sıralanmakta:

"Birinci Büyük Kongrece Genel İdare Kuruluna tevdi edilen vazifelerden programa taalluk edenler şunlardır:

a) Muhtelif muhitlere mensup kimselerden kurulacak bir müessesan meclisi. Bu meclis kararlarının (Fransa'da olduğu gibi) umumi araya — referanduma — arzu husularının Anayasaya derci,

b) Cumhurbaşkanının seçim şekli ve vazifesi müddeti,

c) İkinci bir teşrii meclis kurulması,

ç) Milletvekili seçiminde nisbetin büyütülerek milletvekili adedinin azaltılması,

d) Anayasaya muhalif kanunları mürakabeye salâhiyetli bir kazaî hey'et kurulması,

e) Parlemento dışından da kabineye aza alınabilmesi, hususlarının tetkik ettirilmesidir..."

Birinci Büyük Kongrenin isteği üzerine hazırlanmış olan bu rapor Genel İdare Kurulunda okundu ve

---

1) Zühtü Velibeşe Ankara Parti Başkanlarındandı. Demokrat Parti'nin ilk hükümetinde de bir süre Ticaret Bakanı oldu.

iktidara geldiğimiz zaman Büyük Kongreden geçirilerek tatbikine başlamak kararı da verildi. Fakat iktidara geldikten sonra bu yola gidilmiyerek ancak anti demokratik kanunların değiştirilmesi işi ele alındı. Bunun belli başlı sebebi Demokrat Parti'nin muhalefeti sırasında durmadan öne sürdüğü büyük mücadele sloganlarından birisinin de Anayasanın tek parti döneminde uygulanmadığı, uygulanması gerektiği idi.

Sayın Bayar'ın kitabında üzerinde durmak istediğim bir nokta da şudur:

Bayar'a göre 1961 Anayasası bin yıllık geleneğimize uygun olarak yapılmıştır ve Atatürk'ün 1924 Anayasası ile ordu ve muhtar müesseselerin devlet yönetimi ortaklığından çıkarılmış olmasına karşılık 1961 Anayasası bu ortaklığı yeniden getirmiş, böylece bin yıllık bir gelenek yeniden canlandırılmıştır. Bu, devlet yönetiminde Saray - Medrese - Ordu üçlüsünün yer alması geleneğidir. Bu gelenekte Ordu ve Medrese tabanı, halkı temsil eder, yani denetleme gücüdür. Saray da kanun yapma ve yürütme gücüdür. Atatürk Sarayın yerine kanun yapma ve yürütme gücünü Millet Meclisine, Ordunun ve Medresenin denetleme gücünü de o zaman kabul ettiği seçim sistemine göre ikinci seçmenlere vermiş, devleti bu yoldan halka götürmüştür. (1)

Şimdi bu görüşün bir kısmı üzerinde durmak istiyorum.

Osmanlı İmparatorluğunda Ordunun hukuk bakımından yerinin ne olduğunu yukarda anlattım. Ordu, daha doğrusu Yeniçeri Tanzimata kadar padişahın mutlak şekilde emrinde idi. Devlet yönetiminde kendine gö-

1) Başvekilim Adnan Menderes, sahife: 11 - 17.

re muhtar bir yeri yoktur. Bunun içindir ki burada dokunmak istediğimiz husus sadece şudur: Atatürk ve 1924 Anayasası yalnız hakimiyetin kaynağını değiştirmiş, İmparatorlukta ilâhî irade olan bu kaynak Cumhuriyette millî irade olarak yer almıştır. İmparatorluğun Tanzimattan sonra getirdiği müesseseler ordu da içinde olarak 1924 Anayasasında varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Hatta ordu Atatürk Anayasasında resmen bir devlet müessesesi olarak yer almıştı. Şöyle ki bu Anayasanın 40'ıncı maddesine göre Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde mündemiç idi. Barış zamanlarında Cumhurreisi tarafından temsil olunurdu. Fakat emir ve kumanda Genel Kurmay Riyasetindeydi, seferde ise hükümetin teklifi üzerine Cumhurreisinin tayin edeceği kimse tarafından görülürdü.

Halbuki Genel Kurmay Başkanlığı Anayasada hiç bir sorumlu makama bağlanmıyan, yüzde yüz müstakil bir müessese halindeydi. Bu 40'ıncı maddenin İkinci Büyük Millet Meclisi'nde müzakeresi bu bakımdan çok dikkate şayandır. Eskişehir Mebusu Arif Bey böyle bir maddenin Anayasada yer almasını orduyu siyasete sürükleyecek mahiyette gördüğünü anlatan uzun bir konuşma ile münakaşa kapısını açmıştı. Arif Bey'in görüşüne göre Başkumandanlık makamı doğrudan doğruya mesuliyeti haiz olmalıdır, veya böyle bir mesuliyeti haiz bir makama bağlanmalıdır. Başkumandanlığın sorumluluğu olmayan Cumhurbaşkanına verilmesi veya bu vazifenin sorumluluğu olmadan Genel Kurmay Başkanlığınca görülmesi memleket için tehlikeli neticeler getirecektir. Arif Bey maddenin böyle yazılmasında biraz da o zaman Genel Kurmay Başkanı olan Maraşal Fevzi Çakmak'ı herhangi bir makamın emrine bağ-

lamamak düşüncesinin rol oynadığını ima etmektedir, ki doğru sayılabilir. (1)

Burada babamın da bir hatırasını anlatayım:

Ankara Hukuk Fakültesinde Anayasa profesörü olan babam bu maddeyi eleştirir ve şöyle derdi:

"Bir devlette sorumsuz bir müessese olamaz. Her müessesenin sorumlu bir makama bağlı olması gerekir. Bugün Gazi Cumhurreisi, Fevzi Paşa Genel Kurmay Reisi, İsmet Paşa hükümet reisi olduğu müddetçe bir mahzur akla gelmeyebilir. Ama kanunlar şahıslara göre yapılamaz. Günün birinde Genel Kurmay Başkanı bir darbeye teşebbüs etse onun böyle bir harekete hazırlanışını görememiş makam olarak kimi sorumlu tutmak mümkündür? Cumhurreisi olamaz, çünkü zaten sorumlu değil. Millî Müdafaa Vekili veya Başvekil, bize bağlı değildi ki kontrol edebilelim demek mevkiindedirler. Bunun içindir ki bu madde muhakkak değişmelidir."

Babamın bu görüşü, derslerine ait Hukuku Esasiye isimli kitabında şöyle anlatılmaktadır:

"Bu suretle Türkiye Reisicumhuru kumandayı fiilen icra etmemekle beraber gerek hazer ve gerek harp zamanlarında kuvayi müslahanın (silahlı kuvvetlerin) idare ve kumandası hususunda nazım bir rol oynuyor. Fakat bunu böyle olması ile beraber kuvayı müslahanın (Silâhlı Kuvvetlerin) parlaman huzurunda mes'ul ve parlamanın daimi murakabesine tabi olmayan makamların emir ve kumandasında bulunması Teşkilâtı

---

1) Bu Arif Bey Atatürk'e suikast olayında idam edilen "Ayıcı Arif Bey" dir. Meclis'in bahis konusu görüşmeleri de İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarının yedinci cildindedir.

Esasiye noktai nazarından ne kadar muvafık olup olmadığı cayi sualdir (sorulmaya değer)."

Babamın derslerinde daha açık olarak yaptığı eleştiriler üzerine Atatürk kendisini çağırmış, "ilerde bunu değiştirmek mümkündür, şimdi üzerinde durma" diyerek eleştirilerini yumuşatmasını istemişti. (1)

1924 Anayasasında orduyu böylece Anayasada müstakil bir müessese yapan madde 1960'a kadar ayakta kaldı. İsmet Paşa Cumhurbaşkanı olduktan ve Maraşal Fevzi Çakmak emekliye ayrıldıktan sonra orduya ait teşkilât kanunlarında yapılan değişikliklerle Genel Kurmay Başkanlığı Başbakanlığa bağlı bir makam haline getirildi.

*
**

Türkiye demokrasi mücadelesi tarihinde hemen hemen değişmeyen bir gerçek var:

Aynı konular muhalefetin elinde hücum bayrağı, iktidarın elinde savunma siperidir. Muhalefette eleştirilen prensipler iktidarda savunulur. Demokrat Parti ile Halk Partisi arasında da zaman zaman böyle oldu. Demokrat Parti bütün muhalefet yıllarında hürriyet davasını Anayasaya riayet edilmeme noktasına bağladı. Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi, insan hak ve haysiyetini koruyucu kanunlar getirilmesi tezini savundu. Birinci Büyük Kongrede daha ileri gidildi, ikinci bir meclis kurulması, Anayasaya aykırı kanunları tetkik edecek Anayasa Mahkemesi teşkili üzerinde tartışmalar yapıldı, karara yakın dilekler ortaya sürüldü. Halk Partisi iktidarı ise bütün bunlara karşı Anayasaya göre Meclisin Türk Milletinin kayıtsız şartsız

---

1) Ağaoğlu Ahmet, *Hukuki Esasiye,* sayfa: 55.

mümessili olduğunu, onun yaptığı kanunların Anayasaya muhalif sayılmıyacağı iddiasını ileri sürdü. Zaten 1924 Anayasasının kabulünden beri Halk Partisi iktidarının belli başlı hukukî silâhı da bu idi. Daha sonra 1957'ye kadar da Halk Partisi siyasî edebiyatında bu iddialar yer almadı. Demokrat Parti iktidarı yine bütün iktidar yıllarında Basın Kanununda idarî otoriteyi kaldırmak, Yüksek Seçim Kurulu gibi belli başlı denetleme müesseseleri kurmak hareketlerine girişmekle beraber yine kendisini 1924 Anayasasının Millet Meclisinin milletin kayıtsız şartsız mümessili olmak prensibine dayanarak savundu.

Bütün bunları söylemekten maksadım şu:

Demokrat Parti yukarda dediğim gibi yönetici kadro ve asker-sivil bürokrasinin halkla elele vermesi hareketinden başka birşey değildir ve böyle olması kanaatımca memleketin lehine tecelli etmiştir. Aksi halde daha Atatürk'ün son yıllarında bile tek parti yönetiminden ve çeşitli yolsuzluk ve baskılardan bunaldığını belirtmeye başlamış halkın böyle bir rehberlikten yoksun olarak girişeceği kurtulma teşebbüslerinin nerelere kadar varacağını kestirmek asla mümkün değildir. Dünyanın en büyük ihtilâlinin, 1789 Fransız ve 1917 Rus İhtilâllerinin tarihlerini, arkasından da Atatürk'ün ölümüyle beraber memleketimizde koyu sağ ve solcuların tutumlarını kısaca hatırlıyalım. O zaman yukardaki sorumuzun cevabını hemen almış oluruz. Fransada kırallık ve çevresinin sadece halkın şikâyetlerini bildirmek için toplanmış Etats Generaux'ya hakim ruh halini görüp sezememiş olması, şikâyetleri kısım kısım da olsa karşılamak için tedbirler araştırmamaları, yönetici asillerin halk temsilcilerinin feryatlarına kulak tıkamaları birdenbire en kanlı bir ayaklanmanın yolunu

açmış, Bastille'in zabtıyla başlıyan kanlı isyanlar yepyeni ve her biri bir başka ideolojinin peşinde kuvvetli, canlı insanların eliyle şekilden şekile gire gire ta Napolyon'un monarşiyi yeniden getirmesine kadar Fransa'yı ızdıraplar içerisine boğmuştu. Rusya'da da böyle olmadı mı? 1917'de Kerenski yönetimi, hattâ daha önce Çarlık sadece sulh yapmak, sadece büyük araziyi topraksız köylüye dağıtmak akıllılığını gösterselerdi Lenin ve arkadaşları gibi idealist, kuvvetli komünistler harekete geçemiyeceklerdi.

Bize gelince, biraz aşağıda daha Atatürk'ün sağlığında bile su üstüne çıkmaya başlamış çeşitli fikir cereyanlarını kısaca göreceğiz. Burada İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Zekeriya ve Sabiha Sertel'ler, Cami Baykurt'lar gibi ileri solcuların giriştikleri çalışmaları yine kendi hatıralarından okuyup öğrenmenin mümkün olduğuna, Sebilürreşat'çılar gibi ileri sağcıların el attığı konulara işaretle yetiniyorum. Her iki yanın da emelleri Türkiye'de bir halk ayaklanmasını bütün şiddetiyle başlatmak, bunun için de her yola başvurmaktı. Bu sebepledir ki Demokrat Parti'nin kuruluşunu sevinçle karşıladılar, hattâ kurucuları arasına girmenin yollarını aradılar, Maraşal'in peşine düştüler, 1946 seçimlerinden sonra Demokrat Parti milletvekillerinin Meclise katılmamalarını sağlama çabasına koyuldular, bunu başaramayınca da Parti liderlerini Çankaya eteklerine kadar gelmiş heyecanı söndürmekle suçladılar.

***

Atatürk devrinin sonlarına doğru beliren akımlar

Burada daha Atatürk ölmeden önce belirmiş bâzı akımlar üzerinde kısaca durmak istiyorum. Bu çeşitli akımlar en çok Ankara ve İstanbul'da bir yandan açık, bir yandan gizli mücadele konuları idi. Bu kavgaların kısa bir tarihini kendi ideolojilerine göre yorumlamalarla Sabiha ve Zekeriya Sertel'lerin hâtıralarında buluyoruz.

Ben burada çatışmaları hattâ İkinci Dünya Savaşına rağmen şiddetlenen bu ideolojik cephelerden kısaca bahsetmek istiyorum.

Memleketimizde Batı mânası ile ideolojik çarpışmalar Meşrutiyetle başlamış ve iki ana fikirde gözükmüştü denilebilir: Osmanlılık - Türkçülük.

Yine o zamanlar sosyalist görüşler yarı fantestik, yarı ütopik ve nazari sınırı aşmayan şekillerde kâh bir cemiyet, kâh bir parti olarak belirmişti. Fakat canlı, hareketli, devlet politikasına yön verecek kuvvette olanları Osmanlılıkla Türkçülük akımları idi.

Yıkılmak üzere olan İmparatorluğu Tanzimatın öne attığı Osmanlılıkla kurtarmak fikri başta Araplar, İmparatorluğun azınlıkları elinde çürüyüp giderken kurtarıcı yeni ideal olarak Türkçülük akımı kuvvetleniyordu. Bu her iki akımın aydınlar ve devlet adamları arasında taraftarları vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu taraflar açık tartışma halinde idiler. İmparatorluğun çökmesi ile bu kavga sona erdi, Millî Mücadeleden sonra yeni bir ideolojik tartışma perdesi açıldı:

İmparatorluğun varisi devletin ismi Türkiye Cumhuriyeti idi. Milliyetçilik Anayasanın prensiplerinden biri olarak ilân edilmişti. O halde Türkçüler diye bir ayırıma da lüzum kalmamıştı. Meselâ imparatorluk zamanında kurulmuş Türk Ocakları da bu tez'e dayanılarak kapatılmıştı. Ölmüş olan Osmanlılık akımının yerini ise, devletçiliği iktisadî anlamının dışında yorumlarla sosyalist görüşler doldurmağa başlamıştı. Solcuların daha Atatürk hayatta iken "Putları kırıyoruz" diye giriştikleri, Namık Kemâl'den Mehmet Emin Yurdakul'a kadar bütün milliyetçileri yere sermeğe çalışan hareket daha sonra hakların devletten doğduğu tezini savunmağa kadar ilerlemiş, yine Atatürk sağ iken iktisadî devletçiliği daha çok sosyalist devlet manâsına yorumlayan görüşlerin bayrağı meselâ "Kadro" gibi dergilerle açılmıştı.

Buna karşılık milliyetçiliği aynı toprak üstünde yaşayan, aynı dili kullanan, aynı geleneklere sahip insanların kendi devletlerini kendilerinin kurması anlamından uzaklaştırarak Nasyonal Sosyalizme ve o kanaldan da ırkçılığa kadar götürenler de ortaya çıktı.

Şuna işaret edeyim, bu iki karşılıklı akıma inananlar bizzat Atatürk'ün çevresinde de vardı. Meselâ Tevfik Rüştü Aras devletçiliği sosyalist bir kavram olarak benimserken Bayar sadece ekonomik manâsı ile ele alıyordu. Atatürk ise her iki ceryana, yani milliyetçiliği ırkçılığa, devletçiliği de sosyalizme kadar götüren cereyanlara karşı dikkatli idi. Kurduğu tek partili otoriter rejimi milliyetçilik bayrağı ile yürütüyor, devletçiliğin devletin ekonomik alanda fertlere rehberliği manâsından ileri götürülmesini önlüyordu. Böylece ferdi teşebbüslere geniş imkânlar sağlayan Teşviki Sanayi Kanu-

nu gibi kanunlar çıkıyor, hususi bankalar, şirketler kuruluyordu.

Fakat Atatürk'ün ölümü ile beraber devletçiliği ve milliyetçiliği başka manâlarla yorumlayanlar yüzlerindeki maskeleri çıkardılar, memleket aydınları arasında gerçek bir sosyalizm - nasyonalizm kavgası bütün çıplaklığı ile başladı. Solcular Ankara'da "Yurt ve Dünya", "Adımlar" gibi dergiler çevresinde toplandılar. Çoğu Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinin doçent ve asistanları idi. Aralarında Behice Boran, Pertev Boratav, Niyazi ve Mediha Berkesler, kısmen Muzaffer Şerif de vardı. Bu gruba Şevket Aziz Kansu gibi bazı profesörler de sempati gösteriyorlardı. ([1])

Yine Ankara'da başlarında Şevket Raşit Hatipoğlu bulunan ve çoğu Ankara Ziraat Fakültesi profesör ve doçentlerinden bâzıları Anadolucular Gurubunu teşkil ettiler. Tohum dergisi çevresinde toplandılar. Bunların yanında da Profesör Remzi Oğuz Arık, Profesör Bedii Ziya, Süreyya Anamur, Hıfzı Oğuz Bekata ve daha bir kaç arkadaş Milliyetçiler Gurubunu meydana getirdiler. Ben de bunlarla beraberdim. Fikirlerimizi Bekata'nın çıkardığı Çığır, Remzi Oğuz'un çıkardığı Millet dergilerinde yayınlıyorduk.

Anadolucular ve Milliyetçilerin ötesinde bir de ırkçılar vardı. Nihal Adsız, Sait Bilgiç, Reha Oğuz Türkkan gibi isimler de Türkkan'ın çıkardığı Ergenekon Dergisi ile Orkun, Özleyiş, Gökbörü çevresinde çalışı-

---

1) Sabiha Sertel hâtıralarında benim ve Hıfzı Oğuz Bekata'nın kendilerine karşı *Çığır dergisinde* mücadele açtığımızı ve onları amerikancılıkla suçlandırdığımızı yazıyor. Bu kısmen doğrudur. Çünkü biz onları asıl komünistlikle suçluyorduk.

yorlardı. Bu çevre daha sonra Milliyetçiler Derneğini kurmuştur.

Ankara'da sivil aydınların bu solculuktan ırkçılığa kadar değişen çalışmalarından başka bir de orduda, aralarında bir kısım generallerin de bulunduğu genç subaylardan bir gurup vardı. Orduyu gençleştirme ve topyekûn savunmağa hazırlık yolu ile devlet ve toplumun bütün meselelerinde söz sahibi olmak hareketine girişmişlerdi. Maraşal Çakmak'a saygılarına rağmen Genel Kurmay Başkanı olarak tutmuyorlardı.

Ankara'daki bu hareketlere İstanbul'da Cami Baykut, Sabiha ve Zekeriya Serteller ve arkadaşları hâtıralarında yazdıkları dergiler ve gazetelerle katılıyorlardı. Basın Kanununun sıkılığına rağmen yayınlar durmuyor, zaman zaman da fiili davranışlar oluyordu. Meselâ Ankara'da Reha Oğuz Radyoyu basarken, İstanbulda Tan matbaası yakılıyor, daha sonra hattâ Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi bâzı ırkçı ve milliyetçilerle sarılarak dekan Şevket Aziz Kansu dövülüyordu.

İşte bu yıllarda, Atatürk'ün ölümünden az önce Ankara'da bâzı sivil-asker kimseler gayesi komünizmle mücadele ve milliyetçi ve demokratik bir yönetimi gerçekleştirmek olan "Millî Cephe" isimli gizli bir cemiyet de kurdular. Teşekkülün kısaltılmış adı da "Meç" oldu. Cemiyete katılanların büyük bir kısmı hayatta. Bunun için daha fazla anlatmayı yersiz buluyorum. İlerde tarih araştırmacıları üzerinde durabilirler.

Şunu söyleyeyim, teşekkül gizli olmakla beraber hedefine ihtilâlci yollarla erişmeyi düşünmemişti.

*
* *

Demokrat Parti'nin yükselme sebeplerine gelince

Demokrat Parti resmî olarak 7 Ocak 1946'da kuruldu. O tarihten 14 Mayıs 1950'ye kadar bir yandan başta Halk Partisi dış kuvvetlerle, bir yandan da kendi içinde sürekli bir kavgaya girdi. Ben bu kavgaya Temmuz 1946'da katıldım. O günden (7 Ocak 1947) Birinci Büyük Kongrede Genel İdare Kuruluna girdiğim güne kadar da sırasıyla Yenişehir Ocak, Çankaya İlçe, Ankara İl Yönetim Kurulu üyeliklerine seçildim. 1946 seçimlerinde Partinin Ankara'dan milletvekili adayı idim. Aynı zamanda Ankara'da Ali Rıza Baskan ve Hamdi Arpağın [1] çıkardıkları Kuvvet gazetesine gündelik siyasî makaleler yazıyor, Parti Müfettişi sıfatıyla Anadolunun çeşitli bölgelerinde dolaşıyor [2] halkla, köylü ile haşır neşir oluyor, konuşuyor, hayat şartlarını yakından görüyor, dertlerini, isteklerini kendi ağızlarından öğreniyordum. Bir cümleyle hem memleketi tanımağa, hem kendimi tanıtmağa başlamıştım. Hayatım bir köşe başına gelmişti. Bu dönemeçte memleketin maddî, manevî kalkınması için katlanılacak yorgunluklardan, çe-

---

1) Ali Riza Baskan şimdi Güzel Sanatlar Matbaası sahibidir. Hamdi Arpağ eski Viyana elçisi.

2) Cihat Baban *Politika Galerisi* isimli kitabında benim Demokrat Parti'de aylıklı müfettiş olduğumu yazıyor. Doğru değildir. Demokrat Parti'den hiç bir zaman para almadım. Vedat Nedim Tör de bir gün bana sokakta rastlayarak partiden aylık aldığımı duyduğunu, bunun profesyonel politikacılık olduğunu söylemiş, yalandır dediğim zaman şaşırmıştı.

tin siyasî tartışmalardan, her çeşit iftira, tezvir, yalan ve kıskançlıktan fırtınaların içine giriyordum. Bütün bu fırtınalar onbeş yıl sonra bir kasırga olacak, 27 Mayısı, Yassıada'yı, belki de bir baskınla öldürülmek maksadıyla götürüldüğümüz İmralı'yı, onbeş yıl gece, gündüz memleket için kolkola çalıştığım ve sevdiğim insanların asılmasını görecek, yıllarca zindanlarda yaşayacaktım. Tam onsekiz yıl sürecek bu hayatın, mutlu günleri azdı. Azdı ama pırıl pırıl aydınlık, göz kamaştırıcı, heyecan dolu günlerdi. Yurdun hızla kalkınmağa başladığını, hürriyetsizlik zincirlerinin kırıldığını, memleketin bir baştan bir başa yollarla döşendiğini, fabrika bacalarının yükseldiğini, çorak Anadolu'da denizler gibi açılmış barajları, yer yer üniversiteler kurulduğunu görecektim. Bu yükselişte, bu değişmede benim de hissem olduğunu düşünerek bahtiyarlığım artacak, katlandığım maddî, manevî acıların tesellisini bulacaktım.

Hayatımın bu dönüm noktasıyla beraber insanı da daha yakından tanımağa başlıyordum. Şeytanın yüzüne melek maskesini nasıl taktığını, meleğin nasıl şeytanlaştığını, hiyanetlerin, arkadan hançerlemelerin çeşitlerini hayretlerle görecektim. En yüksek, ulvi, göz yaşartıcı jestlerin en sefil, pespaye, iğrenç entrikalarla, manevralarla yanyan gelişleri başımı döndürecekti.

Yükseklikler, alçaklıklar! İşte 1946 - 1960 arasının bir bakıma siyasî coğrafyası. Fakat bu coğrafyada öyle bir dağ tepesi belirecek ki bütün ötekiler hep eteklerinde kalacaklar!

Türk Milleti, Türk halkı, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin sınırları içinde yaşayanlar kendi varlıklarının, toplum ve devlet yönetiminde kendi iradelerinin değerlenmesi gerektiğini anlamağa başlamışlardır. Sosyal bir yeniden doğuş bütün renk ve sesleriyle belirmekte, dev-

let, fert ve vatandaş kavramlarında büyük bir değişiklik her alanda his edilmekte, Türkiye'de insanlar hakları, hürriyetleri, vazifeleriyle vatandaş haline gelmektedirler.

1946 - 1950 arası Demokrat Parti'nin yükselmesinde birinci devreyi teşkil eder. Bu devrede Parti önce kuruluşunu şekil olarak tamamlamış, Millet Meclisi'nde manen kuvvetli bir Gurupla yer almış, memleketin her yanında ta köylere kadar ocak, bucak, ilçe ve il teşkilâtlarını yapmıştır. Bu maddî taazzuvun yanında halkın istekleri, hasretleri, acılarıyla kucaklaşarak manevî teşkilâtlanmasını da tamamlamış, millet ve devleti yönetme kuvvetini kazanmıştır. Partiyi kısa bir sürede bu kudrete eriştiren sebeplerin birincisi kuruluşun ilk aylarında etrafını sarmış, hatta içine de sızabilmiş başka ideoloji sahiplerini geniş nisbette silkip atmasıdır denilebilir.

Demokrat Parti'nin yükselmesinde ikinci sebep Halk Partisi iktidarının çeşitli baskılarıdır. Bu baskılar Demokrat Partiyi her gün biraz daha mazlum, iktidarı biraz daha zalim gustermiş, halk zalimin yanından uzaklaşarak mazlumun yanında yer almıştır.

Demokrat Parti'ni yükselme sebeplerinin üçüncüsü parti yöneticileriyle gurubunun en zor şartlar karşısında bile cesaretlerini kayıp etmemeleri, her türlü tehdide karşı dimdik durmuş olmalarıdır.

Yükselişinin dördüncü ana sebebi de parti yöneticilerinin gösterdikleri büyük siyasî elâstikiyet ve suplekstir. Bu yöneticiler tehditlerden, baskılardan korkmadıkları gibi muvazaa isnatlarından da ürkmemişler, nerede şiddetle, nerede yumşaklıkla hareket edileceğini iyi hesaplamışlardır.

Demokrat Parti'nin 1946 - 1950 arası yükselme se-

beplerinden beşincisini siyaset arenasının muhalefet cephesinde yepyeni insanların yer alması teşkil eder. Halk Partisi de yeni kuşaklara kendi saflarında yer verme politikasını belli bir nisbeti aşmamak şartıyle her zaman takip etti. Ama ellerinden tutacaklarını kendisi seçiyordu, halk değil. Kendisi seçiyordu, önce iki dereceli seçimle, tek dereceli seçim sisteminin kabulünden sonra da partinin çok sıkı süzgecinden geçirerek, okula öğrenci alır gibi. Bu gençler, bu yeni yüzler Büyük Millet Meclisi'nde iktidarın temsilcileri olarak halkın bıkıp usandığı bir politikanın savunucuları kalmak zorundaydılar. Böylece kendileri yeni, sesleri eskiydi. Siyaset sahnesinin muhalefet yönünde yeni yüz halk için de, eski sesten bıkmış bürokrasi için de çok daha çekici oluyordu. Meselâ aynı bakanlığın Ticaret Bakanlığının iki memuru, Teftiş Kurulu Başkanı İsmail Rüştü Aksal, arkadaşı müfettiş Ahmet Tahtakılıç, birincisi Halk Partisi'nden, ikincisi Demokrat Parti'den Meclise girdiler. İsmail Rüştü Aksal hiç bir zaman ne halkça tanınma, ne halkça sevilme bakımılarından Tahtakılıç'a yaklaşamadı. Demokrat Parti'nin siyaset sahnesine getirdiği avukatları, çiftçileri, doktorları, Halk Partisi'nin sahneye yeni çıkardığı avukatlarını, çiftçilerini, doktorlarını hızla gölgede bıraktılar.

Demokrat Parti'nin 1946 - 1950 arası yükseliş sebeplerinin bu bakımdan biri de Parti Meclis Gurubunun, kendi içindeki kavgalara rağmen, Meclis'te Halk Partisi gurubuna karşı tam bir beraberlikle yürüttüğü çetin mücadeledir. Çetin ve başta hürriyet ve Anayasanın pürüzsüz uygulanması yolunda her konuda yaptığı mücadele. Büyük Millet Meclisi'nin bu dört yıla ait tutanakları yalnız memleketimiz için değil, dünya demokrasi tarihi için de dikkat ve ibretle okunacak tartışmalarla

doludur. Başta Menderes ve Köprülü olmak üzere Demokrat Parti kurucuları, sonra büyük çoğunluğu politikaya yeni girmiş, yine çoğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden avukat, doktor, çiftçi, esnaf genç insanlar cesaret ve hitabet örnekleri sayılacak konuşmalarla halkın kalp ve dimağında onlara bağlanmış ümitleri boşa çıkarmadılar. Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Ahmet Veziroğlu, Kamil Gündeş, General Sadık Aldoğan, Salamon Adato, Hasan Polatkan gibi Demokrat Parti milletvekillerinin isimleri Türkiye'de demokrasi mücadelesinin bu safhasında Millet Meclisi arenasından tarihe kalan hâtıralardır.

Yine Demokrat Parti'nin yükseliş sebepleri arasında iller teşkilâtı yönetenlerinin halkla devamlı temasları, halkın arzu ve hasretlerini tam bir açıklıkla meydana koymaları, halkın cesaretini ayakta tutmak için gösterdikleri gayret büyük yer tutuyor. Bu bakımdan İstanbul Başkanı Kenan Öner, Dr. Mükerrem Sarol, İzmir Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ, Ankara Başkanı Zühtü Velibeşe, Trabzon Başkanı Kemal Atal, Balıkesir Başkanı Sıtkı Yırcalı gibi il yöneticilerinin Demokrat Partiyi halkın temsilcisi yapmakta gösterdikleri gayret çok büyüktür. Bu isimleri de sadece birer örnek olarak yazıyoruz.

Demokrat Parti'nin yükselmesinde altıncı sebep bu parti sorumlularının ve milletvekillerinin gece gündüz, yaz kış, en zor şartlar altında halkla durmadan temas halinde bulunmaları, haksızlık ve baskı yapılan en uzak köşelere koşmalarıdır. Başta Bayar, hepimiz en uzak yerden gelen imdat feryadına koşuyorduk. Kendimden bir örnek vereyim:

Trabzon Parti Başkanımız Kemal Atal 1948'de Erzurum'da bir mitingte söylediği sözler yüzünden tutuk-

lanmıştı. Savunmasına Genel İdare Kurulunun kararıyla ben de gittim. Mart ayı. Şiddetli kar ve soğuk vardı. Bu şartlar altında Zigana ve Kop dağlarını aşmak gerekiyordu. Yanımda Trabzon teşkilâtından üç arkadaşla Zigana'yı büyük zorluklarla geçebildik. Gece yarısı geldiğimiz Gümüşhane'de bir kaç saat uyuduktan sonra sabah erkenden hareket ettik. Bayburt'ta Kop'un geçit vermediğini, bütün vasıtaların yolda kaldığını söylediler. Pırna Kapana geldiğimiz zaman da geçmek mümkün değil dediler. Yüzlerce araba yığılmıştı, yolcular tek hanın içinde bekliyorlardı. Arkadaşlarımla karar verdik, arabayı bırakacak, dağı yürüyerek geçecek, bir gün sonraki mahkemeye yetişecektik. Bize genç bir rehber verdiler. O önde, biz arkada, dizimize kadar kara batarak dağı tırmanmaya başladık. Kar bir tarafımızda telgraf direklerinin ucuna kadar yükselmişti, bir tarafımızda da karla dolu dik bir meyil. Rehberimiz arada bir "yüksek sesle konuşmayın," diyordu. Çığ zamanıydı, ufak bir hava titremesi bile bir kar yığınını harekete getirebilirdi. Altı saat sonra Kop'u aşmıştık, ama, ayaklarım da donmuştu. Arkadaşlar ayakkabılarımı zorlukla çıkararak ayaklarımı karla uğuştura uğuştura canlandırdılar. Üstü açık bir kamyon bulduk, ona binerek Erzurum'a sabaha karşı geldik. Bir kaç saat sonra da mahkemede Kemal Atal'ı savunuyordum. Bizim Kop'u yaya geçerek gelişimizin Erzurumlular üzerindeki etkisi ise büyük olmuştu.

Bayar'ın bir resmi var. Bir gezide başını taşa dayayarak uyurken alınmış bir resim. Atatürk'ün de aynı şekilde bir resmi vardı. Onun gibi Bayar'ın bu resmi de Anadolu'da halkı şiddetle etkilemişti. Çünkü ikisi de büyük mücadeleler sırasında liderlerin her çeşit zorluğu yenerek halk içinde ve halkla beraber olma azimlerini temsil ediyordu. Demokrat Parti kuruluşun-

dan batışına kadar, çeşitli sebeplerle biraz zayıflamış olmasına rağmen halkla elele olma tutumunu değiştirmedi. 1960 darbesinden sonra bu tutumun hâtıraları bir de Menderes gibi muhalefette olduğu kadar iktidarda da en büyük kuvvetini halktan alan bir liderin asılmak gibi korkunç kaderi ile birleşince Demokrat Parti memleket tarihinde hataları ile, sevapları ile bir efsane hüviyetini aldı. Melekleri, şeytanları, kahramanlıklar, sadakatler, hiyanetler, korkaklıklar örnekleri ile dolu bir efsane!

*
**

Demokrat Partinin yükseliş sebeplerini kendi ölçülerime göre tesbit ederken bâzı başka âmilleri de gözden uzak tutmamak gerektiğine inanıyoruz. Bunlar başta İnönü ile Bayar'ın karşılıklı tutumları olmak üzere Mareşal Fevzi Çakmak, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Halide Edip, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ali Fuat Cebesoy, Ahmet Emin Yalman gibi memleket politika hayatında kendi çaplarına ve yerlerine göre önemli etkileri olmuş kimselerin oynadıkları rollerdir. Her birinin davranışları zaman zaman olumsuz sonuçlar doğurmakla beraber memleketin yeni bir siyasî ve sosyal düzene girmesi hareketinde küçümsenmeyecek yerleri vardır. Bunun içindir ki Demokrat Partinin doğuş ve yükseliş sebeblerini araştırırken bu köşeyi de gözden geçirmek gerekiyor. Bu konuyu da üç bölümde ele alıyoruz:

— Demokrat Parti nasıl düşünüldü?

— İki lider,

— Bazı yüzler,

DEMOKRAT PARTİ NASIL DÜŞÜNÜLDÜ?

Demokrat Parti nasıl düşünüldü, nasıl kuruldu? Bunun hikâyesine girecek değilim. Zaten de bilinen ve yazılanlardan fazla bir şey söyleyemem. Resmi kurucuları dört kişi. İkisi hayatta, ikisi rahmetli. Hayatta olanlar bu işe nasıl, kendilerince neden karar verdiler sorularını cevaplamağa en yetkili insanlardır. Ben dört kurucudan bu kuruluş teşebbüsü devresini ayrı ayrı dinledim, Bayar'dan Kayseri ceza evinde, Menderes, Köprülü, Koraltan'dan bir çok seyahatlarımızda, sohbetlerimizde. Vardığım sonuca göre Halk Partisi içinde mürakabeyi kuvvetlendirmek, Anayasanın yalnız şekil olarak değil, ruh ve manâ olarak da uygulanmasını önce bu yoldan sağlamak ilk akla gelen tedbir olmuştur. Dörtlü takrir bu düşüncenin eseri olarak meydana çıkıyor. Bu hareketin yanında Bayar'ın daha çok önceden yeni bir parti kurmanın mümkün olup olamıyacağını araştırması var. Bu araştırmaları İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerdeki dostları arasında yapıyor. Bir çok kimseler yeni bir parti zaruretini anlatıyorlar. Şimdi Bayar'ın bana Kayseri Ceza Evinde söylediklerini yazacağım. Konuşmamızı hemen ertesi günü Partinin eski katibi, sonra Kastamonu Milletvekili Basri Aktaş'a not ettirmiştim. O notu buraya aynen alıyorum:

"Saraçoğlu Şükrü'nün Başvekilliğinin ilk günlerinde İsmet Paşa beni köşke davet etti, içerideki havuzlu kısımda kabul etti. Yanında, biri Yakup Kadri Bey olmak üzere bir kaç kişi vardı. Beni alâkadar etmeyen bir mevzuda biraz konuştular. İsmet Paşa elimden tu-

tarak, size söyleyeceklerim var dedi ve içhole götürdü. Orada bana, sizinle beraber çalışacağız, arkadaşımız olacaksınız, dedi. Ben müsbet, menfi cevap vermeden yüzüne baktım ve vedalaşarak ayrıldım. Bir kaç gün sonra Şükrü Saraçoğlu dâvet etti, bana Gurup Reisvekilliğini teklif etti. Düşünmek için mühlet istedim. Bir iki gün sonra Refik Şevket İnce ziyaretime gelerek bu tekliften bahsetti, kabul etmekliğimi istedi. Sözünden anladım ki Saraçoğlu'na fikri telkin eden odur! Halbuki ben Hükümetin gidişini beğenmiyordum. Gurup Reisvekili olmak beğenmediğim bir politikayı Guruba hazmettirmek işini omuzlarıma almaktı. Bu fikrimi Refik Şevket'e söyledikten sonra da, Müstakil Gurup Başkanlığını kabul ederim dedim. Saraçoğlu'nun teklifini kabul etmediğimi İsmet Paşa'ya söylemem gerekir diye düşündüm. Çünkü İsmet Paşa bana daha evvel yukarıda söylediğim gibi ihsas etmişti. Randevu alarak köşke gittim, çalışamıyacağımı söylediğim zaman Paşa, Saraçoğlu çok üzülecek dedi. Bir kaç zaman sonra İstanbul'a gittim. Beni Harbiye'de bir eve götürdüler. Orada Topçu İhsan, Cafer Tayyar Paşa, Hasan Rıza Bey de vardı ([1]). Tanımadığım bir kaç kişi de bulunuyordu. Bir parti kurmak lâzımgeldiğini söylüyorlar ve beni bu işe teşvik ediyorlardı. Hattâ bir çok yenilikler düşünmüşler, bir çeşit program hazırlamışlardı. Bu arada bir kimsenin dört yıldan fazla Reisicumhur olmaması gibi fikirler vardı. Yaparım veya yapmam diye herhangi bir fikir söylemeden ayrıldım. İzmir'e gittim. Orada da halkın temayüllerini ifade ettiklerine inandığım kim-

---

1) Topçu İhsan, eski İstiklâl Mahkemesi başkanlarından, bir aralık da Bahriye Vekili. Daha sonra bir iftiraya uğrayarak hapse mahkûm oldu. Cafer Tayyar Paşa, Millî Mücadele kumandanlarından. Hasan Rıza Bey bir aralık Atatürk'ün genel sekreteri.

seler aynı yolda teşvikler yaptılar. Tekrar İstanbul'a döndüğüm zaman bir gün yolda Limancı Hamdi'ye rastladım. Beni yazıhanesine götürdü. O da biraz Nasyonal Sosyalist fikirler etrafında bir parti kurulması tezini uzun uzun anlattı. Bu aylar içinde Tevfik Rüştü ile sık konuşmalarım oldu. O da bir parti kurulması fikrinde israr ediyordu. Adnan Beyi Tevfik Rüştü'nün evinde bir kaç defa gördüm ve bu mevzuda konuştuk. Ankara'da aynı konuda Refik Şevket İnce ve Hamit Şevket İnce ile müzakerelerim oldu. Hamit Şevket İnce'nin yazıhanesinde ve parti kurulması kararına bu iki kardeşle beraber vardım.

Dörtlü Takririn verilmesi fikri Köprülü ve Adnan Menderes'e aittir. Onlarla parti mevzuunu bu takrir münasebetiyle görüştük. Koraltan'ın Dörtlü Takrir'e imza koymasını ben istedim. Çünkü Başvekillikten düştükten sonra bana karşı vefa göstermişti. Takrire Refik Şevket de imza koymak istedi. Koraltan ve Köprülü mebus olmadığını ileri sürerek kabul etmediler. Zaten Refik Şevket, Koraltan'ı hiç istemiyordu.

Dörtlü Takrir Gurupta okunduktan sonra bana yapılan hücumlara Koraltan ve kendim cevap verdim. Saraçoğlu konuşmasının sonunda Takriri geri almaklığımızı istedi. Köprülü geri almak için yerinden kalktı. Eteğinden tutarak oturttum ve kendisine geri almanın mümkün olmadığını söyledim. Takriri geri almayınca Saraçoğlu "rejim sağlam ve temizdir. Bu takriri ret edeceksiniz arkadaşlar" dedi ve takrir ret edildi. Bundan sonradır ki bir parti kurmak için müşterek çalışmalar başladı. Demek o zamana kadar her birimiz kendi muhitlerimizde ayrı ayrı bu fikri ve teşebbüsü ele almış vaziyetteyiz. Hiç kimse fikir benimdir diyemez. Bu arada Koraltan'ın Hamdi Başar'ı program hazırlığına soktuğunu, fakat bilhassa Köprülü'nün, biraz da

Menderes'in anlaşamamaları üzerine yavaş yavaş aramızdan uzaklaştırdığımızı söyleyeyim (1). Partiyi kurmağa kati karar verdikten sonra da daha serbest çalışmak için milletvekilliğinden çekildim."

Bayar'ın kendileri ile Harbiye'de bir evde buluştuklarını söylediği kimselerin yeni bir parti kurmak teşebbüsleri daha 1943 yılında başlamıştı. Bir çok eski politikacıların yeni bir parti konusunda devamlı temasları oluyordu. Rahmetli Topcu İhsan bana ilk görüşmeleri o yaz Büyük Ada'da yaptıklarını, aralarında İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı olur olmaz Ankara'dan uzaklaştırdığı Kılıç Ali gibi bâzı kimselerle Cafer Tayyar Paşa'nın, Cevat Nizami gibi tanınmış iktisatcıların bulunduğunu, Hüseyin Cahit Yalçın'ı da içlerine alarak Cumhurbaşkanı adayı yapmağı düşündüklerini anlatmıştı.

Rahmetli Hamit Şevket İnce de Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresindeki konuşmasında bu ilk temaslardan şöyle bahsetmişti:

"...Demek ki bir önder bekliyormuşuz. Demek ki samimiyet ve meziyeti bu ruhla çarpan bir kalbin çıkmasına intizar ediyormuşsunuz. Bunu Celal Bayar yaptı. Kendi aflarına dayanarak burada bir ifşa yapacağım. Pârtimiz kurulmadan âzamî bir sene evvel her ferdin, her Türkün ruhunda çağlayan haline gelmiş, Yarabbi, nereyi tutsanız kopuyor, nereye baksanız ağlıyor, yok mudur kurtaracak bu milletin bahtı kara maderini, Namık Kemal'in dediği gibi söyleyip ağlıyordu. Kardeşim Refik Şevket de yanımızda idi. Uzun saatlar görüş-

---

1) Rahmetli Hamdi Başar bu uzaklaştırılmasının acısını ve hüsranını, hattâ Demokrat Parti'den milletvekili seçilmesine rağmen ömrünün sonuna kadar unutmadı. Daha sonra yazdığı hâtıralarında Demokrat Parti aleyhinde ileri sürdüğü görüşler ve yaptığı eleştirmelerde bu hüsranın etkisi büyüktür.

tük, parti şimdi kurulsun, cemiyeti şimdi teşkile başlayalım mı, yoksa biraz daha ahval ve şeraitin değişmesini bekliyelim mi? Çünkü o vakit harp bütün şiddeti ile devam ediyordu, Almanya henüz yıkılmamıştı. Kardeşimle ihtilâfa düştük. Kardeşim hemen kurulmasını istiyordu. Ben biraz şartların değişmesi taraftarı idim. Celal Bayar da ikimizin reyini, kanaatını öğrenmek istiyordu. Fikirlerimizi bu suretle ifade ettik."

Partinin resmen kuruluşuna kadar geçen devre üzerinde durmayacağım. Yalnız şu kadarını söyleyeyim:

Resmi kuruluşa hazırlık sıralarında kurucuların bir takım geniş temasları olduğu biliniyor. Sertellerin karı koca ayrı ayrı yayınlanan hâtıralarında buna ait, hatta "Demokrat Partiyi nasıl kurduk?" diyecekleri kadar iddialar var. Bu iddialara hak verdirecek kuvvette belgeler hiç bir yerde, hiç bir kimsece yayınlanmadı. Serteller o sıralarda Mareşal Çakmak, Tevfik Rüştü Aras gibi Atatürk'ün yakınları ile de temas halindeydiler. Bayar ve arkadaşları için de bu tabii idi.

Bu konuyu kaparken bir noktaya işaret edeyim:

Bayar'ın daha 1945 de kendisiyle beraber olduğumu bildiren mektubuma verdiği cevapta partinin ismi "Demokrat Halk Partisi" olarak gösteriliyor. Anlaşılıyor ki "halk" kelimesini sonradan çıkarmışlar. Belki de Halk Partisi ile bir ilişiği olduğu sanısını verir düşüncesiyle böyle yapmışlardır [1].

---

1) Mektup aynen şöyle:

Bay Samet Ağaoğlu,

Ankara, 18.12.1945

Mektubunuzu memnunlukla aldım. Gösterdiğiniz alâka ve emniyete ve vatani duygularınıza teşekkür ederim. Demokrat Halk Partisi'nin teşekkülü için resmî formalite tamamlandıktan sonra sizinle temasa geleceğimizi bildirir ve afiyetler dilerim.

C. Bayar

İKİ LİDER

Tek partili totaliter bir rejimden çok partili demokratik rejime geçiş tarihinde, 1945-1950 arası yıllarında iki adam karşı karşıya iki heykel gibi durmaktadır: Celal Bayar - İsmet İnönü!

İkisi de aynı insanın, Atatürk'ün Millî Mücadelenin ilk günlerinden, ilk aylarından beri birinci halkadan arkadaşıdır. Bunlardan biri, İnönü askerdir, ikincisi Bayar sivil. Ama İttihat ve Terakkiden beri hayatı yarı askerî geçmiş sayılabilir. İttihat ve Terakki Partisinin yukarıdan aşağı hiyerarşik disiplini içinde askerleşmiş, Millî Mücadelenin ilk aylarında Ege'de milis kuvvetler kumandanlıklarında askerleşmiş. O halde tek partili totaliter yönetimden çok partili demokratik yönetime geçişte bırakılan rejimi de, gelecek olanı da temsil eden iki askerdir diyebiliriz. Fakat tek partili yönetimi mihaniki disiplin kavramıyla askerî rejim diye kabul edersek onun temsilcisi gerçekten ve meslekten bir asker, çok partili rejimi de toplum ve ferdin karşılıklı vazife ve haklarına saygı rejimi olarak nitelersek onun da temsilcisi bir sivildir ve böylece iktidarın 1950 de Halk Partisinden Demokrat Partiye geçmesi de memleket yönetiminin askerîlikten sivilliğe geçişi sayılabilir. Bu Türkiye için yepyeni bir manzaradır, tarihte ilk defadır ki hemen hemen yüzdeyüz sivil bir kadro memleket yönetimini eline almış bulunacaktır. İktidarın yüzde yüz sivilleşmesiyle beraber yine ilk defa sehpasız, sürgünsüz, hatta bir iki olay dışında cezasız, zindansız tam on yıl bir siyasî devrin kapısı da açılmış olacaktı.

Evet, İnönü ve Bayar bir yandan karşı karşıya iki ordunun kumandanı olarak hareketlerini, tabiyelerini, taarruzlarını askerce planlaştırdılar, askerce uyguladılar, bir yandan da İnönü yenildiğini hiç değilse görünüşte kabul etmek suretiyle kılıcını sükunetle teslim ederken Bayar da muzaffer bir kumandan gibi bu kılıcı "Devri Sabık yaratmayacağım." sözleriyle sahibine geri verdi. Bu andan itibaren de iki cephe arasında kavga yeniden, ama artık aynı demokratik elbiseler içinde başladı ve 27 Mayıs 1960 da tam askerce bir baskınla 1950 nin mağlûp kumandanı kazandı. Yalnız bu sefer başlangıca göre arada önemli bir fark vardı. 1960 da yenilen kumandan 1950 de kazanan değildi!

Şimdi İnönü ve Bayar üzerindeki inançlarımı samimiyetle yazacağım ve önce İsmet Paşa'yı ele alacağım:

Babamın Millî Mücadeleden sonra siyasî kaderinde menfi yönden en etkili isim İnönü oldu. Babamı sevdiğini *sanmıyorum*. Bu sevgisizlik de belki 1926 tarihinde babamın Atatürk'e, bir suretini de Başvekil İsmet Paşa'ya verdiği rapordan sonra başlamıştır. Bu rapordan bir kaç parçayı babamın *Serbest Fırka Hatıraları*'nda yayınlamıştım. Şimdi bütününü demokrasi mücadelesi tarihimizin önemli bir belgesi olarak bazı kelimeleri sadeleştirmek suretiyle aynen buraya alıyorum:

"Büyük Dahi,

Aşağıdaki maruzatın derin bir samimiyetin ve sarsılmaz ve ebedî bir bağlılık hissinin mahsulü olduklarına inanmanızı rica ve istirham ederim. Bundan altı sene evvel acizleri düşman elinde esir, istikbalden ümitsiz, aile ve çocukları perişan ve her gün kendisi için ölüm dileyen vatansız bir felâketzede idim. Bugün ise şanlı bir milletin ferdi, şeref halesi ile sarılı bir devlet ve vatanın oldukça etkili ve nüfuz sahibi bir hemşehrisi ve içinde aile ve çocukları için refah ve saadetle yaşamak imkânı hasıl olan vatan sahibi bir adamım. Bütün bu ni-

metleri Paşa Hazretleri, bendeleri Millî Mücadeleye ve bilhassa bu mücadeleyi idare eden sizin dehanıza borçluyum. Bunun içindir, ki yine o dehanın rehberliği ile bu vaziyetin devamında yalnız manen değil, maddeten de alâkadar olduğumu tamamen biliyorum. Bu günkü vaziyetin değişmesi bütün vatanın felâketini mucip olacağı gibi benim gibilerin de tamamen mahv ve perişanlığına sebeb olacağında zerre kadar şüphe ve tereddütüm yoktur. Bu itibarla maruzatımın şu ve bu başka düşüncelerden uzak olduğuna, derin bir samimiyet ve bağlılığın mahsulü bulunduğuna inanmanızı tekrar ve bilhassa rica ederim Büyük Rehberimiz.

Musul meselesinin hal şekli Millî Hükümetimizin rastladığı ilk muvaffakiyetsizliktir. Başlıbaşına bu hadise her türlü ehemmiyetten uzaktır. Hiç bir Türk düşünülemez ki Musul için bu memleketin yeniden harbe sürüklenmesini arzu etsin.

Fakat bir müddettenberi meydana gelen bâzı diğer hallere bu hadise de katılınca hususî bir vaziyetin belirmiş olduğu kanaatındayım.

Şöyle ki dünya tarihinde bizim memleketimizde olduğu gibi dört, beş sene içinde bu kadar derin ve geniş bir inkılâba beşeriyet şimdiye kadar şahit olmamıştır. Devletin asırlardanberi istinat ettiği bütün esasları dahiyane ellerinizle ta kökünden söküp attınız. Bunu yapmanın mutlak lüzumuna acizleri herkesten ziyade kanidir. Sökülüp atılan esaslar kurumuş ve devleti yıkılmağa mahkûm etmişlerdi. Bunların atılması ve yerlerine koyduğunuz yeni, canlı ve taze esasların getirilmesi devletin yeniden kurulması bakımından çok lüzumlu idi.

Bu böyle olmakla beraber itiraf etmeliyiz ki, yeni esaslar henüz yerleşmiş ve kuvvetlenmiş değildir. Bu suretle eski esaslarından mahrum ve yeni esasları henüz yerine oturmamış Devletimiz bizzat bir çok nutuklarınızda da beyan buyurduğunuz üzere havada asılı bir vaziyette bulunuyor.

Sağlamlığı temin ve yeni esasları hayata aşılamak için gayet tabii olarak yeni teşkilâta başlamak lâzım geldi. Muhterem Başvekilimiz tarafından Fırka içtimaında bu yeni devlet teşkilâtı hakkında söylenen program nutkunu dinlerken çağdaş bir devletin muhtaç olduğu bütün esaslara temas eden derin ve yüksek fikirleri son derece hislenerek ve hayran olarak dinledim. Fakat devletin yeniden canlanmasına ait bu düşünceleri dahi hakikat sahasına getirebilmek için dış sermaye ta-

rafından boykot edilen Devlet yine memleketin kendi menbalarına müracaat etmek mecburiyetinde kaldı. Yeni ve bâzılarının tatbik şekli ve alınış esasları iyi düşünülmemiş vergiler koymak mecburiyeti hâsıl oldu. Bu suretle adeta fasit bir daire içine girmiş olduk. Bir taraftan milletin asırlardanberi alışmış bulunduğu esasları kaldırdık ve yerine tamamen yeni esaslar koymağa başladık, yâni milletin manevî fedakârlığına ve tahammülüne müracaat ettik, diğer taraftan da bu yeni esasları canlandırmak, hayata aşılamak için yine onun menbalarına, yani maddî fedakârlığına ve tahammülüne başvurduk.

Böyle bir vaziyette bulunan inkılâpçı bir muhitin tek dayandığı kuvvet manevî prestijdir. Bu bakımdan hamdolsun Türk inkılâpçılarının vaziyetleri istisnaidir. Zirâ Türk inkılâbının başında bulunan Dahi'nin hâyiz bulunduğu prestije benzeyen dünyanın hiç bir tarafında ve hiç bir devrinde bir prestije rastlanmamıştır. Gazi Paşanın yaptığı değişiklikler sürat ve genişlik itibariyle adeta mucizevî ve efsanevîdir. Bir millet yalnız kayıtsız, şartsız itimat ettiği, kalbinin ve ruhunun bütün samimiyeti ile taktis ettiği bir rehbere kendisini ancak bu kadar teslim eder. Dünyada hiç bir hükümdar, hiç bir peygamber bu kadar derin ve geniş bir inkilâbı bu kadar süratle ve bu kadar kolaylıkla kan dökülmeksizin ve cebir vasıtalarına müracat etmeksizin icra etmemiştir ve edemez. Bu mucize yalnız Türk dehasına nasip olmuştur. Bunun içindir ki bu prestiji muhafaza, takviye ve genişletmek Türk inkılâpçıları ve Türk vatanı için hayat ve memat meselesidir. Prestije yapılan her yeni rahne vatan ve inkılâba vurulmuş yeni bir darbedir.

Büyük Rehberimiz, değişmez bağlılık ve sadakatim bana samimiyet emir ediyor. Bahsettiğim prestijin gittikçe yaralar almakta olduğunu görmekten esef duymamak inkılâpçı ve hassas bir göz için mümkün değildir. Zaten acizlerini bu maruzatı yazmağa ve Zatıdevletlerini rahatsız etmeğe ve belki de kırmağa beni sevkeden âmil işte bu elem ve kederdir.

Rahneleri açan sebeplere gelince, âcizlerince bunlar üç nokta etrafında toplanıyor:

I — Feragatinefis kifayetsizliği (şahsi menfaatlardan fedakârlık azlığı),

II — Fırkanın ataleti (cansızlığı)

III — Karşılıklı murakabenin yokluğu.

Maddi ve manevî hayatının hemen her tarafı altüst edilmiş ve buna ilâveten yeni vergilerle mükellef bulundurulmuş bir muhit bütün bu fedakârlıklara yalnız bir şart ile uzun müddet tahammül eder. Bu şart da bu kadar derin ve geniş değişiklikler yapanların hasbi harekt ettiklerine, kendilerini düşünmediklerine, her türlü şahsî menfaat ve istifade fikrinden uzak olduklarına iman etmekten ibarettir. Her yerde ve her zaman inkılâpçı zümreleri yıkan büyük sebep işte bu esasa riayet etmemiş olmalarıdır. Bizde dahi İttihat ve Terakki'nin başından geçenler buna en açık bir şahittir. Bugün bile Türk Milleti İttihat ve Terakki'nin bütün hatalarını ve hattâ memleketin parçalanmasını bile unutmuştur. Unutmadığı bir şey varsa, o da ihtikârlar, meşru olmayan ticaretler, iaşecilikler ve israflardır.

Bu hususta Türk muhiti herhangi bir başka muhitten daha ziyade hassastır. Fakir olduğundan ihtişamları, israfı çekemiyor. Milletimizn bu hususiyeti bilhassa İttihat ve Terakki zamanında anlaşılmış olduğundan biz bu tecrübelerden istifade ederek bilhassa dikkatli ve ihtiyatlı olmağa mecbur idik. Fakat yazık ki biz de yerine getirmeğe mecbur olduğumuz bu manevî vazifeyi unutmak üzereyiz. Paraya, ticarete, menfaat ve istifadeye dalmak üzereyiz. Halka karşı mütehakkim ve kibirli vaziyetler almaktayız. Vaziyet ve mevkiimizden istifade ederek hükümet memurları üzerine nüfuz kullanmaktan, hükmetmekten, dairelerde hususi işler arkasında koşmaktan çekinmemekteyiz. Hele İstanbul'un ve başka yerlerin israf mahallerinde kendimizi teşhir etmekle bilerek, bilmeyerek Fırka'nın hâyiz olması lâzımgelen haysiyetine halk nazarında derin yaralar açmaktayız.

Bütün bu haller bir çok dedikoduları mucip oluyor, bir çok propagandalara zemin hazırlıyor. Aç ve fakir olan milletin kulaklarına Fırkamızın haysiyet ve şerefi ile mütenasip olmayan ittihamlar, iftiralar fısıldanıyor.

Paşa Hazretleri, dehanızla bu millet ve memleketi kurtardınız. Onları muhafaza ve mes'ut etmek yine yalnız sizin elinizdedir Yalnız bir vaziyet almanız, yalnız bizi dikkat ve ihtiyata davet etmeniz yürümekte olduğumuz uçurumdan bizi kurtarmak için kâfidir. Bizi saadet ve hakiki refah yoluna sevk etmek yine size, sizin iradenize bağlıdır.

İkinci noktaya, yani Fırkanın çalışmamasına gelince bü-

yük bir inkılâbın yükünü ve mes'uliyetini üzerine almış olan bir zümrede mevcudiyeti lüzumlu olan heyecan ve faaliyeti Fırkamızda görmüyorum. Filhakika Fırkamız nizam ve intizamı sever. Fakat bu intizam ve nizamın mahiyeti hakkında dahi nikbin olduğumu söylersem samimiyet şartına riayet etmemiş olurum. Bunlar da gerçekten ziyade görünüştür. Ruhi olmaktan ziyade mihanikidir. Filhakika itiraf etmelidir, ki umum milletin irfanı, siyasî ve içtimaî seviyeleri nazarı dikkate alınınca bundan iyisini de şimdilik temin etmek güçtür. Zaten âcizleri de Fırkadan bahsederken ne Meclis'teki Grup ve ne de hariçteki teşkilât gibi kitleleri nazarı dikkate aldım. Bahsetmek istediğim uzviyet Fırkanın Divanıdır.

Divanın Fırkaya mensup en muktedir ve en itimat edilir kimselerden teşekkül etmesi tabiîdir. Zaten hükümet heyyeti dahi Divana dahildir. Böyle bir teşekkülden maksat memleketi idare eden Fırkanın faaliyetlerini tanzim ve hükümetin vazifelerini kolaylaştırmaktır. Halbuki Divanımız hakikatta cansız ve faaliyetsiz bir uzviyet halinde kalmaktadır. Aylarca toplanmaz. Toplandığı zamanlar dahi ikinci derecede meselelerle uğraşır. Fırkanın istinat ettiği en yüksek teşekkülün bu hareketsizliği zararlı tesirler yapmaktan uzak değildir. Evvelâ Fırka ile Hükümet arasında mevcudiyeti çok lüzumlu olan insicam ve hararet müşahede olunmamaktadır. Bütün işler hükümete bırakılarak Divan hariçten seyirci vaziyette kalmaktadır. Halbuki esasen vazifesi son derece ağır olan ve adetçe az sayıda kimselerden kurulu olarak mahiyeti itibariyle dikkat ve vaktinin büyük kısmını resmî işlere sarf etmek mecburiyetinde bulunan hükümet umumu alâkadar eden meselelerin hepsini takip ve bunları uzun uzadıya tetkik ederek en münasip hal yolunu bulmak imkânından maddeten mahrumdur. İşte burada Divan gibi yüksek fırka teşekkülleri hükümetin yardımına koşmalıdır, vazifesini kolaylaştırmağa çalışmalıdır. Biz millî hayatın her sahasını yenileştirdik, din, devlet, aile, hukuk, iktisadiyat, hülâsa hayatın bütün tecellilerine ait yeni esaslar getirdik. Şimdi bu esasları tahakkuk ettirmek, hayata tatbik etmek ve ettirmek mecburiyetindeyiz. İşte bu cihetleri araştırmak, uzun uzadıya düşünmek ve tetkik etmek fırka teşekküllerinin vazifesidir. Meselâ biz dinde lâiklik esasını kabul ettik. Fakat bu lâiklik nedir, fiilen nasıl tatbik edilir? Bu gibi sualleri uzun uzadıya düşünmek ve tetkiklerde bulunmak, hal yolları için hükümete malzeme hazırlamak Divana düşer. Fakat

yazık ki bizim Divanımız bu gibi meselelerle meşgul olmaz. dini eskisi gibi kendi başına bırakır, eski zihniyet, eski ruh, eski teşkilât yine devam edip gider ve nihayet bir tarafta patlak verdiği zaman yine hükümeti mes'ul addeder.

Divanımızın bu lâkaydisi hayatın gösterdiği bir çok diğer meslelerde dahi müşahede olunmaktadır. Bu gün memlekette ve bilhassa Ankara'da dünyanın hiç bir tarafında görülmeyen bir pahalılık hüküm sürmektedir ve bu pahalılık paramızın istikrarına rağmen her gün artmakta ve halkımızı rahatsız etmektedir. Memurların feryatlarına cevap olmak üzere Devlet maaşları artırıyor. Halbuki yapılan zamlar her gün artan pahalılığa karşı hiç mesabesinde kalmaktadır. Bu hal fırkamızın nazarı dikkatini bile çekmedi. Halbuki başka memleketlerde dahi bu gibi vaziyetler hasıl oldu ve olmaktadır. Fakat derhal hakim olan fırkalar mesele ile meşgul oldular ve çalışa çalışa nihayet bir hal şekli buldular. Zaten hâkim olan fırka başka surette hareket edemez. Zira yalnız böyle hareketle bir fırka memleketin mukadderatı ile, ahalinin ihtiyaçları ile alâkadar olduğunu fiilen isbat eder, muhabbet ve bağlılık kazanarak prestijini teyit ve takviye eder. Aynı zamanda kendisine istinat eden hükümete de malzeme hazırlamış olduğundan mevkiini teyit eder.

Bizde de fırkayı bu vaziyete sevk etmek, çalıştırmak ve hükümetin yardımcısı haline getirmek lâzımdır. Divan mütehassıslardan kurulmuş şubelere ayrılmalıdır. Bu şubeler ihtisaslarına ait meseleleri takip ve tetkik etmeli, bu meseleler üzerine daima hükümetin dikkat nazarını çekmeli, onlara ait hükümet için malzeme hazırlamalıdır.

Divanın teşekkül tarzı ve azasının adedi bu vazifelerin ifasını temin edecek mahiyette değilse yeni baştan ve maksadı temin edecek bir tarzda teşekkülü icap eder. Hülâsa fırka faaliyete geçmelidir. Kendisinin ahali ve memleket ile daima meşgul olduğunu isbat etmelidir. Bu taktirde yalnız yukarda söylediğimiz faydaların temini ile kalınmaz. Aynı zamanda her müşterek faaliyette olduğu gibi bu faaliyet de fırka azaları arasında bir hararet, bir heyecan yaratır, yukarıda esefle yazdığımz mihaniki yaklaşmayı yavaş yavaş ruhi bir hale getirir ve nihayet fırkanın içinden taşan bu hararet ve heyecan muhite de sirayet eder ve gitgide fırkamızın istinat ettiği esaslar bir îman, bir mezhep, bir eknum halini alır. Zaten aslı maksat da budur. Fırkamızın istikbal ve atisini temin için

onun istinat ettiği kanaatları mutlak bir îman ve itikat haline sokmak lâzımdır. Bu ise yalnız çalışmakla, yalnız mütemadiyen etrafa itimat ve îman, kanaat saçmakla mümkün olabilir. Bu günkü durgunluk, sert vaziyet, soğuk hareketsizlik ise bu îman ve itikatı doğuracak mahiyette değildir.

Karşılıklı murakabe meselesine gelince, bu meseleye girişmeden evvel arzetmek isterim ki âcizleri demagok değilim ve demagojiye karşı büyük bir nefret duyarım. Bendeniz binbir başlı kitlelerin her hangi bir işi başarabilecek kabiliyette olduğuna hiç bir zaman inanmadım, bu gün dahi inanmıyorum. Aksine ben daima kuvvetli hükümet taraftarı oldum, halâ da bu kanaatımda her zamankinden daha ziyade sabitim. Bilhassa bizim memleketimiz gibi henüz siyasî ve içtimaî tecrübeleri geçmemiş ve iptidaî bir halde bulunan muhitlerde kuvvetli hükümetlerin ve kuvvetli şahsiyetlerin ehemmiyeti inkâr edilemez.

Bununla beraber kuvvetli hükümet demek murakabe edilmeyen, her istediğini yapar bir hükümet demek midir? Eğer bu böyle olsa idi şahsî hükümet usulünü en mükemmel ve en kuvvetli hükümet olmak üzere kabul etmek lâzım gelirdi. Halbuki muhakkak olan bunun tam aksinedir. Bütün milletlerin ve bilhassa İngiltere'nin tecrübesi isbat etmiştir ki iyi niyetle ve itidal ile yapılan murakabe kuvvetli hükümet için esas şarttır. Şahsi hükümetlerin zaafı işte bu gibi murakabeyi dahi kabul etmemeleridir. Bu vadiye girmiş olan her hangi bir hükümet için fena idare ve suiistimallere kapılmak mukadderdir. Ne kadar fazilet erbabı olurlarsa olsunlar hayatın binbir girintilerine sığınmış olan yüzbinlerce memurların hareket ve yaptıklarını takip ve murakabe edemezler. Bunlar ise kendilerini haricin murakabesinden kurtulmuş gördüklerinden kolaylıkla menfaat ve şahsî endişe ve suiistimal yoluna saparlar. Bu suretle gitgide hükümet milletin kalbinde itimat ve itibarını kayıp etmeğe başlar ki bir hükümet için de en mühim zaaf işte budur. Zira susmak daima kabul etmek ve razı olmak manâsını ifade etmez. Ekseriyetle ve bilhassa Şark (Doğu) muhitleri gibi sinsi, içinden yaşayan, fiskoslarla hareket eden cemaatlarda tamamen aksini ifade eder.

O halde kuvvetli hükümet yapmak isteyen bir muhit yukarıda yazdığımız murakabe usulünü temin etmelidir. Bu esas bilhassa bizim gibi hakimiyeti milliye prensiplerini kabul ede-

rek cumhuriyet idaresini fiilen tatbik etmekte bulunan bir millet için elzemdir.

Fakat bu murakabe nasıl temin edilebilir?

Bunu dahi temin edecek makam fırkanın divanıdır. Fırka divanı reislerin kayıtsız, şartsız itimat ettikleri kimselerden kurulmalıdır. Bu suretle teşekkül ettikten sonra artık bu divan hükümete ve fırkaya ait bütün meseleleri tam bir hürriyet ve serbestlik içinde müzakere etmek, duyduğu ve gördüğü hataları, idaresizlikleri, yolsuzlukları korkmadan, çekinmeden divan içtimalarında tetkik eylemek ve bunlar hakkında karar vermek salâhiyetleri ile teçhiz edilmelidir. Bu suretle idare eden fırka aynı zamanda murakabe vazifesini de üzerine almış olur. Böyle bir murakabenin mutedil olacağı tabiîdir. Samimiyet ve iyi niyetinden de şüphe edilemez. Vereceği semereler ise muazzamdır. Bir kerre murakebenin mevcudiyeti cumhuriyet esasını kuvvetlendirir. Sonra halk böyle bir murakabenin yapıldığını hissederek tatmin edilmiş olur ve daha sonra fırka azası da böyle bir murakabenin mevcut olduğunu hissederek kendilerini daha ziyade ihtiyat ve dikkatle idare ederler ve yukarıda arzettiğim fena hallere meydan vermezler ve nihayet Meclis ve matbuat da yavaş yavaş hakiki murakabenin neden ibaret olduğuna alışır ve bizde de normal bir serbest hayat doğar.

Büyük Gazi, bu millet ve devlet ne sizin gibi yaratıcı bir dehayı ve ne de İsmet Paşa Hazretleri gibi yapıcı, kudretli bir zekâyı ne bundan evvel görmüştür ve ne de bundan sonra kolay kolay bulabilir. Fakat sizin etrafınızı almış olan bizler yazık ki bu vaziyetin ehemmiyetini kendiliğimizden takdir edemiyoruz. Üzerimize düşen maddî ve manevî vazifeleri hakkiyle ifa ederek sizin himmet ve gayretinizi semereli kılmak için çalışmak zevkini duyamıyoruz.

Bilmem ki suikast cinayeti bizi uyanmağa ve dikkate davet edecek mi? (1) Bize insaf ve mürüvvet telkin ederek vazife başına sevk eyleyecek mi?

Büyük Gazi, düşmanlar hedeflerini iyi intihap etmişlerdir. Acizlerinin değişmez kanaatınca siz aramızdan kalktığınız gün büyük eserinizle beraber bütün memleket de, bütün bizler de

---

1) Atatürk'e İzmir'de yapılan suikast teşebbüsü.

mahv ve perişan olmağa mahkûmuz. Eseri yaşatmak ve ebedileştirmek için fırsattan istifade ederek onun etrafında sağlam teşkilât ve vazifeşinas bekçiler vücuda getirmek lâzımdır. Bunu ise yine siz yapabilirsiniz. Bizi dahi yine siz islâh ve tasfiye edebilirsiniz. Bu da yalnız bir vaziyet almanıza, yalnız bir isteyişinize, bir işaretinize bağlıdır Büyük Kurtarıcımız.

23/Temmuz/1926 "

Görülüyor ki Ağaoğlu Ahmet bu raporunda Partiyi çalışmamakla ittiham ederken daha 1926 larda bile suiistimallerden, nüfuzlu siyaset adamlarının hususi işler peşinde koşmasından yaşadıkları ihtişamlı hayata kadar halkın gözüne batan ve şikâyetler doğuran manzaraların sorumlusu olarak hükümeti göstermektedir. Hükümet Partiyi temamen atıl bırakarak onun yapması gereken murakabeden kendisini sıyırmış, inkılâpların asıl manâ ve hedefini ihmal ederek sadece şekil üzerinde kalmıştır. İnönü raporda hakkında kullanılan kelime ve cümlelerin nezaketi altında yatan gerçeğin bu olduğunu anlamıştı elbet. Bunun için de o günden sonra babama hep şüphe ile bakmış, onun kendisini iyi bir Başbakan saymadığını söylemekten geri durmamıştı.

Atatürk'ün bu rapor karşısında aldığı vaziyet en azından babama karşı müsamahalı davranmak oldu. İnönü'nün bâzı sert teşebbüslerini hemen her zaman önledi. Hatta illerde Parti teşkilâtına hâkim ve halkı bizar eden mutemetliklerin kaldırılması belki bu rapordan sonradır. Yine raporu aldıktan sonra bir çok kimseleri toplayarak onlara okumuş olduğunu, nüfuz ticareti konusunda aralarında bâzılarını parmağı ile göstererek "seni kast ediyor" diye bir çeşit ikazda bulunduğunu, milletvekillerinin resmî dairelerde iş takip etmemeleri için sıkı tenbihler yaptığını ve yaptırdığını söylerler.

İnönü babamın bu raporundan bir çeşit intikamını

Serbest Fırka macerasından sonra aldı. Atatürk'ün ruh haletinde bu partiden sonra belirmiş gerginlikten faydalanarak babamı yalnız siyasetin değil, Üniversitenin dışında da bırakmaktan çekinmedi. Fakat Atatürk'ün İsmet Paşa'ya rağmen babamı korumağa yine devam ettiğini söyleyebilirim. Bir gün Atatürk babama, "Ahmet bey, dikkat et, ben olmasam seni parça parça edecek" demişti.

Babamın hâtıra defterlerinden birinde 8 Ağustos 1937 tarihinde yazılmış şu satırlar var:

"Atatürk Büyük Ada'yı teşrif ettiler... Hep bizi methüsena ettiler... İsmet Paşa da kızıma (ablam Süreyya Ağaoğlu) bir çok medihler ibzal ederken şunu da söylemeği unutmadı: "Ben babanı severim. Fakat biliyorum o evveldenberi beni sevmezdi, şimdi de sevmez." Ses çıkarmadım."

***

Atatürk öldüğü gün o sıralarda yedek subaylık hizmetine hazırlık için İstanbul Harbokulu'nda idim. Bizi "Kıtayı Muntazara (Emre hazır birlik)" yapmışlar ve bir saat için izin vermişlerdi. Eve geldim. Babam masasının başında oturuyordu. Bana sordu:

"Kim Cumhurbaşkanı olacak, sence?"

"İsmet Paşa," dedim.

Babam yine sordu:

"Neden, başkası yok mu?"

Cevap verdim:

"Baba, her önüne gelen Cumhurbaşkanı olabilir mi? Atatürk'ün on beş yıldanberi Başvekili, inkılâplarda en yakın arkadaşı, Millî Mücadelenin öteki paşaları şimdi birer köşede. Bu Meclis başkasını zaten seçmez."

Babam, "Doğru söylüyorsun, dedi, İsmet Paşa olacak. Kaldı ki ötekilerden daha akıllı, daha çok zeki, daha çalışkan, fikri takip sahibi, basiretli ve mazbut insandır. Tam bir devlet adamında bulunması gereken meziyetlerin çoğu var onda. Ama iki büyük kusuru bu meziyetleri baltalıyor. Çok kincidir, biraz da kıskanç. Ben ihtiyarladım, fazlasını görmem." Babam parmağını yüzüme doğru uzattı, "Fakat senin yaşındakiler, bütün memleket İsmet Paşa'nın bu kusurları yüzünden çok çekebilir."

İsmet Paşa Cumhurbaşkanı oldu ama babamın dedikleri de çıktı. Ben, benim kuşağımın bir kısmı ve memleket İsmet Paşa'dan çok çektik. "Beni kızdırmayın, yapmıyacağım şey yoktur," demişti bir gün kürsüde.

Gerçekten de bütün siyasî hayatında kendisini kızdıranlara yapmadığını bırakmadı.

Bu böyle. Fakat İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduktan sonra akıllı ve basiretli bâzı kararları, bunları uygulamakta gösterdiği enerji elbetteki yine birçok noktalarda memleketin lehine sonuçlar getirdi. İkinci Dünya Savaşına son dakikaya kadar girmemek, müttefiklerin zaferinden sonra da savaştan İngiltere ve Amerika ile aynı kuvvette muzaffer çıkmış komünist devletin etkisine kapılmadan Batı demokrasileri rejimini görünüşte kalmasını arzulamak ve buna çalışmakla beraber tutma kararı, asker ve sivil bürokrasinin ve geniş manâsıyla aydın yöneticiler kadrosunun elinden kaydığını sezmesi, iktidarı bırakmamak için aldığı her çeşit tedbirin halkın azmini önliyemiyeceğini görerek kanlı bir ayaklanma ihtimaline meydan vermeden Halk Partisini pürüzsüz bir seçimle muhalefet safına çekmesi İnönü'nün Cumhurbaşkan olduktan sonra tarihin lehine yazacağı hareketleridir. Ben İsmet Paşa'yı biraz Katolik kilisesine benzetirim. Karşı koyamadığı her yeniliği,

doğruluğuna inansın inanmasın fetvasını kendisi vermek, kapısını kendisi açmak şartıyla kabul eder. Vatikan Sent Piyer'in Roma'ya ayak bastığı günden bu yana "bütün yollar bana çıkar" prensibini böylece kullandı. Sanattan cemiyet ve kişinin özel hayatına kadar her sahada her yeniliğe önce karşı durdu, sonra benimsedi. 1958 yılında Brüksel Uluslararası Fuarda Vatikan'ın yaptırdığı kiliseyi ve İsa heykelini gördüğüm zaman hayret etmiştim. Değil kübik, hatta nonfigüratif çizgilerden bir mabet ve çarmıhta İsa! Halbuki Vatikan resim ve mimarlığın bu yeniliklerine kaç yıl boyu karşı durmuştu. İsa'nın bu acayip heykeli beni düşündürmüştü. Gün gelebilir, Allahsızlık, Ateizim insanlar arasında artık önlenemez bir akım olursa Katolik Kilisesi bu sefer de "Evet, Allahsızlık, kabul, ama benim kapımdan geçerek!" diye ortaya çıkacak.

İnönü Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı ve Millî Şef *pelerini omuzlarında* bütün devlet kuvvetlerini elinde topladığı andan ta bugüne kadar karşısına dikilenleri önce vurmak istemiş, bundan sonuç alamayınca onların istediklerini kendisine mal etmek hünerini göstermiştir:

Mareşal Çakmak'ın Genel Kurmay Başkanlığından alınmasından milliyetçi akıma karşı giriştiği meşhur 19 Mayıs hareketine, milliyetçi ve Türkçü geçinen Saraçoğlu Şükrü'nün Başbakanlığa getirilmesinden hükümeti kendisini hiç bir zaman kalbinden şef kabul etmemiş Recep Peker'e teslim etmesine, onu devirdikten sonra umumi efkârı Hasan Saka'nın silik kişiliğiyle biraz oyalayıp Meşrutiyetin sarıklı aydınlarından birini, Şemsettin Günaltay'ı Başbakanlık koltuğuna oturtmasına, nihayet baştanbaşa hile, cebir ve baskı ile yaptırdığı 946 seçimlerinin yanına tam tarafsızlıkla geçen 950 seçimlerini getirip oturtmasına kadar her hareketi İs-

met Paşa'nın "yeni her şey benim ellerimin arasından geçerek olmalıdır" prensibine bağlamak mümkün!

İnönü bu prensibini Halk Partisi içinde de meharetle uyguladı. Partinin kapısını memlekette su üstüne çıkmış fikir ve ideolojik akımlara açmaktan çekinmedi. Yarı milliyetçi, yarı sosyalist, mizacı mistik bir insanı, Memduh Şevket Esendalı Parti Genel Sekreteri yaparken, bir kısmı faşist eğilimli milliyetçilerden, bir kısmı sosyalizmin koyu kavramlarına bağlı solculardan, bir kaçı da romantik hürriyetçi liberallerle demokrasiye samimiyetle bağlı olanlardan bir Mustakil Gurup teşkil ederek başına hiç bir rengi bulunmayan Ali Rana Tarhanı getirmek, bütün siyasî hayatında bağdaşamadığı ama totaliter ve tek parti sistemine taraftar Peker'i İç İşleri Bakanlığında tutarak bir muzavene sağlamak yolunu tuttu, kendisi de Çankaya Köşkünün penceresinden Parti içinde böylece kurduğu sahneyi dikkatle gözetlemeğe başladı. İyi biliyordu ki bu çeşitli eğilimlerin temsilcileri kavgaya başlayacaklardır. O da kendi şefliğine dokunulmamak şartıyla kuvvetlinin yanında ve başında gözükecektir.

İnönü bugün eriştiği Ortanın Solu politikasına da bu yollardan geçerek geldi. Bu bakımdan İnönü tarihin yalnız bizde değil, bütün dünyada en mükemmel Makyavelist devlet adamlarından biridir. Meselâ İsmet Paşa bence hiç bir zaman demokrasiye, çok partili parlamanter demokratik rejime ısınmamış, bu rejimi sevmemiştir. Hatta hatıralarında bu yanını kendisi itiraf eder gibidir. Fakat onun samimi demokrat olup olmamasının önemi tarih yönünden az. Önemli olan, Türkiye'nin Rusya'ya karşı tutumunda bir rejim meselesinin de rol oynıyacağını sezmiş bulunmasıdır. Eğer ikinci Dünya Savaşını Hitler-Mussolini bloku kazansaydı İsmet Paşa faşist bir diktatörlüğü Türkiye'de görmekten

hatta sevinebilirdi. Fakat komünist bir diktatörlük gelirse Türkiye'nin Rusya'ya tabi bir ülkeye dönmesinin gecikmiyeceğinden haklı olarak endişe ediyordu.

Ben İnönü'nün samimi demokrasi taraftarı olmadığı yolundaki görüşümün doğruluğuna inanıyorum. Fakat aksi fikirde olanlar vardır ve bunlar Türkiye'de çok partili demokratik rejimin İnönü'nün adeta musamahası ile kurulduğunu, istemeseydi asla kurulamıyacağını bazen çok açık, bazen imâlarla anlatmaya çalışmaktadırlar. Şimdi İnönü'yü bu bakımdan da kısaca tahlil etmek istiyorum ve konu ile ilgili olarak da Metin Toker'in *Tek Partiden Çok Partiye* isimli kitabının yapraklarını açıyorum.

Kitap daha ilk satırlarında İnönü'yü demokratik rejimin hayran bir taraflısı olaıak tanıtmak telaşı içindedir. Ama Metin Toker gerçekten hünerli ve iyi bir yazardır. Zaman zaman cümlelerinin arasına yerleştirdiği bâzı kelimelerle Paşa'nın bu samimi demokratik heyecanını gölgelemekten de uzak kalmamaya çalışıyor. Fakat yarı istihza, yarı şaka kokulu bu bâzı kelimeleri öylesine ciddi iddiaların içerisine sokuyor ki, yazdıklarını okuyup bitirdikten sonra İsmet Paşa'nın Türkiye'de demokrasi rejiminin öz babası olduğuna, şayet onun siyasi kişiliğini yakından bilmiyorsanız hemen inanırsınız.

Toker Atatürk'ün ölümünden sadece dört ay sonra İstanbul Üniversitesinde İnönü'nün yeni Cumhurbaşkanı olarak verdiği nutku samimi demokratlığının bir delili diye ortaya sürmektedir. Bu konuşmasında İnönü, "Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasî hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletin murakabesi idare üzerinde ciddi ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denilemez. Onun için Büyük

Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüae mahal vermeyecek selabette olacaktır" diyor.

Inönü'ye bu sözleri söyleten sebep ise çok sonra birden fazla partili rejim gerçekleştiği zaman yine kendi ağzından şöyle açıklanıyor:

"Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancımdan odamın duvarlarına bakamazdım."

Atatürk'ün ölümünden dört ay sonra söylenen bu sözlerin bir başka parçası daha var. Toker bunu da belki de farkına varmadan kitabına almış. Bu parçaya göre İnönü'nün vaadettiği serbest seçim tek parti kadrosu içinde olacak. Bakın şu cümlelere:

"Cumhuriyet Halk Partisi şimdiden memleketin bütün menfaatlarını ve bütün evlatlarını kucaklıyan bir siyasî aile haline gelmiştir. Vatandaşlar büyük partinin teşkilâtı içinde her türlü hizmet ve inkişaf imkânını bulmaktadırlar. Partinin bu mahiyeti istikbâlde daha ziyade kendini gösterecektir. Evvelâ Halk Evlerinde, memleketin içtimai ve kültürel sahalarında, memlekete hizmet etmek için istidatlı vatandaşlardan geniş mikyasta hizmet isteyeceğiz. Sonra, Parti teşkilâtında memleketin siyasî terbiyesi ve inkişafı için vatandaşlarımız geniş hizmet sahaları bulacaklardır. Diyebilirim ki gelecek intihaplarındaki mebus namzetleri Halk Evlerinin ve Partinin dört senelik faaliyeti esnasında kendi kendilerini kolaylıkla göstermiş olacaklardır. Vatandaşlarım bilirler ki bir siyasî partinin yüksek idareci tarafından müntehiplere namzet gösterilmesi tabii birşeydir. Bizim ananemiz de böyledir. Bununla beraber namzetlerin halkla temasını daha ziyade arttıracağız ve Riyaset Divanının takdirini daha yakından birbiri ile temasa getirecek usulleri şimdiden tecrübe ve tekâmül ettireceğiz."

Nasyonal Sosyalist ilkelerinde de serbest seçim bu manada idi, günümüzün komünist rejimlerinde de. O rejimleri yürüten tek partilerin iddiası da "memleketin bütün menfaatlarını ve bütün evlatlarını kucaklayan bir siyasi aile" olduklarıdır.

1945 yılına kadar memlekette en çok fikir ve basın hürriyeti bakımından estirilen terör havasını da Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşının bâdirelerinden uzak tutmak emeline bağlamaktan çekinilmediğini görüyoruz. Ta nereye kadar? Gazetelerin meteolojiden alacakları hava raporlarından İnönü ailesinin seyahatlarını birinci sahifelerinde haber verme mecburiyetlerine kadar! Atatürk'ün arkadaşlarından başlayarak İnönü'ye karşı sayılan bütün siyaset insanları hakkında fişler tutulmasına kadar. Bazen de hiçibr sebeb gösterilmeden! [1]

Tarihte de, günümüzde de her istipdat yönetimi dayanacağı sebepler aramış, bulamazsa kendisi yaratmış-

---

1) İşte bir vesika:

KÜLLÜK'ÜN KAPATILIŞI

Aşağıda kopyasını gördüğünüz yazı 1940'da bir derginin nasıl kapatılabildiğini gösterln çok ilginç bir belgedir. Üstünde ne bir mühür, ne bir adres, ne de bir resmî sayı bulunan böyle bir kâğıt bir dergiyi kapatmaya yetiyordu. (Belgeyi dergimize Şerif Hulûsi vermiştir.) 26/9/940

Küllük mecmuası sahib ve neşriyat
Müdürlüğüne

Sahibi bulunduğunuz (Küllük) mecmuasının Dahiliye Vekâletinin emirleriyle bu günden itibaren kapatılmış olduğu tebliğ olunur.

Emniyet Müdürü
Muzaffer Akalın

tır. Halkın cehaleti, memleketin ekonomik geriliği, dış tehlike endişesi!

Şimdi şu meşhur 19 Mayıs konuşması günlerini hatırlıyorum. Emir verilmişti, bütün milliyetçi diye bilinenler tutuklanacaktı. Ankara'da vali Nevzat Tandoğan, yanında İsmet Paşa'ya yakın Falih Rıfkı Atay gibi kimseler bulunduğu halde, milliyetçilerden bazılarını çağırıyor, sorguya çekiyor, tehdit ediyor, eski tanınmış milliyetçilere ağır küfürler ediyordu. Böyle çağırılanlardan biri de Profesör rahmetli Remzi Oğuz Arık'tı. Neler söylemişlerdi yüzüne karşı! Milliyetçiler aleyhindeki bu hareket öylesine geniş tutulmak istenmişti ki Memduh Şevket Esendal İsmet Paşa'ya gitmiş, tutuklamalara son vermek gerektiğini anlatarak eğer kararda israr edilecekse kendisinin de milliyetçi olduğunu, bunun için de hemen kendisi hakkında da aynı muamele yapılmasını istemişti. Esendal tutulan Reha Oğuz Türkkan gibi *gençlerin samimi olduklarını, başka maksatları bulunmadığını* söylediği zaman İnönü Esendal'a "Onların hedefi milliyetçiliği telkin değil, bizim yerimize geçmektir. Gözleri koltuklarımızda!" diye bağırmıştı.

İnsan sormaktan kendini alamıyor, başka memleketlerde serbest seçimler olduğu zaman utancından odasındaki duvarlara bakamıyan İnönü bu sözlerle neyi anlatmak istemiş acaba? Serbest seçimlere Atatürk'ün mani olduğunu mu? Peki, kendisi Atatürk'ün kudretli Başbakanı değil miydi? Yine Atatürk zamanında Recep Peker'in İtalyan Faşist teşkilâtından ilham alarak memlekete getirmek istediği totaliter rejim projesine imzasını koymamış mıydı? Atatürk'ün bunu gördüğü zaman "İsmet Paşa okumadan imzalamış olacak" diyerek projeyi sert sözlerle tenkit ettiğini, "Ben öldükten sonra düşünürsünüz böyle şeyleri" dediğini İnönü elbette unutmamıştır.

Bahriye Vekili Topcu İhsan'ın Yüce Divanda sorgusu yapılırken Yavuz zırhlısının tamiri işini verdiği firmanın teklifini öteki firmaların teklifleri ile birlikte İnönü'ye götürdüğünü ve şimdi kendisini suçladığı firmayı İnönü'nün, öteki teklifleri çizerek bizzat seçtiğini söyleyip buna ait vesikayı gösterdiği zaman verdiği meşhur cevap şu:

"İmza benim, mesuliyet onundur!"

Bir Fırka toplantısında "Umumi efkâr mı? Türkiye'de bir avuç aydın var. Onların da ağızlarını maaş yükseltmeleri ile kapatırsınız olur biter" diyen de yine o!

Başka memleketlerde serbest seçim yapıldığı zamanlar odasında duvarlara bakarak neden bizde de böyle değil diye hüzünlere daldığını söyleyen İnönü'nün Millî Şeflik devrinde yönetilen rejimin mahiyetini belirten binlerce vesikadan dört örnek verelim.

Bunlardan biri bir emniyet müdürü, ikincisi bir polis memuru, üçüncüsü bir iktisadi devlet teşekkülü, dördüncüsü bir savcı yardımcısına ait. Yani devletin dört önemli ve devlet kavramı bakımından yüzde yüz politika dışında kalması gereken dört makamı!

Demokrat Partinin on yıllık iktidarından bu çeşit belgeler kalmamıştır.

Şimdi bu satırları yazarken babamın sözleri kulaklarımda çınlıyor. O zaman otuz yaşındaydım, bugün altmış iki. Aradan geçen otuz iki yılda bu sözleri sık sık hüzünle, hayretle hatırladım. Babamın İsmet Paşa'da bulduğu o kusurlardan memleket de, devlet de, kendi arkadaşları, sonra gelen kuşaklardan benim gibi binlerce insan da ne büyük zararlar, hattâ felâketler gördüler. Şimdi düşünüyorum, doksan yaşında bile böylesine akıllı, zekâsı, konuşması, siyasî supleksi böylesine canlı bir insan yine yaradılışına bağlı o kusurlarla yaralı olmasaydı memleketin manzarası elbette bugün-

T. C.
BALIKESİR VALİLİĞİ
MEKTUBCULUK KALEMİ
Umumi:
Hususi: 19

29/12/947

Özü: Emniyet Müdürü Zekeriya Erkuş hakkında.

Zata Mahsus

İçişleri Yüksek Bakanlığına

ANKARA

İlimiz Emniyet Müdürü Zekeriya Erkuş, her insanda bulunması mümkün ufak tefek eksikliklere rağmen bu güne kadar görevinde iyi çalışmaktaydı. Son günlerde makamdan emir almadan Demokrat Partiye meydana oparlör koymaya müsaade etmesi ve bu müsaadeyi güya kendisine önceden verilmiş şifahi emre istinat ettirmek istemesi üzerine asılsız olan bu emir tasniinden müteessir olarak muahaze ettim, ve derhal kaldırtmasını emrettim.

Bir hafta sonra ikinci ve daha müessir bir emirden sonra ancak yerine getirmiş olması dikkat nazarımı çekerek tahvilini istirham etmek üzere iken talebi de vaki oldu. Arzuhalini lef ederek sunar ve talebi de lahik olduğundan tahviline emir ve müsaadelerini Saygılarımla dilerim.

Balıkesir Valisi
Fazlı Güleç

15068

51395

Em. U. M.

31 XII

Geldiği yer	Isparta	Tel. M. No.	911
Verildiği tarih	14/6/1946	Kaleme geldiği tarih	14/6/1946
No.	Hu. 124	Açıldığı tarih	14/6/1946

3182

Dahiliye Vekâletine

Emniyet kadrosu polis memurlarından (8) yoka sayılı Ahmet Akgün'ün son günlerde Demokrat parti mensuplarıyle sıkı bir tarzda münasebet tesis ettiği ve umum dairesinde alınan tedbirleri onlara ulaştırdığı anlaşılmıştır. Bu durumu her bakımdan itimada şayan olmayan adı geçenin hemen buradan kaldırılarak yerine münasip birinin tayinine buyrulmalarını bilhassa arzederim.

Isparta Valisi
Nuri Atay

79835

SÜMERBANK [illegible]

TELEFON [illegible]

SANTRAL [illegible]

[illegible]

Bay Tahsin Şekerci

[illegible]

[illegible]

SÜMERBANK

Adalet Müfettişliği
Sayı
63

[illegible]
16/4/9[illegible]

Erzurum C. Savcı Yardımcısı Yılmaz Dereli

ERZURUM

1-Ankaradaki görevinizden nakil sebebini sayın Bakanla aranızda geçen bir muhabereyi ve bir kısım sözler hakkında bu vesile ile kendi görüş tarzınızın farklı olduğunu ve buna benzer bir takım sözleri avukatlar, stajyerler ve diğer bazı kimseler arasında anlatıp muhite işaa ettiğiniz ve bunu bir tenkit ve iftira [illegible] olduğunuz [illegible] olduğunuz,

2-[illegible] ile [illegible] ve [illegible] ile bulunduğunuz ve [illegible] edildiğinizi,

3-[illegible] ve [illegible] yaptığınız,

4-[illegible] olduğunuz [illegible]

5-[illegible] ve diğer [illegible] adalet [illegible], avukatlar ve diğer [illegible] başladığınız,

6-Mahkemede [illegible] bilinmiyorsa,

7-..........

[illegible]
[illegible]

A.

künden çok farklı olabilirdi. Babamın onda bulduğu kusurları kendisi de, hem Büyük Millet Meclisi kürsüsünden itiraf etmişti:

1957 yılında, Balıkesir'de irtica suçuyla mahkûm edilmiş bir müftünün affı hakkında getirilen bir kanun tartışılıyordu. İnönü kürsüdedir. Günün bilinen havası içinde kendisine yapılan bâzı ağır hücumlara verdiği cevap şu:

"Bana nazik, yumuşak davrananlara karşı ben daha nazik. daha yumuşak, daha müsamahalı olurum. Bunu bilin ve beni kızdırmayın. Kızdığım zaman da yapmayacağım şey yoktur."

İsmet Paşa, kabul etmeli, Türkiye'nin son yüz yılda yetiştirdiği en kuvvetli devlet ve siyaset adamlarından, bâzı vasıflarıyla da dünya çapında sayılı adamlardan biri. İsmet Paşa'yı bâzen Fransızların Siyyes ve Taleyran'ına, bâzen İngilizlerin Gladiston'una benzettiğim, onlar kadar her anlamıyla makyavelist yüzler arasında gördüğüm zamanlar olmuştur.

İnönü'nün portresini çizerken Demokrat Parti iktidarı yıllarında geçen bir olaydaki tutumunu anlatmak yerinde olur:

Kürsüde konuşurken kullandığı ağır bir kelimeyi geri alması için Başkanın yaptığı teklifi ret etmiş, Başkan da İsmet Paşa'nın toplantılara bilmem kaç birleşim katılmaması kararını Meclis'ten almıştı. Halk Partici Gurubu büyük gürültüler kopardığı halde İnönü sükûnetle yerinden kalktı, başını daha da dikleştirerek sert adımlarla salondan çıktı.

Meclis Başkanı bu kararı aldırmakla hata etmişti. Mecliste Bayar, İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Koraltan gibi

ta Birinci Büyük Millet Meclisi'nden gelen pek az sayıda milletvekili vardı. Büyük Millet Meclisi tarihi bu isimlerle öylesine içiçeydi ki onlardan birini Meclis'ten çıkarma kararı Büyük Millet Meclisi kavramına mânevî bir darbe sayılabilirdi. O gün Meclise başkanlık eden arkadaşın yapacağı iş İsmet Paşa'ya bu tarihî geçmişini hatırlatarak hareket ve sözleriyle arkadaşlarına örnek olmasını ricadan ibaretti. Ne Başkan, ne Demokrat milletvekilleri bunu düşündüler. Ama İnönü bu çıkarılmasının intikamını bütün Demokrat Parti Gurubunu Meclis'ten, hem de uzun yıllar bir daha giremiyecekleri şekilde çıkartmakla aldı.

Burada şunu da söylemek isterim:

Yassıada'da mahkûm edilmiş insanların serbest bırakılmaları İsmet Paşa'nın 1961 seçimlerinden sonraki Başvekilliği zamanına rastlıyor. Adalet Partisi Başkanı rahmetli Gümüşpala'nın da imzası bulunan meşhur Yuvarlak Masa Protokolunda bu af konusunun ele alınmayacağı kaydına "şimdilik" şartını koyduran İnönü olduğu gibi kademeli bir af yolu ile Kayseri Ceza Evi'nin siyasîler bölümünü yüzde seksen boşaltan da yine onun imzası. Daha sonra kalanlar hakkında da Cumhurbaşkanının af yetkisini kullanışı yine İsmet Paşa'nın Başbakanlığı sırasında. Yıllar geçiyor, siyasî hakların iadesi meselesinde Adalet Partisi Büyük Kongresinin muhteşem kararını gerçekleştirmek işinde en fazla gayret gösteren yine İnönü.

Demokrat Parti lider ve milletvekilleri için siyasî hayatlarının sadece kaderi diyebileceğimiz bu tecelliler İnönü için yine kendisinin maharetle hazırladığı siyasî sahnelerden başka bir şey değil.

İsmet Paşa siyasî hayatını ölünceye kadar Atatürk'e

dayattı, ondan sonra da yine Atatürk'ün mirası bir partinin memleketteki büyük azınlığına! Türk seçmenlerinin her zaman %27'si ile %35'i arasında değişen bu azınlık memleketi yönetebilmek için ne maddeten, ne manen yeter bir kuvvet değildi. Fakat İnönü,nün aklı, zekâsı makyavelist kabiliyetine yardımcı oluyor, istediğini azınlıkta olmasına rağmen başkalarına yaptırabiliyordu. İnönü belki hiçbir zaman idealist olmadı. Ama Türk tarihinin en soğukanlı realistlerinden biridir. Bunun içindir ki şu veya bu inanca sahip idealist rakiplerini aklı, zekâsı, kurnazlığı, manevra hüneri ve bu realistliği ile yerden yere çaldığı kadar ellerinden tutarak, ama kendisine zarar vermeden kaldırmayı da başarıyordu.

İnönü'nün babamın Atatürk'ün ölüm günü bana söylediklerine hak verdiren tutumlarından en hazini Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarına darbeciler üzerindeki mânevî gücü yeterince karşı durmamış olmasıdır belki! Belki diyorum, itiraf edeyim ki, bu gücün derecesini tam olarak bilmek güç benim için. Ancak siyasî hayatı boyunca bir çok fırtınaların arasından geçmiş, yollarını hep bulmuş olan İsmet Paşa'nın bu faciayı da hiç değilse en azından, neden önleyemediği sorusu kafalardan bugüne kadar çıkmamıştır, çıkmayacaktır da!

1964 Ekiminde hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra Sefa Kılıçlıoğlu'nun matbaasındaki odasında Sefa bey, Erol Simavi, Metin Toker ve ben bir öğle yemeği yedik. Konuşmalarımızın büyük kısmı bu konu üzerinde geçti. Toker'e bugün de kuvvetinden hiç kaybetmemiş inancımı söyledim, "evet, dedim, Paşa idamlardan önce Millî Birlik Komitesi'ne yazdığı fikir, siyaset, üslûp bakımlarından gerçekten kuvvetli bir mektupla

idamların yapılmamasını istedi. Ama bu isteğini Türk Milletine ve dünyaya ilân etmedi. Bu ilânı yapsa idi Komite o üç idamı katiyen tastik etmezdi, hatta Aydemir Gurubunun rivayet edilen baskısına rağmen tasdik etmezdi. Talât Aydemir Komite'ye idamları kabul ettirecek kadar kuvvetli olsa idi bizzat İnönü Hükümeti zamanında tenkil edilerek asılabilir miydi?"

O zaman Metin'e söylemediğimi şimdi yazabilirim:

Acaba idamları önlemek için İsmet Paşa'yı daha çok gayret göstermekten alıkoyan oğlu Ömer İnönü için yapılmış seviyesiz bir ihbarı Menderes'in ciddî bir tahkikat konusu olarak ele almış bulunmasından doğan hisler miydi?

Memleketimizde demokrasi mücadelesi tarihinde İnönü'nün portresini tamamlamak için bir çizgi daha:

Atatürk Tanzimat'tan beri başlamış batılaşma hareketinin en büyük tatbikatçısı oldu. İnönü de onun emrinde en hünerli ustabaşı. Ama bu kadarı Paşa'yı tatmin etmemişti. Bu işte Atatürk'e çok yakın, hattâ eşit bir yer istiyordu. Bunu önce şahsi ünvanlarını artırarak sağlamağa çalıştı. Atatürk hayatında ne Millî Şef ne Ebedî Şef ünvanlarını almamıştı. Resmî sıfatı Gazi ve Müşir (Mareşal) Mustafa Kemal'di, soyadı da Atatürk. İnönü ise Atatürkten sonra kendisine Millî Şef dedirtti, bunu hazım ettirebilmek için de Atatürk'e Ebedî Şef nişanını taktı. Fakat İsmet Paşa'nın bununla da yetinmediğini söylerler. Anlatılanlara göre başka bir takım milletlerin istiklâl mücadelelerinde önderlik etmiş dünya çapında artistler, bestekârlar, alimler gibi olmak istemiş. Atatürk hitabetin ötesinde ne sanatkâr ne alim. O halde Paşa meselâ Polonya'nın kurtarıcısı Paderoviski gibi neden bir büyük virtiöz olmasın? He-

men viyolonsel hocaları tutulmuş, Çankaya Köşkünün salonlarını Millî Şef'in viyolonselinden nağmeler doldurmağa başlamış. Dahası da var:

Atatürk tarihe ve dile merak etmişti. Bu biraz da hitabet sanatının bir icabı idi. Atatürk de gerçekten büyük hatipti. Ama İsmet Paşa ilerisini düşünmüş. Neden meselâ büyük bir kimya âlimi olmasın? Çankaya Köşkünün bir köşesinde de eksiksiz bir labaratuar kurulması gecikmemiş ve Ankara lisesinde benim de öğretmenim olan Avni Refik Bey bu labaratuarda Paşa'ya dersler vermeye başlamış.

Bütün bunları Demokrat Parti'nin ne çapta bir adamla karşı karşıya olduğunu göstermek için yazıyorum. Millî Mücadelenin başındanberi Atatürk'ün yanında, Mücadelenin ilk Genel Kurmay Başkanı, Garp Cephesi Kumandanı, Mudanya Mütarekesinin, Lozan Sulhunun yapıcısı, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nın felâketlerinden uzak tutabilmiş devlet adamı, on yıldan fazla başvekil ve bu şöhretlerin yanında yaşamak ve muvaffak olmak azmini Hitler'in Führer'liği gibi bir milletin Millî Şef'liği ünvanını benimsemeğe kadar genişletmiş bir insan. Talih ve kader İnönü'ye kalbinin asla istememesine rağmen çok partili demokratik rejimin perdesini ilk açan adam olarak gözükmeyi de nasip kıldı.

İnönü'nün siyasî hesaplarını yaparken gösterdiği büyük kurnazlık ve hünerin bir örneğini daha vereyim:

Demokrat Parti iktidarı için hiçbir zaman "Meşruiyetini kaybetmiş" demedi. Halbuki 27 Mayısı tahrik edenlerin başında geliyordu. "Siz bir kadrodan ibaret kaldınız.", "Şartları tamamlanınca ihtilâl olur.", "Sizi ben bile kurtaramıyacağım.", "Türk Milletinin Kore Mil-

leti kadar da mı haysiyeti yoktur?" diye konuşan İsmet Paşa 27 Mayıs'tan çok kısa bir süre önce, Tahkikat Komisyonu Tasarısı Meclis'te konuşulurken darbenin hazırlandığını, hazırlayanların en büyük destekçisi olarak bildiği halde "1961 yılı 29 Ekim güneş batarken seçim yenilenmemiş ise gayrımeşru olacaksınız" diyordu. Bunu söylerken yine çok iyi biliyordu ki darbe, ilk günü ilân ettikleri gibi partiler arası kardeş kavgasını durdurmak için değil, Demokrat İktidarın meşruluğunu kaybettiği iddiası ile yapılacaktır. Evet, hem bunu biliyor, hem de meşru sayılmamayı bir buçuk yıl sonraya, 1961 Ekiminde seçimin yenilenmemiş olması şartına bağlıyordu. Böylece gerekirse "ben ihtilâlin ne içindeyim, ne dışında" demek imkânını da önceden hazırlamış oluyordu.

Tarihin İnönü hakkında yazacağı büyük gerçek şudur:

Cumhuriyetin kurulduğu günden 1950'de iktidardan düştüğü güne kadar zaman zaman teröre varan şiddet politikasının baştatbikçisi olmuştur. Doğu illerinde çeşitli ve bu arada kendi idaresinin hataları da yer alan sebeplere bağlı ayaklanmaların bastırılmasından 1946-1950 arası devrede muhalefeti takip ve baskı altında tutmakta güttüğü siyasete kadar! Bu uzun yılların 1938 e kadar olan bölümünde Atatürk büyük liderdir. Yanında da asker-sivil destek çevreler var. Tarih elbette ki Anayasaya ve devletin resmen demokratik bir düzen içinde görünüşüne, yetkileri mutlak Millet Meclislerine rağmen sürekli şekilde uygulanan şiddet politikasının bazen zarurî, bazen icabsız sebeplerini araştırırken heskese düşen sorumluluk payını da tesbit edecek. Fakat bu tesbitte Atatürk'ün ölümüne kadar geçen yıllar için İnönü'ye düşen pay belki sadece baştat-

bikatçılık, Atatürk'ten sonra ise bizzat kendisinin yürüttüğü politikanın sahipliği olacaktır. Çünkü iktidar partisinin, kararlarının kesin başıdır, resmen de "Millî Şef" ilân edilmiştir. Tekrar söyleyelim, Atatürk hayatında kendisine böyle pir ünvan verilmesini kabul etmedi, yalnız ona soyadı olarak "Atatürk" ismini kabul ettirdiler. Devlet başı olarak taşıdığı sıfatların ötesinde "Gazilik" en büyük sıfatı idi, binlerce gaziden birisi idi. İşte o kadar. İsmet Paşa ise kendisine "Millî Şef" sıfatını hemen hemen zorla teklif ve kabul ettirdi, böylece devrinde yürütülen sert rejimin bütün sorumluluğunu da isteye isteye, bile bile yüklendi. Bu noktada onun veya onun namına herhangi bir kimsenin ortaya atacağı her bahane yalnız ve yalnız safsatadan ibarettir. Hele Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına sokmamak için böylesine kuvvetli gözükmesi lâzımdı gibi iddialar ancak gülünç sözlerden başka bir şey değillerdir. Dışa kuvvetli gözükmek için içeride polis rejimi! Bir an için böyle bir sebep kabul edelim. O halde bu rejimin memleketi savaşa sokmak isteyenlere karşı uygulanması gerekmez mi? Hayır öyle olmamıştır, polis rejimi başta Bayar olmak üzere Demokrat Parti'nin belli başlı mensuplarına ve muhalefete karşı yürütülmüştür. Bu gerçeği açıklayan bir kısım belgeleri 1951 de Büyük Millet Meclisi'nde bütçe tartışmaları sırasında okumuş, sonra da fotokopileri yayınlamıştım. Şimdi o tartışmalardan bâzı yaprakları açalım: (1)

1) 21/2/1951 ve 23/2/1951 tarihli oturumlar. Tutanaklar sahife 356-383 — 598, 599, 600.

BAŞBAKAN YARDIMCISI SAMET AĞAOĞLU (Manisa) — Muhterem arkadaşlar; uzun konuşmalardan sonra söz sırası Hükümete gelmiş bulunmaktadır.

Halk Partisi Liderini görmüyorum. Yaptıkları konuşmanın cevabını dinlemek için gelmeli idiler. Neredeler? Arkadaşlar...

Cumhuriyet Halk Partisi Lideri ve Malatya Milletvekili İsmet İnönü bütçe müzakerelerinin memleket meseleleri üzerinde umumi bir konuşmaya yol açan mahiyetinden faydalandığını söyliyerek bütçeye taallûk eden tek kelime sarfetmeden uzun ve sadece polemikten ibaret beyanatta bulundular. Bu beyanat üç kısma ayrılabilir:

1. Dünyanın içinde bulunduğu müşkül şartların icaplarını, bu şartların hattâ Ankara'mızın âni bir bombardımana mâruz kalabileceği ihtimalini bile düşündürebilecek kadar ağırlaştığına işaret etmek suretiyle yeni iktidarın ihmal ettiğini ima etmek istediler. Bu, cesaret kırıcı, memleketimiz hakkında belli maksatları olan dış hasımlara ümit verici beyanatın bu haksız ve insafsız, haksız ve insafsız olduğu nispette de ibretle düşündürücü kısmına Millî Savunma Bakanı lâzımgelen cevabı elbette verecektir.

2. Halk Partisi Liderinin dünkü beyanatının ikinci kısmı, kendi ifadesince yapanların ve okuyanların da anlıyamıyacağı kadar karanlık ve müphem hükümlerle dolu kanunlar yapılarak hürriyetin tahdit edilmesinden şikâyet ve feryadı ihtiva etmektedir.

Bu kısma da Adalet Bakanı icabeden tarzda mukabele ederler. Ben yalnız beyanat sahibinin takip etmek istediği taktiğe işaret etmek mecburiyetini duyuyorum. (Bravo sesleri)

Türk Milletinin 14 Mayıstan evvel yaptığı büyük mücadele sonunda ve 14 Mayıstan bu yana millet iradesine dayanarak vazife başına gelen iktidarın mühim gayretleri neticesinde, gerek tatbikat ve hâdiselerin, gerekse kanunlarımızda yapılan esaslı değişikliklerin tasviye ettiği bir devirden; yani kendilerinin kurup uzun zaman bu memlekette tatbik ettikleri bir rejimden arta kalan ne varsa işte bugün memleketçe ve milletçe şikâyet edebileceğimiz ancak bunlardan ibarettir. Yoksa onun dediği yeni iktidarın karanlık kanunlar yapması asla bahis mevzuu değildir. Bizim yaptığımız onlardan kalan rüsubu temizlemekten ibarettir.

Fakat anlaşılan bu memleketin selâmetinin ve siyasî ve askerî emniyetinin temelini teşkil edecek bir mücadeleyi, komünizm ile mücadeleyi ciddî olarak göze almış olmamızdan istifade ediyorlar. Bunu istismar etmek istiyorlar. Hakikaten böyle bir teşebbüsün mânası vardır. Muhalefet lideri bir taşla iki kuş vurmayı düşünmektedir. Hem komünizmle mücadeleyi bizim aleyhimize istismar edecek, hem de öteden beri maksatlı veya insiyaki olarak bir türlü katî bir mücadele ile komünizmi ortadan kaldırmamak suretiyle işaretini vermiş oldukları temayüllere uygun hareket etmiş bulunacak. Filhakika onlar kurdukları tek parti sistemine, totaliter idarelerine, ellerinde mevcut bütün tazyik vasıtalarına rağmen hür millet ve hür insan idealinin düşmanı olan komünizm ile ciddî ve hakiki bir mücadeleden daima çekindiler.

Biz iktidara geldiğimiz gün, bunca ıstıraplar pahasına milletçe elde ettiğimiz hürriyet nizamının muhafazası şartlarının başında komünizmle mücadeleyi görerek, vatandaşların fikir ve kanaat hürriyetlerini rencide etmeden bu mücadeleye başladığımız dakikadan beri CHP'nin lideri karşımıza dikilmiş, hürriyet elden gidiyor diye haykırmakta, memleketin şurasında ve burasında yuva kurmuş olan komünistlerin hürriyet perdesinin altına iltica etmelerine imkân ve yol hazırlamaktadır. (Bravo sesleri)

3. Beyanatın üçüncü kısmı; iç politikada muhalefet partilerine ve mensuplarına, muhalif milletvekili seçmiş bulunan vilâyetler halkına tazyik yapıldığı iddiasından ibarettir. Bu kısmın parolası ise 15 Mayıs sabahından beri siyasi emniyet isteriz teranesidir.

Halk Partisi liderinin, dünün millî şefinin, totaliter idarenin en yüksek makamını mutlak bir iktidarla yıllarca işgal etmiş olan zatın memlekette siyasî emniyetin yokluğuna ait olan sözlerini tarih ve kaderin hazin bir cilvesi olarak dinledik. O nasıl böyle konuşabilirdi! Kendisi bunca seneler siyasi hürriyet ve emniyeti ortadan kaldırmış bir idarenin mutlak başı değil miydi?

Fakat ne çare ki, siyasî ahlâk ve icaplar onun bu tarzda konuşmasına mâni teşkil etse dahi bugün kurduğumuz sistemin içinde fertlere ve teşekküllere temin edilmiş olan siyasî hakların bir neticesi olarak, böyle konuşmaya, siyasî emniyet

isterim demeye hakkı ve salâhiyeti vardır. Evet onun böyle konuşmaya nasıl hakkı ve salâhiyeti varsa buna mukabil bizim de cevabını vermeye ondan çok daha fazla hak ve salâhiyetimiz vardır arkadaşlar. (Soldan: Bravo sesleri)

Evvelâ şu noktayı açıklıyalım: İktidara geldiğimiz günden beri bir tek vatandaş bile Hükümete, tazyik yapıldığı hakkında şikâyette bulunmuş değildir (Alkışlar).

Buna mukabil Halk Partisi lideri ve bir avuç insan siyasî emniyet talebetmektedirler. Kendilerinden her zaman bu taleplerinin dayandığı vesika ve delilleri ısrarla istemekte haklıyız. Onlar iyi biliyoruz ki şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da böyle bir delil ve vesikayı asla gösteremiyeceklerdir. (Bravo sesleri ve alkışlar)

Hakikati açık söylemek lâzım; onları meyus ve bedbaht eden halkın siyasî emniyet ve hürriyetine gerçekten kavuşmuş olmasıdır. (Sağdan alkışlar) Halk Partisi lideri tazyik altında bulunan vilâyetlerden bahsederek Malatya Belediye Başkanı hâdisesine ima etmek istedi. Arkadaşlar bu hâdise çıplak olarak şundan ibarettir:

Malatya belediyesinin başına belediyeyi siyasî maksatlara alet etmek maksadiyle bir başkan gönderilmiştir. Malatya belediyesi politikaya alet edilmiş, Malatya Belediye Meclisi ve Başkanı politika ile meşgul olmuşlardır. Bu vaziyetin de en büyük müsebbibi intihap dairesinin endişesine düşen İnönü'nün kendisidir. Bu vaziyetin icabettirdiği kanuni tedbirler alınmıştır ve siyaset yapan belediye meclisi feshedilecektir. (Sağdan: Bravo sesleri)

Arkadaşlar, sözlerimin zaman zaman bir sertlik tonu aldığını hissediyorum. Fakat sizi temin ederim ki arkadaşlar, evvelki gün İsmet İnönü kürsüye çıkmasaydı ve böyle konuşmasaydı, o gün konuştuğu gibi konuşmasaydı ben hiçbir zaman böyle konuşmazdım arkadaşlar. (Soldan: Bravo sesleri)

Arkadaşlar, yukarda da arzettiğim gibi, siyasî emniyet istiyen İsmet İnönü'nün mutlak şekilde hâkim olduğu devrede, hattâ kanunî siyasî partilerin kurulmasından sonra bile öyle hareketler yapılmıştır ki hiç olmazsa İnönü, kendisini bu hareketlerin mânevi mesuliyeti altında hissederek bu tarzda konuşmaması icabederdi. 1946 seçimlerinde ve başında bulunduğu Hükümetin millet haklarına karşı takındığı tarz ve hareketin birçok misallerini bir tarafa bırakalım. Ele alacağımız yal-

nız bir misal onun bugün böyle konuşmaması lâzımgeldiğini, sözlerinde samimiyetten tamamen uzak olduğunu göstermeye kâfi gelecektir.

Arkadaşlar, elimizde dosyalar var. Bu dosyaların içinde İnönü'nün Başkanlığındaki Hükümetin siyasî ve kanunî bir partinin başında ve içinde bulunan insanlara tatbik ettiği takip ve tarassut sisteminin, jurnalcılık sisteminin vesikaları var.

Size bu listelerden yalnız bir tanesini, içinizde bulunan arkadaşların isimlerini ve haklarında tutulmuş fiş ve dosya numaralarını gösteren listeyi okuyacağım.

Bütün bu jurnalların altında ise birer suretlerinin Başbakanlık Hususî Kalem Müdürlüğüne ve Cumhurbaşkanlığı Umumî Kâtipliğine takdim edildiği yazılıdır. Yani bütün bu takip ve tarassutlar o zamanın Hükümet ve Devlet Başkanı tarafından idare edilmişlerdir.

Listeyi okuyorum:

Adı ve Soyadı	Sıra No.
F. L. Karaosmanoğlu	15102-10
Osman Kapani	15152-21
Adnan Menderes	51152-5
Fuad Köprülü	15152-6
Refik Koraltan	15152-2
Cevdet Öztürk	12273-1679
Hüsnü Yaman	12273-3359
Mehmet Erkazancı	12273-3564
Ahmet Karabıyık	12273-1484
İrfan Aksu	12273-2898
Zihni Ural	12273-2103
Bekir Oynaganlı	12273-3035
Kemal Demiralay	12273-2896
Hüseyin Balık	12152-35
Reşit Kemal Timuroğlu	15132-414
Salih İnankur	15152-71
İsmail Aşkın	12273-2536
Kemal Atakurt	12273-3601
Hüseyin Ortakçıoğlu	15111-409
Mustafa Zeren	15111-408

Adı ve Soyadı	Sıra No.
Şükrü Uluçay	12273-1774
Fikret Başaran	12273-3026
Muharrem Tunçay	12273-2618
Avukat Emrullah Nutku	15152-72
Suat Başol	12273-3032
Mahmut Güçbilmez	15111-414
Adnan Karaosmanoğlu	12273-3298
Ekrem Hayri Üstündağ	12273-3316
Sadettin Karacabey	15152-47
Refet Tavaslıoğlu	12273-3309
Mükerrem Sarol	12273-1582
Ali Rıza Kılıçlar	12273-2885
Vâcit Asena	12273-3327
Senihi Yürüten	15111-426
Sudi Mıhçıoğlu	12273-3306
Hulûsi Köymen	15152-43
Hasan Polatkan	15152-7
Esat Budakoğlu	12273-1829
Kemal Özçoban	12273-1756
Şemi Ergin	12273-2899
Muammer Alakant	12273-3029
Sedat Barı	12273-3326

Arkadaşlar, müsaadenizle yalnız isimlerini okuyacağım :

Hakkı Gedik
Sıtkı Yırcalı
Refik Şevket İnce
Celâl Ramazanoğlu
Ekrem Cenani
Hâmit Şevket İnce
Celâl Bayar
Feyzi Boztepe
Nurettin Ertürk
Bahattin Erdem
Remzi Bucak
Zuhuri Danışman
Yusuf Aysal

Rifat Öktem
Ali Sinan Tekelioğlu
Ferdi Kılıçlar
Fikret Filiz
Sait Bilgiç
Mustafa Ekinci
Salamon Adato
Bahadır Dülger
Mümtaz Faik Fenik
Ali İhsan Sâbis
Hüseyin Fırat

Arkadaşlar, bu yalnız bir tek listedir. (Diğerlerini de okuyunuz sesleri)

Arkadaşlar, işte siyasî emniyetin yokluğundan şikâyet edene ve onun arkadaşlarına Büyük Millet Meclisi olarak, Hükümet olarak verilecek cevap şu tek cümleden ibarettir: Gelecek nesillere Demokrat Parti iktidarından böyle hicabıâver vesikalar kalmıyacaktır! (Soldan, şiddetli alkışlar)

Konunun tartışılması hararetli oldu, hararetli olduğu kadar da manalı! Halk Partisi adına ilk sözü Faik Ahmet Barutcu aldı. Zaman zaman milletvekillerinin müdahalelerine uğrayan uzun konuşmasının tek hedefi geçmişi unutturmaktı. Bunu yaparken tecrübeli ve zeki bir siyaset adamı olarak polis takiplerinin İnönü devrinden çok önce başladığını ortaya sürdü. Madem ki çok evvel başlamıştır, sorumluluğu Atatürk'e ve onun içlerinde Demokrat Parti kurucularından ikisinin de bulunduğu çevresine kadar götürmek gerektiğine hemen hemen açıkca işaret etti. Böylece kendisinin Atatürk zamanındaki uzun menkubiyetine de imâlar yapıyordu. Bakın ne diyor:

"...Fişe bağlı kimseler varmış. Arkadaşlar, mevzuumuz bu olsa idi enine boyuna konuşabilirdik. Bir devir vardı. O devirde ben de fişli idim. Burada ve bizim aramızda gördüğümüz

daha bir çok arkadaşlar da fişli idiler. Altıncı devrede idi, bilmem Refik İnce hatırlar mı, bir gün Adalet Komisyonunda oturuyorduk, bana bahsetti. Bir zamanlar İzmir'de 20 bin kişi fişe bağlı imiş. (O, o bu ne büyük rakam sesleri), (Gürültüler).

Arkadaşlar, o devir mazinin karanlığında yatıyor. O mazide bıraktığımız tek parti devri, onun tasfiyesine ait islahatı tamamlamak, o ruhu hortlatmamak için uğraşıyoruz. Sizin de istediğiniz bu değil mi? Bu islahatın tarafları eksikse tamamlamak için çırpınıyoruz. Ama bırakmıyorsunuz ki, bütün başlar her konuşmada Halk Partisi saflarına dönüyor. (Gürültüler ve gülüşmeler)..."

Faik Ahmet Barutcu İnönü devrinin Başbakan Yardımcılarından biri ve en kuvvetli politikacıları arasında. İnönü Barutcu'nun mazinin karanlığında yattığından bahsettiği devrin hemen hemen tek Başbakanı. Yalnız o kadar değil. Sonra da yine o devrin Cumhurbaşkanı. Evet, haklı olarak diyebiliriz ki İnönü'nün devlet yönetiminde uyguladığı sistemi en iyi anlatanlardan biri de yine kendisinin en yakınlarından sayılan Faik Ahmet Barutcu oldu.

Halk Partisi iktidarının son Başbakanı Şemsettin Günaltay söz aldı. Heyecan içinde idi. Hiç bir şeyden haberi olmadığını iddia ediyordu:

"...Başbakan Yardımcısı Başbakanlık arşivlerinde bulunan bir liste okudular. Bir zamanlar bu mevkide mesuliyet deruhte eden bir arkadaşınız olarak beyan ederim ki benim böyle bir şeyden hiç bir haberim yoktur, böyle bir şey duymadım. Bir kimse de böyle bir şeyden bana bahsetmek cesaretini gösteremedi. (Sağdan bravo sesleri)

Arkadaşlar, ben yirmi yaşında iken Abdülhamid'in zalim ve jurnalcı idaresine isyan ederek memleketi bırakmış, dışarı gitmiştim. Saltanatı devirmek için çalışan adamlarla teşriki mesai etmiştim. İdari mesuliyeti deruhte ettiğim zaman hiç bir şahsı, hele siyasî teşekkülleri takip etmek, haklarında dosya tutmak gibi bir emir vermek değil, bundan haberdar dahi değilim. Buna imkân yoktur. Bu noktanın tavzih buyurulmasını

rica ederim. Yoksa bu memlekette kimsenin namusu emniyette kalamaz..."

Günaltay da bu sözleri ile İnönü yönetimini onun son Başbakanı olmasına rağmen, kendisini savunma ihtiyacı ile jurnalcı, takipci bir yönetim olarak niteliyordu. Dünyanın her tarafında politikacıların çelişmelere düştüğü görülmüştür, görülecektir. Ama Barutcu ve Günaltay kadar bu çelişme çukuruna yuvarlananlar azdır.

Günaltay daha sonra tıpkı Barutcu gibi geçmişi unutmak, geriye değil, ileriye bakmak gerektiğini uzun uzun anlattı. Yine söz aldım:

"...Sayın Şemsettin Bey Başbakan Yardımcısının okuduğu listeden haberdar değilim buyurdular. Haber vereyim ki buna memnun oldum. Ama okuduğum liste Emniyet Umum Müdürlüğü dosyalarından alınmıştır. Bu jurnallerin altında birer suretinin Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü ve Cumhuriyet Riyaseti Umumi Kâtipliğine gönderildiği yazılıdır.

ŞEMSETTİN GÜNALTAY (Erzincan) — Duymadım ve görmedim.

SAMET AĞAOĞLU (Devamla) — Okuduğum dosyalar üzerinde 1941 tarihinden evvel başlayıp 1950 senesi Mayıs 14 üne kadar tarihleri ihtiva etmektedir. Okuduğum dosyalar içerisinde en yüksek devlet memurlarının imzaları bulunmaktadır.

ŞEMSETTİN GÜNALTAY (Erzincan) — Çok üzüldüm. Hakikaten haberim yok. Fakat çok hiddetli konuşuyorsunuz.

SAMET AĞAOĞLU (Devamla))— Müsaade buyurunuz Sabır ve sükûnetle konuşmayı demin siz tavsiye buyurdunuz, şimdi Fuat Köprülü'ye sinirlenmeyin dediniz Aramızdaki yaş farkı dolayısıyla nasihatlarınıza uyuyor ve rica ediyorum, susunuz ve beni dinleyiniz diyorum. (Soldan alkışlar) Evet, arkadaşlar, Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği ile Başbakanlık Hususî Kalem Müdürlüğüne taktim edildiğine ait olan yazının altında da Emniyet Umum Müdürlüğü Önemli İşler Müdür-

lüğü imzası ve mühürü vardır. Bu bir vesikadır, ama belki ıttılalarına vasıl olmamıştır. Arkadaşlar, muhalif parti arkadaşlarımız...

ŞEMSETTİN GÜNALTAY (Erzincan) — Samet Bey, ben zatı aliniz tarafından mı teşhir edileceğim bu memlekete karşı? Rica ederim, ne söylediğini bil. Eğer böyle ise ben gebermeliyim. Görmedim diyorum, görmedim, kimse bana göstermedi..."

Meclisin o günkü toplantısından sonra Halk Partisi iktidarının son İçişleri Bakanı Emin Erişilgil gazetelere bu fişlerden haberi olmadığı yolunda beyanat verdi. Bu, konunun Meclisin 23/2/1951 tarihli oturumunda yeniden açılmasına sebeb oldu. Ali Fuat Cebesoy söz aldı. Böylece başlayan konuşmaların bir kısmını tutanaklardan aynen okuyalım:

ALİ FUAD CEBESOP (Eskişehir) — Aziz arkadaşlarım, dünden beri takip etmiş olduğumuz müzakereler esnasında bilhassa Adliye Vekâleti, Tapu ve Kadastro ve ondan sonra Millî Savunma Bakanlığının bütçelerinin müzakeresi esnasında eski bir parlâmento arkadaşınız sıfatiyle göğsümü kabartacak vaziyetler karşısında kaldım. Bundan dolayı sizleri tebrik ederim. Görüyoruz ki, bu müzakereler esnasında hiçbir parti disiplini yoktur, istediğiniz gibi görüşüyorsunuz. İşte arkadaşlar, milleti yükseltecek olan budur. (Soldan bravo paşa sesleri, kuvvetli alkışlar)

Bunu 30 senedir ilk defa sizin partinizin tecelli ettirdiğini görmekle iftihar ediyorum. Bazan Halk Partisi arkadaşlarımızın müdahalesi ile sinirleştiğinizi ve sıkı bir müdafaa vaziyeti aldığınızı görüyorum. Bunu da tabiî buluyorum. Onlar eğer kendi tezlerini iyi müdafaa ederlerse, onlara karşı gayet mülâyim davrandığınıza şahit oluyorum. Fakat bazan da onlar sinirlenirse, siz de sinirlerinizi daha fazla kaybediyorsunuz. Bu, zaruri bir halettir. Şimdi asıl söylemek istediğim noktaya geliyorum: Geçenlerde Muhterem Başbakan Yardımcısı burada birtakım emniyet fişleri getirdi, birçok isim ve dosyaları okudu. Bunların mânası şu idi: Geçen iktidar muhalif partinin her ferdini bilâkaydü şart takip etmekle olduğunu gösterdi. Yine bu-

nun karşısında o zamanın son Halk Partisinin Başbakanı çok muhterem olan Şemsettin Günaltay'da bunlardan haberdar olmadığını söyledi.

MÜKERREM SAROL (İstanbul) — Nihat Erim'in haberi vardır.

ALİ FUAD CEBESOY (Devamla) — Fakat bugün Şemsettin Günaltay arkadaşımızın doğru ifadelerine ve bu memlekete demokrasi vâdisinde çok hizmet ettiğine yakinen şahit olmuş bir arkadaşınız sıfatiyle kendisinin bu husustaki sâfiyetini ve ciddiyetini tasdik ederim. Fakat bugün Ulus Gazetesinde tesadüfen o zamanın Dahiliye Vekili Emin Erişilgil'in bir makalesini okudum. Bu fişler şu suretle anlatılıyordu: Miting yapılıyordu, Demokrat Partisinde o mitingde söz söyliyenlerin ne söylediklerini 'not etmek mecburiyetinde idik. Peki ama o mitingte söz söylemiyen Demokrat Parti arkadaşlarını ne diye fiş altına aldılar? Haydi onu bırakalım. Kendi partilerinde bulunan Tekelioğlu'nun ne münasebeti vardı? (Gülüşmeler)

CELÂL YARDIMCI (Ağrı) — O zaman siz de fişde idiniz Paşam.

BAŞKAN — Tevazu gösteriyorlar, kendilerinden bahsetmiyorlar.

ALİ FUAD CEBESOY (Devamla) — Onlar şahsıma ait olduğu için ve 25 senedenberi göğüs gerdiğim için... Onun için bir şey söylemiyorum. Ama bugün sizin vaziyetinizi tamamiyle kavramak istiyorum. O itibarla diyorum ki peki bunlar içinde Tekelioğlu'nun bir yeri yoktu, ne mitinge gitti Demokrat Parti adına bir şey söyledi, ne de bir şey yaptı. Burada sualler sordu ve o suallere cevap aldı. Bundan başka bir vaziyet yoktu.

Bir takım isimler daha vardı o fişlerde. Bu isimlerin hiç birisini mitinglerde işitmedik. Şimdi anlamak istiyorum, o zamanki Başbakan haberdar değil. Dahiliye Vekili bu işi bu suretle tevil ediyor. Çok rica ederim, her nevi dosyayı elinde toplamış olan bu günün Demokrat Parti iktidarı bu meseleyi Meclis huzurunda esaslı surette açıklamak mecburiyetindedir ki, bir daha bu hal tekerrür etmesin. Hükümet memleketin emniyeti bakımından gereken tedbirleri alarak emniyet temin etmek zorundadır. Fakat bu şekilde nutuklar söylerse onun hakkında

ne tedbir alınabilir ve ne gibi takibat yapılabilir? Bu, dünyada görülmemiş bir haleti ruhiyedir. Gazetelerde görüyorsunuz ki bugün Amerika Radyo Difizyon Postaları ve bir çok gazetelerin başında bulunan bir zat diyor ki, bizim matbuat hürdür. Bizim matbuat soruyor ona. Sizin memlekette matbuat hürriyeti nasıl şeydir? O da cevaben diyor ki, benim ufak bir çiftliğim var. Burada çok verimli bir ineğim var, ismini Misis Truman koydum.

Bunlar demokrat memleketlerde olağan şeylerdir. Bunun aksine olan hareketleri takip etmek ve tazyikler yapmak elbette hâtıra gelmez.

Binaenaleyh iktidar partisinin Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu burada dosyasiyle çıktı, isimleri okudu. İçlerinde Emin Erişirgil'in söylemek istediği miting hadiseleri yoktur. Birçok isimler söyledi. Binaenaleyh bu meselenin burada açıklanması lâzımdrı. Bilhassa İçişleri bütçeleri görüşülürken bu mesele halledilmelidir. Çünkü iç siyasette emniyet, hürriyet, şahsi masuniyet, emin olmazsa bu memlekette demokrasi hayatının devamı imkânsız olur. Tarihimizi baştan başa tetkik edecek olursak bu gibi hâdiselerin ne kötülükler husule getirdiği anlaşılır. Bu bakımdan rica ediyorum, bizi biraz daha tenvir buyursunlar. Emin Erişirgil'in, sabık Dahiliye Vekilinin tekzip ettiği fişler hakkında bizi tenvir etmelerini rica ediyorum.

DEVLET BAKANI VE BAŞBAKAN YARDIMCISI SAMET AĞAOĞLU (Manisa) — Çok muhterem arkadaşlar: Sayın Ali Fuad Paşanın yüksek huzurunuzda Hükümetten yaptığı talep esas itibariyle hakikaten çok haklıdır. Sayın paşa, sizin arzularınız ve vicdani seslerinize tercüman olarak artık çok partili bir sistemin bu memleket hayrına, muhakkak hayrına neticeler vermesi için bütün kudretimizle çalışırken bir takım muhalif arkadaşlarımız ve hattâ içlerinde sizin gibi bu çatı altına, büyük bir kısmı yeni gelmiş olmalarına rağmen şu ve bu sebeplerle yaptıkları tahrik dolayısiyle iki gün evvel huzurunuzda açıklamak mecburiyetinde kaldığımız vesikalardan bahsettiler. Birtakım muhalefet gazetelerinde de bu vesikaların klişelerinin neşri istendi. Hükümet olarak hem sizin yüksek arzularınıza itaat etmek için, hem de muhalefetin bu işte son tereddütlerini izale edebilmek ve Paşa Hazretlerinin dedikleri gibi, ensali âtiyeye

bir daha bu devirlerin avdetine imkân olmadığını ispat etmek maksadiyle bu vesikaların klişelerini neşredeceğiz arkadaşlar. (Bravo sesleri ve alkışlar)

MAHMUT GÜÇBİLMEZ (Bolu) — Hem de kitap halinde.

SAMET AĞAOĞLU (Devamla) — Evet, icabında bir kitap halinde. Fakat efkârı umumiyeye duyurmak, tatmin etmek ve Ulus gazetesinin bu hususta sorduğu suallere birer cevap olmak üzere Türk efkârı umumiyesine bu kilişeleri imzaları ile, yazıları ile aynen neşredeceğiz. Bu vesile ile şunu da tebaruz ettirmek isterim:

Müzakerelerin zaman zaman bu hale gelmesinden Hükümet müteessirdir. Fakat bu münakaşaların gelecek nesillere ibret dersi olmak, geçmiş devir fenalıklarını ortaya dökmek yeni nesillerin mânevi selâbetini takviye etmek gibi içtimai bir faydası olduğu da muhakkaktır.

Arkadaşlar, Emin Erişirgil benim haberim yok diyor. Dün muhterem Şemsettin Beyefendi haberim yok dedi. Şemsettin Beyin haberi olmamasına karşı bu sizin ıttılâınıza gelmemiş olabilir derim. Fakat, burada gıyaplarında söylüyorum, aflarını dilerim, Prof. Erişirgil haberim yok diyemez. Çünkü dosyaları dolduran ve Demokrat Partinin başında ve merkezde milletvekili ve teşkilâtta iş başında bulunan ve isimlerini okuduğum arkadaşlar hakkındaki yüzlerce tezkere İçişleri Bakanlığına ve "zata mahsustur" ibaresiyle yazılmışlardır.

Bir tanesinin kilişesini huzurunuzda okumama müsaade buyurunuz arkadaşlar. (Soldan, bravo sesleri, Samet Bey oradan gösterin sesleri)

18.VI.1948, Seyhan İli Emniyet Müdürlüğü, Şube I, Sayı 892. İçişleri Bakanlığına, özel.

"17.VI.1948 gün ve Em. Ş. 1. 889 sayılı yazınıza ektir:

1. Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar ve beraberinde gezi yapan milletvekilleriyle gazeteci gurubu, Kozan ve Kadirli seyahatinden döndükten sonra istirahate çekilmişler ve 17.VI.1948 günü çiftçilerden Mahmut Kibaroğlu'nun daveti üzerine, Misis Bucağına bağlı bulunan Abdioğlu Köyündeki çiftliğinde öğle yemeğini yemişlerdir.

Bu ziyafette; Celâl Bayar ve beraberinde bulunan Kayseri Milletvekillerinden Fikri Apaydın, İl Demokrat Parti Başkanı

Ömer Başeğmez, üyeden Memduh Çelik, Reşat Güçü, Akşehir İlçesinin Doğanhisar Bucağı Demokrat Parti Başkanı Kâzım Baş ve muhalif gazete muhabirlerinden bir gurup da dâhil olduğu halde hazır bulunmuşlardır.

Bu hususta elde edilen istihbaratı havi 18.VI.1948 tarihli rapor örneği ilişik olarak sunulmuştur..."

Uzundur hepsini okumıyayım. Böyle çoktur.

MEHMET SADIK ETİ (Malatya) — Sayın Ağaoğlu, bu jurnaldir.

SAMET AĞAOĞLU (Devamla) — Doğru Sadık Bey doğru, bunlar jurnallerdir.

Şimdi arkadaşlar, maksadım bu dâvayı yeniden canlandırmak değildir. Temennimiz; vatandaş olarak, iktidar partisi olarak, bu millete hizmet etmeye lâyık milletvekilleri olarak demokrasinin bütün icaplarını yerine getirmektir. Hükümet adına değil, şahsım adına, bilhassa muhalefet saflarındaki genç milletvekili arkadaşlarıma hitap ediyorum. Onlar da sizler gibi, onlar da sizin gibi...

AVNİ DOĞAN (Yozgad) — Biz ihtiyarlara yok mu?

DEVLET BAKANI VE BAŞBAKAN YARDIMCISI SAMET AĞAOĞLU (Devamla) — Avni Doğan Bey, müsaade buyurunuz, hemyaşlarımız arasında hasbıhal edelim.

Onlar da sizin gibi % 70 hiçbir mazi ile alâkası olmıyan insanlardır. Bu memlekette açılmış yeni devri beraberce muvaffakiyete götürmenin şartı hepimizin kalbinde hakikaten ıstırap membaı olan maziyi şunun ve bunun tahriki ile harekete getirmemektir. (Alkışlar)

Arasında bulunduğumuz Büyük Meclisin şöyle bir âzalarına bakıyorum. Bu arkadaşlar beş seneden beri bu memleketin çok karanlık demokrasi ve hürriyet mücadelesinde ıstırap çekmiş insanlardır. Kimisinin eline kelepçe vurulmuştur, kimisi hapisanede yatmıştır, kimisi bir arkadaşının imdadına koşmak için en tehlikeli dağları kış günlerinde aşmak mecburiyetinde kalmıştır, (Soldan dayak yemiştir sesleri) çeşitli işkenceler görmüştür. Bütün bu insanlar çektikleri ıstırapla karanlık bir devri aydınlığa getirmişlerdir. Bunların karşısına geçip de istibdat var, hürriyet elden gidiyor demek hakikaten psikolojik değildir

Bundan vazgeçmenizi size bir milletvekili olarak rica ediyorum. Aksi halde daima bu dâva burada tekerrür edecektir ve tarih bunun mesuliyetini hiç şüphesiz ki, saflarında bulunduğumuz partinin hesabına yazacaktır. Benim mâruzatım kısaca bundan ibarettir arkadaşlar. (Soldan alkışlar)

ALİ FUAD CEBESOY (Eskişehir) — Bir sual soracağım, müsaadenizle.

BAŞKAN — Buyurun.

ALİ FUAD CEBESOY (Eskişehir) — İstirham ediyorum, Halk Partisi devrinde bu yapılan muamele sizin tarafınızdan da tekrar edilecek midir, edilmiyecek midir?

HAMİT ŞEVKET İNCE (Ankara) — Böyle sual mi olur paşam?

ALİ FUAD CEBESOY (Devamla) — Rica ederim, ihtiyarlığıma bağışlayın.

DEVLET BAKANI VE BAŞBAKAN YARDIMCISI SAMET AĞAOĞLU (Devamla) — Bu memleketin tarihinde 1918 den beri ismi duyulan, hizmetler etmiş, askerî ve siyasî mevkilerde bulunmuş bir insansınız. Bu arkadaşların hepsi sizi, yüzünüzü görmeden evvel tanıyorlardı. O günden bugüne kadar geçen Büyük Millet Meclislerinin hangisi bu kadar millî bir vasıf taşıyor paşa hazretleri? Bu sualinizin cevabı, Şemsettin Günaltay'a söylediğim gibi, affınızı rica ederim, yersiz olacaktır. Çünkü bu memlekette artık hürriyet fikri ve en tabiî bir nizam olan demokrasi devlet hayatında ve vatandaşların vicdanında müeyyidesini bulmuştur. Sayın Generalim, kanunlarda değil, artık bu memlekette en büyük müstebitler, büyük dehalar dahi böyle bir istipdat tahakkümünü yapmak cesaretini gösteremiyeceklerdir. Çünkü bu memlekette hürriyeti getiren büyük bir mücadele vardır. Bu mücadelenin insanları bugün millet mukadderatını ellerine almışlardır. Son olarak şunu söyliyeyim, dönünüz paşam, arkadaşların hepsine bakınız. Bunların içinde yollarından, davâlarından dönecek insanlar görüyor musunuz? Mesele bundan ibarettir. (Soldan bravo sesleri, alkışlar)

Bu fişler konusu üzerinde neden bu kadar durduk? Sebebi açık. Bâzı kimseler, bizzat kendisi İnönü'yü tari-

he Türkiye'de demokrasinin asıl kurucusu, hürriyetin asıl hâmisi diye geçirmek, devrinin sıkı rejimini de memleketi İkinci Dünya Savaşı'nın uçurumlarına sürüklenmekten kurtarmak için içeride ve dışarıda devletin tek ve kesin kudreti olarak tanıtmak hedefine, böylece vatanseverlik icabına bağlamak istiyorlar. Ama ne gariptir ki şu tartışmaların tutanaklarında da görüldüğü gibi bu istibdat rejiminin tatbikatcıları böyle bir bahaneyi ileri sürmek şöyle dursun, ya Günaltay gibi baskılardan asla haberleri olmadığını iddia ediyorlar, yahut da Barutcu gibi kusuru tek parti devrine, biraz da bu devri kurmuş diye Atatürk'e yüklemeğe çalışıyorlar. İşte fiş konusu üzerinde bunu belirtmek için uzunca durduk. Şimdi de şu fişlerden bazılarını görelim:

Remzi :C.L.L
Celal Bayar Demokrat
Parti Başkanı

İzmir Millet vekili
ve Demokrat parti
başkanı

K N   D N
15152/1

Remzi : A.D.M.
Adnan Menderes
Adı sanı :

Kütahya Millet vekili
ve Demokrat Parti
kurucularından

K N   D N
15152/5

Remzi : R.F.K
Refik Koraltan
Adı sanı :

İşi
İçel Millet vekili ve
D.Parti kurucularından

K N 15152/2 D N

Remzi : F.D
Fuad Köprulü
Adı sanı :

İşi :
Demokrat Parti Millet
vekillerinden ve
Kurucu Üyelerinden

K. N 15152/4 D N

Remzi : Ş.V.K.
Şevket Refik Ince
Adı sanı :

İşi :
Eski Manisa millet ve-
kili olup Halk partisi
nden istifa eden ve Av
ukatlık yapan.

K. N 15111/343 D N

Remzi : A.V.K.
Avukat Hamit Şevket
Adı sanı :
İnce
İşi :
Demokrat parti haysi-
yet divanı üyesi ve
Ankara Avukatlarından
olup Konya'da Halk par
tisi aleyhinde konuşan

K N. 92886 D N 12273/3223

Remzi : M.K.R.

Mükerrem Sarol (Doktor)
Adı sanı :

İşi :
Demokrat parti Eminönü ilçesine bağlı Kadirga semt ocağının seneyi devriyesini kutlamk için yapılan toplantıda söz alarak Hukumeti tenkit eden.

K N	D N.
~~90894~~	I2273/~~3116~~ 1582

Remzi : K.Y.M.

Adı sanı : Köymen (Hulusi)

Bursa Mitinginde demokrat parti lehinde konuşan.

K N	D N
15152-43	

Remzi : E.S.T
Esat Budakoğlu

Adı sanı :

Dini telkinat yolunda yaptığı menfi Propogandadan dolayı durumu incelenen

K. N	D N
	I2273/1829

Remzi : Y.R.C.

Adı sanı : Yırcalı (Sıtkı)

İşi :
Dini telkinat yolunda yaptığı menfi prpogandadan dolayı durumu incelenen (Balıkesir)

K. N	D N
15153-3	

Remzi : L.T.F.

Adı sanı : Lütfü Karaosmanoğlu (Fevzi

İşi
Demokrat parti elemanlarından olan.

K N.	D. N
15152-10	

İnönü'yü bitirirken bazı sorular bir çokları gibi benim de aklımda beliriyor:

Atatürk'ün milliyetci Halk Partisini Bülent Ecevit'in koyu sosyalist Halk Partisine çeviren elbette bir çok sebebler var. En başta zaman. 1924 den 1972 ye kadar geçen 49 yıl birbiri ardına sıralanan çeşitli olaylar, sadece fikirlerde değil, giyinişten, saç ve baş tuvaletinden kişiyi ve toplumu baştanbaşa değiştirmiş yeni görüşlerle, akla durgunluk veren teknik ilerleyişle atbaşı giden altüst oluşlar! Bütün siyasî hayatında realiteyi her zaman hiç değilse kini kadar göz önünde tutmasını bilmiş İsmet Paşa neden, haydi koyu sosyalist diyelim, Ecevit'e Halk Partisini neden hem de çetin bir kavgadan sonra teslim etmeğe mecbur kaldı? Bir kerre Ecevit Atatürk ve İnönü'den sonra Halk Partisinin başkanı olabilir miydi? Bence hayır. Ama başka bir partinin başkanı olabilirdi. Demek Halk Partisi artık başka bir partidir. Sonra İsmet Paşa Halk Partisinden başka bir partinin başkanı olabilir miydi? Bence bu da mümkün değil. O halde neden artık Halk Partisi sayılamayacak bir partide kaldı? Eski hâtıralara sadakat mı? Fakat Halk Partisinin eski hâtıralarla bütün bağları kopmuş! O halde Partiyi yine kendi içinden haraketlerle eski haline döndürmek arzusu. Buna da İnönü'nün takatı ve zamanı yetecek mi? Yoksa ayrılmak için fırsat mı bekliyor? Ne olursa olsun işte burada insan İnönü'nün hayat macerasını ve yaşını düşünüyor, Yahya Kemal'in mısraları dudakların ucuna geliyor:

Ölmek değil ömrümüzün en feci işi
Müşkül odur, ki ölmeden evvel ölür kişi.

Bir de şu var:

Tarih, hele politikada makyenalizmin iflasla sonuç-

landığını gösteren örneklerle dolu! Ta Sezar'dan Napolyon'a, Napolyon'dan Fuşe'ye, Fuşe'den Hitler'e kadar!

*
* *

Geçiyorum Bayar'a! Yalnız siyasî hayatımın değil, tahsilimi bitirdikten sonra bugüne kadar bütün hayatımın kaderine bağlı bir isim. Onu 1922'den, Ankara'da Keçiören Bağlarında yaşadığım çocukluk yıllarımdan beri tanıyorum. Babam ve Celâl Bey ikisi de eski İttihatçı olmaktan doğmuş yakınlık duygusu dışında da birbirlerine karşı saygılı oldular. Rahmetli annesi ve eşi Reşide hanım annemle dost idi. Ben de yaşıma göre daha çok küçük oğlu Turgut'la arkadaştım.

Tahsilim bittikten sonra zamanın Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu Beyle aramda ve makam odasında ağır bir hadise geçmiş, bu yüzden de beş, altı ay işsiz kalmıştım. Sonunda İktisat Bakanlığına girmeyi düşündüm. Babam Bakanlığın başında Celâl Bey olduğu için beni ona götürmeği kabul etti, Bayar da yeni kurulmuş İş ve İşçiler Bürosu tetkik memurluğuna tayinimi yaptırdı. Bu, tahsil dereceme göre küçük bir işti. Fakat ben sevinerek başladım. İşte böylece Keçiören'deki bağ komşumuz Bakanım olmuştu. Kısa sürelerde yükselerek Sanayi Umum Müdür yardımcılığına kadar bütün terfilerimi yine Bayar imzalamıştı. Kendisine dairenin onun tarafından görülmesi gereken kâğıtlarını, imzalatmak için resmi evrakı götürdüğüm zaman teşvik edici sözler söylerdi. Çok yıllar sonra, aynı bakanlıkta, aynı odada ben İşletmeler Bakanı, Bayar Cumhur Başkanı olarak beni görmeğe geldi. O teşvik edici sözlerini hatırlattım.

Bir kaç yıl daha geçecek, Bayar Başbakan, arkasından da büyük oğlunun ağır iftiralara uğradıktan son-

ra vakitsiz ölümüyle de elemli, sadece milletvekili olarak bir köşeye çekilecek, ben şu ve bu yerlerden geçerek Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Umum Müdürü olacağım. Bayar bir parti, Demokrat Parti'yi kuracak, ben de bu partiye katılacağım, o yıllarca partinin lideri, ben Genel İdare Kurulu üyesi, o yıllarca Cumhurbaşkanı, ben Demokrat Parti iktidarını ilk Başbakan Yardımcısı ve bakanlarından biri olarak hep beraber, hep aynı kaderin peşinde gideceğiz. Aynı kader bizi yine beraber Yassıada'ya götürecek, Bayar'ı ölüm, beni müebbet ağır hapis hükmüne bağlayacak, arkasından İmralı'da buluşacağız, sonra da Kayseri zindanında! Hapisten çıktıktan beri de yine beraberiz. Şu hayat macerasının hesabı böylece kırk sekiz yıl oluyor ve ben Bayar'ı bu uzun sürede birbirinden çok değişik şartlar içinde tanıyorum, ruh, karakter, mizaç olarak manevî yapılışını bu uzun yollarda adım adım öğreniyorum. Bayar'ın Demokrat Parti hareketinde asıl yerini hatâ ve sevaplarıyla belirtirken bu uzun yılların hâtıraları bana kolaylık sağlamaktadır. Ben İnönü'yü karşıdan seyrettim, Bayar'ı yanından. İkisi hakkında görüş ve hükümlerimde elbette bunun da bir etkisi, yeri ve rolü olacak. Sonra, benim kuşağımdan bir çokları İnönü ile ortak sorumluluklara girdiler. Ben yine kendi kuşağımdan bir çokları gibi bu sorumlulukları Bayar'la beraber yüklendim. Şayet Atatürk öldükten sonra İnönü ve Bayar'ı karşı karşıya iki ordunun başkumandanları sayarsak ikisi üzerindeki hükümlerimde buna göre değişiklikler olacak. Nasılki kaderleri İsmet Paşa ile beraber giden benim kuşağımdan insanlar da Bayar'a İnönü'ye baktığım gibi bakabilir, onların hükümleri de buna göre benimkilerden değişik olabilir. Yeterki onlar da, ben de, aynı kuşağın karşılıklı iki cephede yer almış insanları kendilerini hislerine fazla kapılmaktan önleyecek iradeye, so-

ğukkanlılığa sahip olsunlar, objektif kalamamak tehlikesinden böylece imkân nisbetinde sıyrılabilsinler!

Bayar'ın politika ve devlet adamı olarak başarılarının en kuvvetli dayanağı soğukkanlı ve kuvvetli bir iradenin sahibi olmasıdır. Bakan olarak böyle idi, Başbakan olarak böyle! Parti lideri olarak böyle idi, Cumhurbaşkanı olarak böyle! Olaylar karşısında ve karar verme anlarında heyecanını belli etmemesi bu iradenin en göze çarpan yanlarından biri!

Politikaya girinceye kadar bir çok Bakanla çalıştım. Hiç biri emri altındaki memurlara Bayar derecesinde hâkim değildi. Memurlardan hiç biri de düşünce ve görüşlerini anlatıp kabul ettirmekte onun zamanındaki kadar rahatlık duymadılar. Memurlarını kırmadan emir vermesini biliyor, memurlarını sorumluluk altında bırakmaktan çekiniyor, bunların yanında da kendisine getirilen teklifleri benimsediği takdirde onların gerçekleşmesi için müsteşarlarına, umum müdürlerine en geniş yetkileri vermekte tereddüt etmiyordu. Bunun içindir ki Bayar'ın İktisat Bakanlığı zamanı bir yenilikler devresi olmuş, memleketin ekonomik durumu üzerinde ilk ciddi tetkikler bu devrede yapılmış, ilk kalkınma plânları yine bu devrede hazırlanmıştır. Bundan başka Bayar'ın Doğu illerinde bizzat tetkik ederek hazırladığı gizli bir rapor memleketin bu bölgesi üzerinde ilk kalkınma projesi sayılabilir (1).

Bayar'ın Atatürk'e bağlılığı şüphe götürmez. Ama Atatürk'ü bir silâh olarak kullanmaktan her zaman kaçar. İnkılâplara bağlılığında yine asla şüphe yok. Fakat inkılâpları da fikir, vicdan ve inanç hürriyetinin kısıt-

---

1) Birinci ve İkinci 5 Yıllık Plân, Şark Raporu 1936.

lanması için bahane olarak öne sürmekten her zaman çekinmiştir. Bayar'ın politika ve devlet adamlığı niteliğinin bir özelliği de hareketlerinde muvazeneli olmasıdır. Gerek resmî, gerek hususî hayatına hakim prensiplerden biri de bu. Aile ve dost çevresinde olduğu gibi en yüksek protokol içinde de bu muvazeneli tutumundan kaymadı.

Demokrat Parti liderleri arasında kendisiyle en rahat konuşulabileni Bayar'dı. Ama yine söyleyeyim, bu rahatlık onun soğukkanlı idaresi sayesindeydi. Yoksa Bayar'la konuşan havanın rahatlığına bakarak fikirlerini kabul etmiş olduğu sanısına kapılmamalı idi. Bir cümle ile Bayar dinlemesini, neler söylenmemesi gerektiğini, yerinde susmasını, yerinde konuşmasını bilen bir insandır. Bir devlet adamı için önemli olan bunlar değil mi? Burada bir noktaya daha samimiyetle eğilmek istiyorum:

Bayar'ın bir devlet adamı olarak en önemli özelliklerinden biri ruhunda şu ve bu sebeple doğmuş kompleksleri en olumlu bir yöne çevirebilmesidir. İnönü ile arasındaki büyük farklardan biri de budur. Bayar'daki bu kabiliyetin Millî Mücadele'de ve İsmet Paşa'nın yerine Başbakan olduğu güne kadar bir çok belirtileri görülmüştür. Fakat kendimi o tarihlerde bu bakımdan konuşmağa yetkili saymam. Buna karşılık 1946'dan bu yana Bayar'ın bu niteliği üzerinde konuşacak durumdayım:

Diyebilirim ki Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarından beri parti içinde ve dışında beğenilmeyen işlerin günahını başta Bayar birkaç kişiye yükleme kolay bir eleştirme metodu sayılmıştır. Meselâ Bayar Demokrat Partide tek parti zihniyet ve alışkanlıklarının temsilcisi addedilmiş, 1946-1950 arası muvazaa iddiacıları bu silahı kullandıkları gibi, 1950-1960 arasında o devrin

muhalefeti ile çetin kavgaların yaratıcısı olarak yine Bayar'ı en başta göstermek, İsmet Paşa'ya kin beslediği iddiasına bağlamak yolu tutulmuş, Demokrat İktidarın almağa zorlandığı bâzı sert tedbirlerin altında Bayar'ın parmağı aranmış, 27 Mayıstan sonra ise Menderes, Zorlu, Polatkan'ın hazin ölümlerinden onu sorumlu göstermek propogandası geniş halk kitleleri arasında durmadan yapılıp durmuştur. Cemal Gürsel'in darbeden yirmi gün önce zamanın Millî Savunma Bakanına yazdığı meşhur mektupta da "mevcut fenalıkların Cumhurbaşkanından geldiği" iddiası yer almamış mıydı?

Bütün bu sözlerin, iddiaların, yakıştırmaların, hele 27 Mayısa ve ondan sonrasına bağlı olanların Bayar'ın ruh ve kafasında acılar doğurmaması mümkün değildi. Ama Bayar bu acıları önce Yassıada'da, sonra çeşitli vesilelerle ve Başvekilim Menderes isimli kitabında en olumlu bir yöne çevirebildi. Yassıada'da arkadaşlarının hep vatansever, mümtaz insanlar olduğunu, aranılan kusurlar şayet varsa sorumluluğu kendisinin üzerine aldığını söyledi. Başvekilim Menderes de Demokrat Parti'nin bütün başarısını Adnan Bey'e bağladı.

Bayar'ın siyasî rakipleri, hasımları, hattâ Demokrat Parti içinde kendisine şu veya bu yüzden kızanlar yüksek tahsili olmamasını bir kusur diye ileri sürüp durmuşlardır. Bunun cevabını da Bayar Ben de Yazdım isimli büyük eseriyle en mükemmel şekilde verdi.

Bütün bunların yanında bir başka gerçek de şudur:

Bayar gelişigüzel bir devlet adamı değildi. Parti başkanlığında da, Cumhurbaşkanlığında da memleket meseleleri üzerinde fikirlerini, görüşlerini söyledi, kabul ettirmek için de tartışmalara girdi, girmeliydi de. Fakat hiç bir zaman kanun karşısında sorumluların düşünce-

leri dışında kendiliğinden kararlara varmadı, siyasî olup bittiler yolundan her zaman uzak kaldı.

Bayar'ın yanlış görüşleri, teşhisleri, hükümleri olmadı mı? Oldu. Doğuş sebebleri haklı hislerin etkisi ile yaptığı, meselâ 1954'den sonra İnönü ile resmî, hususî münasebetleri azaltmak gibi hareketler Yine meselâ iki parti arasındaki çekişmenin şiddetlendiği bir sırada, 1950'den önce İnönü'nün yaptığı gibi, 12 Temmuz Beyannamesi'ne benzer bir barıştırıcı harekete geçmeyi düşünmemiş olması üzerinde durulacak bir noktadır. Ama bugün bir çoklarının iddia ettiği gibi Bayar her istediğini yapan ve yaptıran bir Cumhurbaşkanı değildi. Hiç kimse "o zorladı da ben yapmağa mecbur oldum" diyemez. İşte meselâ Adnan Bey istifa etmek istedi, Bayar önledi, sözü de böyledir. Menderes'in o kritik anlarda çekilmesi doğru olur mu idi, olmaz mıydı, bu ayrı bir tartışma konusu. Fakat Adnan Bey, Bayar istemiyor diye çekilmemiş değildir, kendi iradesi ile yerinde kalmıştır. Tekrar ediyorum, başta rahmetli Menderes, içimizden hiç kimse şu ve bu yanlış görüş ve hükümlere, hissi hareketlere onun tarafından empoze edilmiş kararlar diyemez. Çünkü Bayar hiç bir zaman, Atatürk'ü bir yana - bırakıyorum, İsmet Paşa gibi "Millî Şef, Değişmez Genel Başkan" ünvanlarıyla Devletin ve partinin mutlak başı sayılmadı, kendisini böyle saydırmağa da kalkışmadı. Burada hemen söyleyeyim, bir çok meselelerde onun uygun gördüğü tedbirler alınsaydı, onun işaret ettiği yollara gidilseydi bir çok şeyler çok değişik manzaralı olabilirdi. Hâtıra defterlerimde bu gerçeği gösteren bir çok yapraklar var. Burada yalnız bir örnek vereceğim, şu meşhur Dokuz Subay olayı!

Meseleyi Çankaya'da Hükümet, Parti Genel İdare Kurulu, Gurup İdare Kurulu toplu olarak konuşuyor-

duk. Hükümet namına önce rahmetli Namık Gedik, arkasından Adnan Bey anlattılar. İkisi de bu olayın birkaç subayın ordu ile asla ilgisi bulunmayan münferit bir teşebbüsü olmaktan ileri gidemiyeceğini, esasen yapılan araştırmanın fazla bir şey göstermediğini, böyle küçük ve delilsiz, vesikasız bir ihbara dayanan olayı büyültmenin ordunun iktidara karşı olduğu sanısını doğuracağını, asıl bunun iyi olmayacağını kendi üsluplarıyla anlattılar. Millî Savunma Bakanı tabii aynı görüşte idi. Uzun süren tartışmalar sonunda hemen bütün arkadaşların bu görüşe katıldıkları anlaşıldı, Bayar'a gelince o büsbütün aksi fikirdeydi. Görüşünü yumruğunu masaya vurarak ve biraz heyecanla şöyle anlattı:

"Meseleyi deşmek lâzımdır beyler, meselenin üstüne eğilmek lâzımdır. Tecrübelerimle bilirim, böyle başlar bu işler. Bu üç, beş subayın kendi kendilerine yaptıkları bir hareket olamaz. Böyle dahi olsa, meselenin üstüne ciddiyetle eğilerek hiç değilse askerin nelerden şikâyet ettiğini öğreniriz."

İktidar devresine ait hâtıralarımda yeri geniş olan bu geceden sonra Bayar'ın sözlerini sık sık hatırladım. Onun dediği gibi yapılsaydı en azından askerin bizden şikâyetlerini öğrenirdik. 27 Mayısa da daha iki yıl vardı.

Celâl Bayar da geniş yönetici kadronun ta Meşrutiyetten beri içinde idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir gibi önemli yerlerde temsilcisi, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden beri milletvekili, Millî Mücadelede ve ondan bu yana Bakan, Başbakan! Böylesine dolu siyasî hayatın tecrübeleri, dersleri, asker ve sivil bürokrasinin ve onunla beraber aydınlar zümresinin daha Atatürk hayatta iken bile Halk Partisi iktidarının elinden kaydığını Bayar'a da sezdirmişti elbet. Sonra Bayar'ın tek parti yönetiminin uzun yıllar sorumlularından biri

olmasına rağmen demokrasiye inancı İnönü'den de, Recep Peker gibi liderlerin bir çoğundan da fazla idi. Kurucu ve yapıcılarından biri olduğu devletçiliği totaliter rejimin bir yanı saymıyordu. İsmet Paşa için devletçilik, Kadro dergisinde yayınladığı meşhur yazısında anlattığı gibi toplumun iktisadî gücünü millî savunmanın bir icabı olarak devlet elinde toplamaktı. Bayar'a göre ise devletçilik önce ferdin iktisadî teşebbüslerinde devletin rehberliğinden ibaretti. Sonra da devlet ve ferdin millî ekonomiyi geliştirmek yolunda elele vermesi idi. Türkiye'de ilk defa "ben devlet sosyalistiyim" diyen, ilk İş Kanunlarının yapılmasında, "İşçi Birlikleri" ismi altında ilk sendikaların kurulmasına yol açan kararların alınmasında Bayar'ın hissesi büyüktür. Fakat İsmet Paşa ve onun gibi düşünenlere nazaran daha liberal idi ve ekonomik liberalizmin fikir ve inanç liberalizminden ayrılamıyacağını da biliyordu.

İşte bütün bu sebeplerle, İkinci Dünya Savaşının sonunda geleceği açıkca belirmiş çok partili devrenin muhalefet partisine en tabii, en yetkili lider olarak zihinlerde doğan isim Bayar oldu. O da tarihin kendisine verdiği bu vazifeyi kabul ederek yerine getirmekte tereddüt etmedi.

Zor devirler, zor şartlar insan oğlunun mizaç ve karakter bakımından mihenk taşlarıdır. Her sahada, hele siyasette, hele Türkiye'deki siyasî hayatta bu mihenk taşlarından, bu imtihanlardan her babayiğit kolay kolay geçemiyor. Tarih nice kabadayıların dar geçitlerde nasıl dize geldiklerinin ta Napolyon'a kadar örnekleri ile dolu!

Bayar bu yönden de üzerinde durulacak bir insan:

27 Mayıs sabahı Çankaya köşkünde kendisini alma-

ğa gelenlere karşı bir Bayar var, "ben millet iradesiyle buradayım, millet iradesiyle buradan çıkarım" diye bağırıyor.

Harp Okulunda bir Bayar var, "İstifa et" diyenlere "etmeyeceğim" cevabını veriyor.

Yassıada'da bir Bayar var, yüzü hep sakin, duruşu hep vakur.

İhtilâl mahkemesi önünde bir Bayar var, "askerin bu ayaklanmayı yapması memleket için felâket olmuştur. Askerin siyasete girmesi memleket için felâkettir" diye haykırıyor. İsmet Paşa'ya suikast suçlaması karşısında dudaklarında hafif bir gülümsemeyle verdiği cevap şu: "Böyle bir emelim olsaydı sizin gibi kimselerden bir mahkeme kurar, icabına bakardım."

İmralı'da bir Bayar var, cezasının müebbet ağır hapse tahvilini haber verenlere "ya, öyle mi?" diyerek başını çeviriyor.

Kayseri zindanında bir Bayar! Kendisine vasıtalı olarak "bırakalım, memleket dışına git" yolunda yapılan teklife "ben memleketimin topraklarında öleceğim. Bir yere gitmem" cevabını veren Bayar. "Hastasın, af dile bırakalım" diye haber yollayanlara "Kimden, niçin af isteyeceğim? Suçlu değilim" karşılığını yollayan Bayar!

Hapisten çıktıktan sonra bir Bayar var. Vatandaşlık hak ve şerefinin geri verilmesi, genç arkadaşlarının vatandaşlık hak ve şerefine kavuşması için döğüşmekte!

Evet, Celâl Bayar, Demokrat Parti'nin lideri, Üçüncü Cumhurbaşkanı Bayar mihenk taşlarından böyle geçti. Bilmiyorum, onu bu taşların önüne itenler onun yerinde olsalardı nasıl geçerlerdi? Bir Başvekil biliyorum

ki kendisini Başvekâletten uğurlayan yenisine ilk sorusu "Hayatım emniyette mi, hayatım emniyette mi?" olmuştu. Yine bir Başvekil biliyorum ki kendisini uzaklaştıran şefi için "gırtlağımdaki lokmaya kadar her şeyimi ona borçluyum" demişti.

Tek partili totaliter yönetimden çok partili demokratik yönetime geçerken bu hareketin tek partili rejim temsilcisi İnönü ile çok partili rejim temsilcisi Bayar'ı doğru, yanlış, kendi ölçülerimle böylece karşılaştırdım. Artık bu inançlarımın da, şu hükmümün de değişeceğini sanmıyorum:

İnönü çok partili demokratik rejimin ne hayranıydı, ne taraftarı. Fakat halkın, bürokrasinin, aydınların tek partili yönetimden, ayrıca Halk Partisi'nden bıkmış, usanmış olduklarını görmüş ve anlamıştı. Yaptığı direnme denemelerinin bu noktada hiç bir sonuç vermediğini ve vermiyeceğini kestirerek memleketi büyük sarsıntılara düşürmeden çok partili rejime eriştirmek için inançlarını ve maddî, manevî koltuklarını feda etmeği kabul etti.

Bayar da ileri sağdan, ileri soldan gelen kışkırtmalarla daha da heyecanlaşmış bir halkı, yine çeşitli sebeplerle yanlış kararlar verebilecek arkadaşlarını kanun sınırları içinde tutmayı başardı. Böylece İsmet Paşa ile Celâl Bey akıl ve basiret noktasında birleşerek pürüzsüz, kavgasız bir seçim yaptılar. Birisi 1946'dan o yana geçmiş hâdiselerin acı hâtıraları için "ne yapalım, biz oyların gizli verileceği, sayımın açık yapılacağı prensibini bilmiyorduk," demek suretiyle bir çeşit özür dileyerek, ötekisi "devri sabık yaratmıyacağız" sözüyle yine bir çeşit umumî af ilânı ile tek partili totaliter rejimin yerine çok partili demokratik rejim getirmekte baş rolleri başarı ile oynadılar. Artık yeni bir perde açılıyordu.

yeni bir kavganın sahneleri birbirini kovalıyacaktı. Bir yanda baş artist yine İnönü'ydü. Öbür yanda ise artık Bayar değil, Adnan Menderes'ti.

İnönü ile Bayar arsında bellibaşlı farklardan birisini de her ikisinin Atatürk'e karşı duydukları his ve ilgilerde aramak mümkün. İnsanlarda his kaynaklarının derinliğine kolay kolay inilemez, hattâ bir bakıma hiç inilemez. Ancak yine insanların karşılıklı tutumlarından, davranışlarından bazı sezişlere varılabilir. Hele olayların üzerinden zaman akıp geçtikçe bu sezişler birer görüş, sonunda bir inanç halini de alabilir.

Ben Atatürk'le İnönü'nün, yine Atatürk'le Bayar'ın maddî, manevî karşılıklı ilişkilerine sadece uzaktan ve olayların sınırları içinden bakıyorum. Böylece edindiğim inanca yakın sanılarım var. Bu konuda elbette hiç bir iddiaya giremem, doğrudan doğruya herhangi bir belge de gösteremem. Ama inancımı veya sanılarımı kuvvetlendiren vasıtalı belgeler de yok değil.

Kendi kendime çok sordum, yine de soruyorum, Atatürk ve İnönü birbirlerini severler miydi? Atatürk'e Bayar mı, İsmet Paşa mı daha çok inanıyordu, daha çok bağlı idi?

Bayar için Atatürk'ü seviyor muydu diye bir soruya ihtiyaç yok. Bayar Atatürk'ü seven adamdır, dostunun da, düşmanın da birleştikleri noktalardan biri de budur. İnönü ile arasındaki hissi uzaklığın belli başlı sebeplerinden biri belki yine budur.

Fakat İsmet Paşa ile Atatürk birbirlerini sevmişler midir? Bu soru Millî Mücadele'den başlayan tarih devresinin çeşitli renklerini, köşebaşlarını, manzaralarını anlamak bakımından önemli. Meselâ Atatürk'ün yakın çevresinden aralarında Rauf Orbay, Kâzım Karabekir gibi daha sonra büsbütün uzaklaşmış şöhretlerle, Recep Peker, Topçu İhsan, Vasıf Çınar, Reşit Galip gibi kimse-

ler, Kılıç Ali, Cevat Abbas gibi gözü pek bir çok insanlar İsmet Paşa'yı sevmemişlerdir. Bütün bu kimseler sevgisizliklerini de bazan açık, bazan kapalı göstermişlerdir. Atatürk bu sevgisizliğin muhtemel neticelerini değişik yollarla önlemeğe, gerektiğinde adam feda etmekten bile çekinmeden önlemeğe çalışmıştır, hatta kendisinden sonra İnönü'nün lider olmasını telkin etmeğe kadar! Fakat Atatürk de İnönü'yü böylesine himaye ederken yüzde doksan dokuz hesaplara dayanmış, kafasındaki plânların en kuvvetli ve itirazsız tatbikatçısı olarak İsmet Paşa'yı görmüştür. Atatürk'ün İnönü'yü himayede gösterdiği bu hesaplı korumanın bir çok örnekleri Millî Mücadelenin başından ta Başbakanlıktan af ettiği güne kadar tarihe belgeleri ile geçmiş bulunuyor.

İsmet Paşa da Atatürk'ün yakın arkadaşları arasında onun kafasındaki projelere, inansa da, inanmasa da yüzdeyüz evet diyen bir adam olmayı siyasî hayatının temel hesabı olarak kabul etmiş, bu hesabı soğukkanlılıkla, Akbabacı Yusuf Ziya Ortaç'ın dediği gibi evinden kalbini rafa koyarak çıkmak suretiyle bir belli güne kadar hep elinde tutmuştur. Bu belli gün Atatürk'ün en çok bir kaç yıllık ömrü kaldığının anlaşıldığı gündür. Bu sırrı İsmet Paşa'ya açan belki de Doktor Refik Saydam! İşte bu günden sonra İsmet Paşa'yı gittikçe sıklaşan bir tarzda Atatürk'e karşı görüyoruz, ta o çok meşhur sofra hâdisesine, Atatürk'e memleketin sarhoş sofrasından idare edilemiyeceğini söylediği, Atatürk'ün de kendisine "sizi de böyle bir sofrada Başvekil yapmıştım" cevabını verdiği güne kadar!

İnönü'nün portresini çizerken kalemin ucunda ne renkli, ne manalı çizgiler beliriyor. Bunların hepsini aynı yüzün şurasına, burasına yerleştirmek zor, hattâ imkânsız. Ama bazıları var ki hiç değilse insanı derin derin düşündürüyor:

Evet, bence İsmet Paşa Ataürk'e, ölümün yaklaştığına inandıktan sonra kafa tutmağa başladı. Fakat bu tutuşun onunla arasındaki bağı kopacak kadar gereceğini aklına getirmedi. Bağ koptuğu zaman büyük bir ürküntüye kapıldığını rahmetli Hasan Rıza Soyak Ankara Palas'ta bana şöyle anlatmıştı:

"İstanbul'a giderken trende sofrada geçen meşhur konuşmadan ve Başbakanlıktan bir müddet sonra uzaklaşması kararından sonra trende sabaha kadar Atatürk'e küçük küçük mektuplar yolluyor, bunlarla kendisini af etmesini dokunaklı bir dille yazıyor. Bir çoklarında da "Benim sarı Paşacığım, benim sarı Paşacığım" diye hitaplar var. Atatürk bu mektupları okuyor, cevapsız Hasan Rıza'ya veriyor, o da saklıyor. İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra köşke gelir gelmez ilk işi Soyak'tan bu mektupları sormak oluyor, Hasan Rıza bey de çıkarıp kendisine verince büyük bir sevinçle gülerek birer, birer yırtıp yakıyor."

İnönü'nün Sabahattin Selek'e anlattığı hâtıraları, Atatürk öldükten sonra takındığı tavır, Millî Şef ünvanını almakta gösterdiği heyecan, 1950-1960 arasında Millet Meclisi kürsüsünden "Atatürk zamanı da dahil, geçmişin bütün sorumluluğunu kabul ediyorum" diye haykırışları, kendinden kuvvetli bir otoritenin maddî, manevî baskılarından kurtuluş gününü sessiz, sedasız beklemiş bir insanın komplekslerini açık gösteren delillerdir.

İkinci İnönü Savaşında Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı ve "Milletin makus talihini yendin" diyen telgraf Atatürk'ün İsmet Paşa'ya bir daveti idi. Bu meşhur telgrafın bir manası da "Arkamdan gelirsen istikbâl senindir" demekten başka bir şey değildi. İnönü derin zekâsı ile telgrafın bu manâsını hemen sezmiş, Atatürk'ün, ta hastalanarak iyileşmesi

ümidi kalmadığı zamana kadar hep bir adım gerisinden yürümüştü ([1]). İnkılâp yıllarının kanlı, kansız bütün olaylarında, tek parti yönetiminin her çeşit suiistimalleri sırasında değişmez Başvekildi. Fakat Atatürk'e kafa tutma sırasının geldiğine hükmettiği andan itibaren resmî sorumlusu olduğu tek parti yönetiminin doğurduğu bütün şikâyetlerin kusurunu onbeş, yirmi adamın sırtına maharetle yükledi, o aylarda dillere destan "yaklaşan devri ismetin" sembolü olarak Atatürk'ten uzaklaşanları veya uzaklaştırılmış olanları yanına almanın, Atatürk'e bağlı kalmış olanlardan kurtulmanın yollarını yine maharetle seçti. İnönü'nün Sabahattin Selek'e anlattığı hâtıralarında bu bakımdan ibret verici yapraklar var:

Meselâ Atatürk'e suikast suçu ile asılanların hemen hepsi İsmet Paşa'nın gözünde vatansever, iyi temiz insanlardır. Bu suikast teşebbüsünde ne dereceye kadar elleri var bilmiyor. Zaten İstiklâl Mahkemeleri kararları ile hiç meşgul olmamıştır. Ama İnönü'ye göre dâvâ şundan ibaret:

"Anlaşılıyor ki Atatürk yerini ve inkılâpları muhafaza için tedbir alıyordu." ([2])

---

1) Atatürk'ün İsmet Paşa'ya çektiği telgrafda şu cümle var:

"...üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleri ile bir şeref meydanı seyir ettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için yükseliş şaşaaları ile dolu bir istikbâl ufkuna da nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim."

2) Ne gariptir, Atatürk'ü suikast davasında İstiklâl Mahkemesi kararlarından hemen hemen sorumlu tutan bu sözlere karşı daha sonraki darbelerin heyecanlı Atatürkcülerinden tek itiraz çıkmamış, sadece kararları veren İstiklâl Mahkemesi üyelerinden rahmetli Kılıç Ali idam kararlarından sonra İsmet Paşa'nın kendilerini hararetle tebrik eden uzun telgraflarını yayınlamıştı.

Konuyu uzatmadan kendi inanca yakın sanımı yazayım:

Ne Atatürk İnönü'yü sevdi, ne İnönü Atatürk'ü. İkisi de kendi maddî ve manevî hesapları içinde çok uzun süre yanyana kaldılar. İsmet Paşa zekâsı, çalışkanlığı, devlet adamı nitelikleri ve kendinden kuvvetlinin arkasından soğukkanlılıkla yürüme kabiliyeti ile Atatürk için inkılâplar ve başka alanlarda yeri kolay kolay doldurulmaz adamdı. Buna karşılık Atatürk de İnönü için kendisini istediği yere götürecek tek adam!

Yine uzaktan bakarak söylüyorum, Bayar'la Atatürk'ün münasebetleri bu renkte, bu biçimde değil. Atatürk Bayar için yalnız aklı ile değil, hisleri ve sevgisi ile de şefti. Bayar da Atatürk için aklı kadar sevgisine de güvenebileceği insan. Atatürk Bayar'ı öleceğine kendisinin de artık inandığı bir zamanda Başbakan yaptı. Bu bir halef seçmek değildi. Ama ebediyete huzur içinde göçmenin bir tedbiri idi.

Bu yaprağı burada kapıyorum. Yalnız bir noktaya işaret edeyim:

Atatürk vasiyetnamesinde İnönü'nün çocukları için tahsillerini bitirebilmelerini sağlamak maksadı ile bir miktar para bırakıyor. uBnu çeşit çeşit yorumladılar. Bir başka söylenti de şu:

Atatürk İsmet Paşa'yı ölümünden kısa bir süre önce görmek istemiş. Refik Saydam "Paşam, gitme, sana kıyacaklar. Gidersen tireninin tekerlekleri altına yatacağım," diye önlemiş. İsmet Paşa gelmeyince Atatürk'e öldüğünü söylemişler, daha ilerisi, Ulus gazetesinden İnönü'nün öldüğünü yazan tek bir sayı basarak Atatürk'e göstermişler!

Bütün bu söylentiler yüzdeyüz hayal olabilir. Ama

Millî Mücadele kadar inkılâplarda da beraber çalışmış iki insan arasında sevginin olmadığını veya pek az olduğunu gösteriyorlar. Demek Millî Mücadelenin ve inkılâpların iki başı birbirlerine karşı bu çeşit dedikoduların çıkmasına imkân verecek kadar sevgiden uzaktılar.

Burada demokrasiye geçiş mücadelesinin tarih bakımından önemli saydığım bir noktası üzerinde durmak istiyorum. Bu, Bayar'ın objektif ölçülerle anlattığım müsbet nitelikleriyle, İsmet Paşa'ya karşı ruh ve dimağında doğmuş haklı endişe arasındaki çekişmedir. Kafa ve ruhunu durmadan tırmalayan bu çekişmeyi bütün soğukkanlılığına rağmen bir türlü giderememiş, yine bütün soğukanlığına rağmen çevresinden de saklayamamıştır. Bu yüzden zaman zaman 1946-1960 arası demokrasi mücadelesini bir bakıma da Bayar-İnönü kavgası diye iddia etmeğe fırsat verdirecek manzaralar bile belirmişti. Bu manzaralardan bazılarını şimdi hatırlarken görüyorum ki İnönü ile bunca yıl beraber çalışmalarına rağmen Bayar onun kin besleme yanının derinliğini tam olarak ölçememiş. Sonra bunca tecrübelerle dolu siyasî hayatı içinde Atatürk ve İnönü'nün çok dikkatli oldukları bâzı noktaları da ihmalde sakınca görmemiş. Bunların başında Atatürk ve İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayına verdikleri önem geliyor. Her ikisi de bu alayın bütün kadrosunu kendileri seçerlerdi. Halbuki Bayar böyle yapmadı. Muhafız Alayı kadrosunun tayinlerini tamamen Millî Savunma Bakanlığına bıraktı. Bu Bakanlığın başına getirilenler ise, bilhassa Şemi Ergin ve Ethem Menderes ilgili kumandanların adaylarını olduğu gibi benimsediler, bunu yaparken de Genel Kurmay Başkanının bile mütalâasını almadılar. Denildiğine göre 27 Mayısta Muhafız Alayı kumandanı olan, daha sonra da Milli Birlik Komitesi Üyesi Osman Köksal alay kumandanlığına tayin edilirken Genel Kurmay Başkanlığı Ba-

kanı uyarmak istiyor, "Bizce yerinde bir tayin değildir. Bu işleri yaparken bizim fikrimizi sorun" diyor. Bakanın verdiği cevap "Ben Osman Beyi iyi tanırım, itimada şayandır" dan ibaret kalıyor. Tümgeneral Refik Tulga'nın yıllarca başyaver olduktan sonra 27 Mayıs darbesindeki tutumu meydanda. Bayar Cumhurbaşkanı seçildikten sonra İnönü'nün başyaverini uzunca bir süre yerinde tutmakta sakınca görmemişti. Bir cümle ile anlatalım, en azından İttihatçıların Babıâli baskınından o yana bu nitelikte bir çok tecrübeleri olan bir devlet adamının Muhafız Alayı'nın kumanda kadrosu ile daha çok ilgilenmemesinin nedenleri aranırken şunu da söylemek gerekiyor:

Bayar'ın Muhafız Alayının kadrosunu tesbitte resmî makamları serbest bırakmasının samimi sebepleri vardı elbet. Bir kere, geçmiş tecrübelerin siyaset adamları kadar askerler için de öğretici olduğuna inanıyordu. Onlar da şu veya bu yüzden askerin politikaya karışmasından doğmuş zararları görmüşlerdi. Sonra resmî makamların başında yakın siyaset arkadaşları vardı. Aklına onların basiretsizlikleri, başka düşüncelere kapılabilecekleri gelmeyebilirdi. Bu böyle olmakla beraber meselâ yine hatırlıyorum, 1951'de Suriye'de hükümet darbesi yapıldığı zaman başta Menderes, hükümetin benden başka bütün üyeleri Ankara dışında idiler. Bir de Bayar vardı. Beni çağırdı. "Başvekile ve arkadaşlara haber ver, ihtilâller sirayet eder, hudutlarımızda böyle hâdiseler olduğu zaman Ankara'da bulunmaları lâzım" dedi.

İki lider bahsini İsmet Paşa ile Bayar için ortak bir meseleye kısaca dokunarak bitireceğim. Bu, onların 1969 yılında memlekette büyük söylentilere, ikisinin de lehinde, aleyhinde çeşitli cereyanlara yol açmış barışmaları olayıdır. Eski Dmokratların, bir bakıma yine onların sa-

yılan Adalet Partisi mensuplarının küçümsenmiyecek bir kısmı bu barışmayı Bayar'ın aleyhinde kullandılar, İnönü'nün başarılı bir manevrası diye karşıladılar, hareketi yine bu yönden Bayar'a yakıştırmadılar. Olayın ayrıntılarına girmeye lüzum yok. Yassıada'da bilinen şartlar altında ve şekilde mahkûm edilmiş olanları siyasî haklarından yoksun bırakan Anayasa Maddesinin (Madde 68) değiştirilmesi yolunda Adalet Partisi'nin teşebbüsünü İnönü ve Halk Partisi de desteklemişler, öteki partiler de İşçi Partisi dışında, bu harekete katılmışlardı. Bu destekleme işinde İnönü her bakımdan kuvvetli hamleler yapmıştı. Bu arada 27 Mayısı anlatan görüşü çok önemli idi. İnönü 27 Mayısın 1924 Anayasası prensipleri ile o günden sonra gelişmiş bâzı fikirlerin çelişmelerinden doğduğunu, şayet 27 Mayısta kendisi de iktidarda olsaydı aynı âkıbete uğrayabileceğini açıkca ilân etmişti. Bundan başka Cumhurbaşkanının bu teşebbüse karşı sözlerini Anayasaya aykırı bulduğunu da Cumhurbaşkanına yazılı olarak bildirmişti.

Aynı insanın, Atatürk'ün yanında ve ön safta yıllarca beraber bulunduktan sonra siyasî hayatlarının kaderlerinde değişiklikler olmuş, ikisi de Başbakan, ikisi de Cumhurbaşkanlığı sorumluluklarını yüklenmiş iki devlet adamının halkı birbirine karşı ikiye bölen, halk ile devlet müesseseleri arasında karşılıklı güvensizlik yaratmış yarı kanlı bir darbenin son izlerini, geçmişi artık düşünmeden beraberce silmek için ellerini tekrar birbirlerine uzatmalarındaki günah nedir? 27 Mayısı isteyerek, istemiyerek tahrik edenlerin başında İnönü var, bunda hiç şüphe yok. Ama bunun doğurduğu ruh gerginliklerini de durmadan sürüp götürmeğe memleketin menfaatları bakımından kimsenin hakkı yok. Kaldı ki Bayar siyasî hakların verilmesi teşebbüsünde olumlu davranan

bütün partileri ve başkanlarını da ziyaret etti. Bunlar arasında Alparslan Türkeş gibi 27 Mayısı yapanların ileri gelenlerinden birisi de bulunuyor. Neden Bayar için bu ziyaret kusur olmuyor da İnönü ile barışması hatâ, af edilmez bir zaaf diye kaışılanmak ve karşılandırılmak isteniyor? Bence yalnız ve yalnız küçük siyasî hesaplarla! Demokrat Parti'nin mirascıları İnönü husumetine dayanmak gibi bir tabiyenin peşine düşmüşlerdi. Halk Partisi'nin bir kısım müfritleri ile Adalet Partisi de içinde bütün partilerden bir kısım insanlar eski Demokratların tekrar siyasî itibar kazanmalarından endişe duymakta, vehme kapılmaktadırlar. Bu da küçük bir hesaptır.

Bu konuyu İsmet Paşa ile Bayar'ın hatıralarından bir perde ile kapayacağım:

Dediklerine göre İsmet Paşa Atatürk kendisini Başbakanlıktan af ettikten sonra vazifesini yeni Başbakan'a devir ederken sormuş:

"Hayatım emniyette mi?"

Bayar en kesin teminatı vermiş.

İnönü Cumhurbaşkanlığından seçimle düştüğü gün yeni vazifesini yeni Cumhurbaşkanı Bayar'a devir ederken aynı soruyu sormuş, aynı cevabı almış.

Fakat aradan gelipgeçmiş bunca olaylarla dolu yıllardan sonra bu iki eski Cumhurbaşkanının ve Millî Mücadeleden son kalan insanın birbirlerine hayatlarının emniyette olup olmadığını sormaları için şimdi ne sebep, ne zaman kalmıştır.

BÂZI YÜZLER

Demokrat Parti'nin kuruluş ve yükseliş sebeplerini araştırırken Partinin Kurucuları ve onlardan sonra önde gelen isimlerin yanında bu kuruluş ve yükselişte çeşitli rolleri ve etkileri olmuş parti dışı kimseleri ihmal etmek mümkün değildir. Bu insanlar Türkiye'de demokrasi rejimini getirme ve yerleştirme mücadelesinin en önemli devresinde bu kavgaya katılmışlardır. Hâtıra defterlerimde isimleri hareketlerine göre bâzan lehte, bâzan aleyhte görüş ve hükümlerle geçecek bu kimseler üzerinde ve iki guruba ayırarak kısaca durmak istiyorum.

1) 1946-1950 rejim değişikliği yıllarının buhranlarını, fırtınalarını, dalgalanmalarını memleket için zararsız, hiç değilse en az zararla atlatmak işinde rol oynayanlar. Bâzılarına çok kızdık, bâzılarının şu veya bu yolda hareket ve sözlerini gereksiz saydık. Fakat işte aradan yıllar akıp geçtikten sonra şimdi bütün olup bitenleri bir filim gibi, bir roman gibi gözlerimin önünden geçirirken onlar hakkında vardığım son inanç lehlerine. Hepimiz gibi değişik mizaç ve karakterde idiler. Oynadıkları rollerde bu mizaç ve karakter farkları elbette olumlu, olumsuz etkiler doğuruyordu. Ama davranışları geniş nisbette samimiydi.

Bu birinci gurupta topladıklarım General Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Ahmet Emin Yalman'dır. Sadece Yalman yaşıyor şimdi.

2) Yine Demokrat Parti dışında bir başka grup daha var:

Maraşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Cami Baykut, Zekeriya ve Sabiha Sertel, biraz da Tevfik Rüştü Aras.

Bunlar tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçiş devresinde fırtınaları daha da sertleştirmeğe çalıştılar. Bu tutumlarının sebebi Baykut ve Sertel'ler için daha çok ideolojik inanç, Mareşal, Aras ve Bayur için de daha çok İsmet Paşa'ya karşı duydukları menfi hislerdi. Şunu da söyleyeyim. Atatürk'ten sonra Millet Meclisi'nde ilk tenkitler de Bayur tarafından yapılmıştır.

Baykut ve Sertel'ler Demokrat Parti'nin Mecliste kalmağa karar vermesiyle beraber Partinin karşısına geçtiler. Mareşal ve Bayur biraz daha sonra. Tevfik Rüştü Aras ise 1950'ye kadar ne Demokrat Parti'nin içinde idi, ne de karşısında. Sadece zaman zaman perde arkasından gölgesi beliriyordu.

Bu ikinci guruptan sadece Mareşal üzerinde kısaca durayım:

Mareşal'ın 1946-1950 arasındaki siyasî davranışları hâtıralarımın hazin bir köşesini teşkil eder. Millî Mücadelenin son yıllarında Ankara'da Keçiören Bağlarında komşumuzdu. Çoğu zaman iki yağız at koşulu faytonuyla, bâzan da Birinci Dünya Savaşının yadigârı açık bir otomobille işine gider gelirdi. İri vücudu, göğsü ta boğazına kadar ilikli asker pardesüsü içinde, bir eli pardesüsünün ön iki düğmesi arasından göğsüne sokulmuş, oturuşu, sarkık pos bıyıklarıyla onu Gök Bayrak romanının Türk kahramanlarından birine, meselâ Kurt Cebe'ye benzetirdim. Atatürk'e de, ta ordunun başından emeklilikle uzaklaştırılıncaya kadar Millî Şef'liğini kabul ettiği İnönü'ye de hep bu şekliyle bağlı kaldı. Orduyu yenileştirmemekte gösterdiği muhafazakâr inadın

doğurduğu şikâyetleri Atatürk durduruyordu. Ama İsmet Paşa için bu mümkün değildi. Orduyu tatmin etmeğe mecburdu, bunun için de Mareşal'i Genel Kurmay Başkanlığından almak, yerine genç, dinamik, sevilen kimseleri getirmekten başka yolu yoktu. Fakat bu andan itibaren de Mareşal siyaset sahnesine fırladı, hem de onun için akla gelmesi hayallerden bile geçmesi zor düşüncelerle. Mareşal rejim kavgasını gerekirse başka silahlarla hal etmek düşüncesinde idi. Cihat Baban Politika Galerisi isimli kitabında açıkladı [1], O bunu yapmasaydı iyi olurdu. Ama madem ki bir kere söylendi, ben de yazabilirim. Mareşal ihtilâle nereden başlamak gerektiğini düşünüyor, Doğu illerinden mi, Trakya'dan mı diye plânlar bile kuruyordu. Örneği Millî Mücadele idi. Unutuyordu ki 1918'in şartları içindeki Rusya ile İkinci Dünya Savaşından muzaffer çıkmış Komünist Rusya aynı şey değillerdi.

Mareşali bu çeşit düşüncelerden Millet Partisi'nin Başkanlığına kadar iten belli başlı sebep yazık ki daha çok Genel Kurmay Başkanlığından alınmış olması idi.

Burada tarih bakımından önemli saydığım bir nokta üzerinde durmak istiyorum:

Diyoruz ki Mareşal'in orduyu yenileştirmek hususundaki muhafazakârlığı şikâyetler doğurmuştu. Fakat Mareşal'in muhafazakârlığı sadece orduyu yenileştirmek konusunda değildi. Bu muhafazakârlık bir yandan memleketin ekonomik gelişmesini etkiliyor, geri bırakıyor, bir yandan da 27 Mayıstan sonra artık pervasızca su üstüne çıkan bölücü cereyanların beslenme kaynağı oluyor-

1) Politika Galerisi, Sahife 116.

du. Fevzi Paşa'nın askerlik bakımından muhafazakâr görüşleri bir çok noktada alınması düşünülen olumlu ekonomik kararların önüne dikilmişti. Meselâ demir ve çelik sanayiinin kurulması konusunda İktisat Bakanlığının ekonomik işletme prensipleriyle tesis yeri olarak seçtiği Karadeniz Ereğli'sini sırf askerlik bakımından savunulması zor düşüncesi ile kabul etmemiş, gelecek savaşlarda uçakların oynayacağı ezici, kahredici rolü kendisine yapılan uyarmalara rağmen küçümseyerek demir sanayiinin ekonomik şartları zor bir bölgede, Karabükte kurulmasını zorlamıştı. Böylece de maliyeti yüksek, işlemesi zor bir tesis meydana gelmişti. Mareşal yine aynı düşüncelerle Doğu ve Güney illerinde sanayi kurulmasını, yollar yapılmasını istememiş, yol yapıldığı takdirde bir savaş halinde bu sınırlardan gelecek düşmanın memleketi kolaylıkla işgal edebileceğini ileri sürmüştü. Fakat bu ters ekonomik düşüncelerin yanında neticeleri onlardan daha çok zararlı görüşler de ileri sürüyordu. Mareşal'e göre Doğu illerinde okul açılması bu iller halkını uyandıracak, Kürtlük gibi bir takım bölücü akımlara yol verecekti. Cehaletin, geriliğin Türk milliyetçiliğini başka milliyetçi akımlara karşı koruyacak bir silah olabileceği gibi zararlı, tehlikeli zanlara kapılmıştı Fevzi Paşa! Daha doğrusu yıkılmış İmparatorluğun yönetim zihniyetinden kendisini kurtaramamıştı. Yazık ki Atatürk de, İnönü de Mareşal'i bu yanlış ve tehlikeli hareket prensiplerinden vaz geçirmek için fazla direnmediler. Ancak Atatürk'ten sonra ordunun baskısı İsmet Paşa'yı uyardı ve Mareşal emekliye sevk edildi.

Mareşal'in kısa siyasî hayatı fırtınalı ve dalgalı geçti. Demokrat Parti'nin tabiî Cumhurbaşkanı adayı idi. 1946 seçimlerinden sonra Demokrat Parti Gurubu oylarını toptan Mareşal'e verdiler. Fakat Mareşal'in dört

yıl beklemeğe tahammülü olmadığı çeşitli hareketlerinden anlaşılıyordu. Baykut ve Sertellerin önayak oldukları İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruculuğunu heyecanla kabul etti, Demokrat Parti liderlerini muvazaa ile suçlayanların manevî liderlerini üzerine aldı. Eşi ve kızının Demokrat Parti'den istifa mektupları aceleciliğinin belgeleri sayılabilir:

"Demokrat Parti Çankaya Ocağı İdare Kurulu Başkanlığına

Demokrat Parti Kurucu ve İdarecilerinin Devlet Reisiyle sürüp gitmekte olan temaslarından hiç bir müsbet netice çıkmamış olması ve bugün içinde bulunduğumuz durum ve şartların da ilerisi için hiç bir netice vaat etmemesi Partiye olan itimadımı sarsmıştır. Bu itibarla Parti ile bütün alâkamı keserek üyelikten istifa ettiğimi bildiririm.

29/12/947
Nebahat Çakmak

Demokrat Parti Çankaya Ocağı İdare Kurulu Başkanlığına

Partimiz Kurucu ve İdarecilerinin takip etmekte oldukları siyaseti tasvip etmediğim için Parti üyeliğinden istifa ettiğimi bildiririm.

29/12/947
Nigar Çakmak

Şuna da işaret edeyim:

Mareşal'i acele etmeğe iten sebepler arasında bizzat eşinin ve biraz da damadı Şefik Paşa'nın rolü var galiba!

Yukarıda yaptığımız tasnifteki birinci gurubun adamlarına başlamadan önce bir noktaya işaret edeyim:

1946-1950 arası rejim değişikliği devresinin Serteller ve Ahmet Emin Yalman dışında partilere girmeden rol oynayan insanları hep Atatürk'ün çevresinden. Millet Partisi kuruluncaya kadar Mareşal, Hikmet Bayur böyle, Halk Partisinde olmakla beraber oradan çekilinceye kadar yine barıştırıcı, sakinleştirici hareket edenler, Cebesoy, Tanrıöver, Adıvar böyle. Bunların yanında Demokrat Partinin de, Halk Partisinin de baş liderleri böyle. Daha çok perde arkasında kalan Tevfik Rüştü Aras da, Rauf Orbay da böyle

Bütün bu insanlar birbirlerinin huyunu, suyunu iyi biliyorlardı. Halk rejim değişikliğine öylesine hasretti ki, Mareşalin heyecanını bir yana bırakalım, bu yumuşatıcılar, arabulucular çıkmamış olsalardı, Bayar ve İnönü de çeşitli kanallardan gelen samimi veya değil, ama tehlikeli kışkırtmalara olayların yarattığı hissilikle biraz kapılsalardı memleket belki de ihtilâl kasırgaları içine kolaylıkla düşecekti.

Orbay'ın ruhunda Atatürk'e suikast teşebbüsü ile suçlanarak mahkum edilmiş ve on yıldan fazla bir süre memleket dışında kalmağa zorlanmış olmanın yarattığı acı büyüktü. Atatürk'ün ölümünden sonra memlekete döndüğü zaman İstiklâl Mahkemesince verilmiş kararı "Rauf bey normal bir mahkemede muhakeme edilseydi beraat edeceği muhakkaktı" sözüyle bir zulüm hükmü olarak ilân eden kimse de mahkumiyet kararı çıktığı gün başvekil olan insandı. Sonra Türkiye Cumhuriyetini, uzun süre boynunda o haksız mahkumiyet kararı asılı olarak yaşadığı bir memlekete, İngiltere'ye, temsil etmek üzere fevkalâde elçi sıfatıyla

gönderildi. Böylece kalbinin büyük acısı yine devlet eliyle biraz teselli buldu. Ama artık politikanın dışında kalmak istiyordu. Bunun içindir ki Rauf Orbay Demokrat Partiye girmek, veya bu partiden bağımsız milletvekili adayı olmak tekliflerini hep reddetti. Kendisiyle görüşen Demokrat Parti liderlerine, onlar adına konuşan Mükerrem Sarol gibi liderlere yakın kimselere tesanüt içinde olmayı, İsmet Paşa'ya dikkat etmeyi tavsiye etti. "Ben Meclise girersem kavga çıkabilir" diyordu. Bu düşüncesinde samimi olmakla beraber bir ara seçimde Yalman'ın teşvikiyle tek başına bağımsız adaylığını koydu, kazanamadı, hatta pek az oy alabildi. Büyük şöhretine, memlekete yaptığı hizmetlere rağmen karşılaştığı bu sonuç onu politika hayatından hatta nefret ettirdi.

Sonra Rauf bey çok hassas bir adamdı. Haksızlıklar karşısında duyduğu teessür büyük oluyordu. Atatürkle arasının açılmasında bu hissiliği çok rol oynamıştır denilebilir. Rahmetli Karabekir Paşa bana Orbay'ın bu yanını anlatırken şu misali vermişti:

Nihal Adsız Rauf bey aleyhinde yazılar yazmış, Hamidiye kahramanlığının yalan olduğunu söyleyerek çerkesliğini ele almış, gerçekten de yersiz iddialarda bulunmuştu. Orbay bunları okuyunca Karabekir Paşa'ya geliyor, şöyle diyor:

"Sen benim hayatta şimdi en yakın arkadaşımsın. Sana bir vasiyetim var. Bak, bu memlekete, Türklüğe, Türk Milletine bu kadar hizmet ettiğim, maddî, manevî bütün varlığımı harcadığım halde bir Türkçü bana hâlâ Çerkes diyor. Rica ediyorum, senden önce ölürsem cesedimi bu topraklara gömme, açık denize at!"

Orbay'ın bu hissiliği yerinde idi elbette. Bu mem-

lekette onun kurtulması, yükselmesi için her şeylerini seve seve feda etmiş insanlara, hatta en yakın arkadaşları bile kızdıkları zaman "sen çerkessin, sen arnavutsun, sen kürtsün" demekten kendilerini alamamışlardır. *Babamın Arkadaşlarında* yazdım, Atatürk gibi bir insan bile günün birinde babama kızmış, "sen sığıntısın!" demişti. Babamın cevabı şu olmuştu:

"Bu sözü bana İttihat ve Terakkiden beri bir çok adam, bir çok defa söyledi. Hiç birine üzülmedim. Ama şimdi sizden duyunca yıkıldım. Çünkü siz bir yandan bütün dünyanın Türklerden geldiği tezini müdafaa ediyorsunuz, bir yandan da bana, huduttan ikiyüz kilometre uzakta esir bir Türk ülkesinden hür bir Türk ülkesine gelmiş bir insana sığıntı diyorsunuz. Beni yıkan o söz değil, bu tezattır."

Aradan yıllar geçti, gün geldi, rahmetli Sedat Simavi bir yalana inanarak Samet Ağayef diye yazmaktan çekinmedi. Falih Rıfkı Atay, babamın dostu, sonra benim dostum olan Peyami Sefa bile aynı şeyi yaptı.

Sedat Simavi'nin bu yazısının sebebleri Demokrat Parti İktidarı devrine ait hatıralarımda yazılacaktır. Peyami Sefa'ya gelince Ulus Gazetesinin fıkra yazarı olduğu sırada sırf Halk Partisinin arzusuna uyarak babamla ve benimle dostluğunu unutmuş, kendisine hiç yakışmayan bu hareketi yapmıştı.

Memleketimizin politika hayatında en seviyesiz, yakışıksız silâhlardan biri olarak elden bırakılmayan bu paslı kör kılıcı, yine aynı sebeble 1950 de Halk Partisinden istifa eden o yıl Kars milletvekili ablam Tezer Taşkıran, Halk Partisi Meclis Gurubu Başkanlığına gönderdiği 14.XII.1950 tarihli mektubunda şöyle anlatıyor:

14.XII.1950

Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Gurubu Sayın

Başkanlığı ve Sayın Üyelerine

Kıymetli vaktinizin bir kaç dakikasını işgal edeceğim için özür dilerim. Şimdiye kadar muhterem arkadaşlarımdan bir kısmı gurup ictimalarına ne için iştirak etmediklerimi sordular. Bazan tafsilâtı ile, bazan kısaca sebebini anlattım. Bu gün durumun bütün muhterem arkadaşlarca bilinmesinde fayda umuyorum.

Partinin son Kurultayı sırasında hiç tanımadığım ve lütfen bana karşı teveccühkâr olduğunu anladığım bir genç delege partimizde büyük ölçüde bir zihniyet değişikliğine ihtiyaç olduğunu söyledi ve bu arada bir çok partililerin beni Samed Ağaoğlu'nun kardeşi olduğum için kendilerinden saymadklarını ve hatta benim gurup içtimalarını Demokrat Partiye duyurduğumun söylendiğini anlattı. Hiç tanımadığım bu genç ile fazla bir şey konuşmak istemedim. "Bu yolda düşünenler olabilir. Sizin itimadınıza teşekkür ederim" diyerek kendisinden ayrıldım. Ancak bu haberden cidden müteessir olduğum için benden şüphe edildiğini işittiğimi bazı milletvekili arkadaşlarıma anlattım. Muhterem arkadaşlardan bir kısmı "Evet bunlar söyleniyor. Fakat biz size inanıyoruz ve söylenenleri red ediyoruz" dediler. Bu konuşmalar sırasında anladım ki kulaktan kulağa dolaşan bu adi, iğenç iftira benden maada hemen herkesce malumdur.

Kendi kendime itiraza uğrayan Kars tutanakları meselesi bitinceye kadar Gurup içtimalarına katılmamak ve tutanakların kabul veya reddinden sonra bu mevzu üzerinde durmak kararını verdim. Bu suretle kendisinden şüphelenilen bir insan durumunda bırakıldığım için tutanaklar meselesinin hal-

linden evevl bu meseleyi guruba getirmenin zihinlerde mucip olabileceği istifhamlara yer bırakmak istemedim.

Bu karara uyarak Parti kongresinden sonra ve bu güne kadar hiç bir gurup içtimaına katılmadım. Ancak Gurupta alınmış olan kararlardan parti tesanüdü bakımından benim de yapmam lâzım gelen bütün hareketleri yaptım.

Meclisin yaz tatilinden evvel almış olduğum bu karardan sonra tatil devresi içinde başlayan yeni bir manzara ile karşılaşdım. Maalesef partiler arasında şahsen asla uygun görmediğim çok sert, tatsız ve üzücü tartışmalar yapılmakda ve bu arada Demokrat Partide mühim bir icra vazifesinde bulunan kardeşim Samed Ağaoğlu'ya da geniş ölçüde bir pay ayrılmaktadır. Yukarıda arz ettiğim gibi bence çok sert olan siyasî hava içinde bu hal tabiî sayılabilir. Bunun üzerinde duracak değilim. Ancak kardeşime yapılan hücumlar dolayısıla babam, ailem, hattâ Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelmiş olmak, parti organı olan Ulus ve Ankara gazetlerinde bâzan imzalı, bâzan imzasız olarak yazılan yazılarda yer almaktadır. Hattâ parti adına Belediye seçimleri münasebetile yapılan konuşmalarda bile buna yer verilmiştir.

Muhterem arkadaşlarımı fazla işgal etmemek için bunlardan not almış olduğum bâzılarını arz edeceğim.

Falih Rıfkı Bey'in 1.9.1950 günü Ulus gazetesindeki makalesinde kardeşim Samed Ağaoğlu'nun adı hep "Küçük Ağaoğlu" olarak ifade edilmiştir! Aynı zatın 12.9.1950 sayılı Ulus'da Politika başlıklı makalesinde "Küçük Ağaoğlu İstanbul şehrini kapıp hemen Azerbaycan'a kaçırmadı ya." denilmekdedir! Yine onun 3.10.1950'de yazdığı bir politika makalesinde kardeşimden bahsederken "Acem mübalâğasının Azerbaycan Türkçesini bu kadar kaplamış olduğunu doğrusu pek bilmezdim" cümlesi yazılıdır. Aynı yazının başka bir tarafında "Ağaoğullarının sırmalı sürre develerine binerek dolaştığı bomboş çöle ba kdur." denilmektedir.

Bunlar Ulus'da imzalı çıkan yazılardan bâzı örneklerdir. İmzasız yazılarda da aynı dile rastlıyoruz: 29.8.1950 tarihli Anka-

ra gazetesi "Bizi tasfiye edeceklermiş" başlıklı ve imzasız yazıda şöyle bir cümle kullanmışdır. "Muhalefet yok olacak ve ondan sonra Ağaoğlu'nun oğlu keyf çakacak."

...Şimdi belediye seçimlerinde Ulus'un meşhur yazarlarından Peyami Safa Bey'i radyoda dinledim. "Dostum Ağaoğlu sağ olsaydı derdi ki, Oğlum Samed, Sovyet Azerbaycan'ında konuşmuyorsun. Demokrasi Türkiye'sinde konuşuyorsun." Yukarıda arz ettiğim bu misallerden görüldüğü üzere mensubu bulunduğum partinin organları karşı partide bulunan kardeşime hücum ederken evvelâ babama, sonra aileme ve nihayet Azerbaycan'dan gelişimize hakaret etmektedirler. Demokrat Parti'de bu tarzda hücuma uğrayan yalnız kardeşimdir. Diğerlerinden hiç birinin babasından, ailesinden, geldiği yerden bahsedilmemektedir. Eğer bu yazılar ve konuşmalarda onlara yapıldığı gibi Samed Ağaoğlu'ndan da şahsen bahsedilseydi üzerinde asla durmayacaktım ve bunu içinde bulunduğumuz, esefle karşıladığım karşılıklı tatsız tartışmaların tabiî bir icabı sayacaktım.

Arkadaşlar, Ağaoğlu Ahmed, Samed Ağaoğlu'nun olduğu kadar benim de babamdır ve hayatımın en büyük şerefi de gerek Azerbaycan'da ve gerk Türkiye'de bütün ömrünü Türklük uğrunda harcamış, tarihte muhterem mevkiini almış bir insanın kızı olmamdır. Türk efkârı umumiyesinin karakterleri ve hüviyetleri hakkında çoktan notunu vermiş olduğu ve bence Halk Partisi'ne yalnız zararları dokunan Falif Rıfkı, Peyami Safa gibi adamların kalemleri ve dilleri ebedi istirahatına çekilmiş Ağaoğlu Ahmed'e nasıl uzanabilmektedir? İmzasız yazılarda "Ağaoğlu'nun oğlu keyf çakacak" ne demektir? Bir Türk için Azerbaycan'da doğmak bir kusur mudur? Peyami Safa Bey "Sovyet Azerbaycan'ında değilsin" cümlesi ile ne demek istemektedir? Bulgaristan'dan gelen zavallı Türklere de günün birinde böyle mi denecektir? Kendi saflarında yer alan bir insanın babasına, ailesine, kardeşlerine, menşeine yapılan bu tecavüzler nasıl görülmemektedir? Buna ihtimal vermiyorum. Şu halde plânlı bir hücum vardır.

Bütün bu maruzatımla mantıkî bir neticeye varmak mecburiyetindeyim: Halk Partisi idarecilerince Ağaoğlu'nun oğlu olmak bir kusur ise kızı olmak da bir kusurdur. Azerbaycan'da doğmak bir kusur ise ben de aynı kusurla malulum. Ne yapmam beklenmektedir? Bütün bunlara karşı susmam mı?

Muhterem arkadaşlar, yalnız bir an için mensub bulunduğunuz parti gazetesinde kendi babanıza, ailenize tecavüz edildiğini tasavvur buyurunuz, yani bir an için kendinizi benim yerime koyunuz. Şerefli ve haysiyetli bir insanın buna tahammül etmesine imkân var mıdır?

Şimdi yüksek dikkatinizi geçmiş bir hâdise üzerine çekeceğim: 1946 yılı seçimlerinden sonra Ankara gazetesinde yine kardeşim Samed Ağaoğlu hakkında "İkinci Agayef" başlıklı ve o zaman partinin ileri gelen milletvekillerinden birinin yazdığı söylenen bir makale çıkmıştı. Bu gün duyduğum infiali o zaman da duymuş ve Genel Sekreter yardımcısı muhterem Faik Ahmet Barutçu Beyi ziyaret etmiştim. Kendileri de her halde çok iyi hatırlarlar, o zaman kendilerine demiştim ki: "Ben Halk Partisi safında bilerek yer almış bir arkadaşınızım. Fakat hayatımın en büyük şerefi Ağaoğlu'nun kızı olmaktır. Cumhuriyet Halk Partisini idare edenler her hangi bir sebeple ona hücum etmek kararını almışlarsa bunun münakaşasını yapmayacağım. İçinizden ayrılayım, istenildiği gibi hücum edilsin, o ebedî istirahatına çekildiği için kendi kendisini müdafaa edemez. Müdafaası yalnız Samed Ağaoğlu'nun vazifesi değil, benim de vazifemdir." Sayın Barutçu bu yazının yalnız muharririnin fikrini taşıdığını, asla Partiye mal edilemiyeceğini, babamın hizmetlerinin elbet bilindiğini, yazarın dikkatini çekeceğini, ihtarda bulunacağını ve tekerrür etmiyeceğini söyledi. O sırada henüz Adana seyahatından dönen Genel Sekreter merhum Nafi Atuf Kansu odaya girdi. Sayın Barutçu ziyaret sebebini anlattı. Merhum Kansu "Adana'da gençler bana da gösterdiler, çok çirkin bulduklarını söylediler. Ben de aynı fikirdeyim. Bu nasıl yazı?" dedi. Partinin bu iki büyük ve kıymetli şehsiyetinin beni tatmin etmesi dolayısıyla o gün Partiden ayrılmadım. Bu çeşit yazılar durdu.

Şimdi yeniden aynı sahne daha şümullü bir şekilde tekrarlanmaktadır. İmzasız, imzalı yazılarda, radyo konuşmalarında Samed Ağaoğlu'na yapılan hücumlarda babama, aileme de yer verilmektedir.

Şimdi anlıyorum ki bu bir yazarın işi değildir. Kökü daha derindir. 1946'da yapmadığım gibi şimdi de bunun tahliline girmek istemiyorum. Yalnız mensubu bulunduğum partinin beni Türk efkârı umumiyesi önünde babasına, ailesine tecavüz edilen bir insan mevkiinde bıraktığına dikkatinizi çekiyorum..."

Evet, politika hayatımızın en çirkin silâhlarından biri! Babam Kafkasya'dan Türkiye'ye geldikten kısa bir müddet sonra imzasını Ağaoğlu Ahmet diye atmaya başlamış, İttihat ve Terakki Fırkasının umumi meclis üyesi olmuş, profesör tayin edilmiş, Osmanlı Mebusan Meclisine seçilmiş, siyaset adamı olarak Malta'ya sürülmüş, Milli Mücadeleye katılmış, devlet teşkilâtında umum müdürlük yapmış, ikinci ve üçüncü Büyük Millet Meclislerine girmiş, Serbest Fırkanın kurucuları arasında yer almış, ama bütün bunlara rağmen ona kızdıkları zaman "Sen Rusya'dan geldin, sen Ağayefsin." demekten çekinmemişler! Ben devletde umum müdürlüğe kadar yükselmiş, Büyük Millet Meclisine seçilmiş, Başbakan yardımcısı, bakan olmuş bulunmama rağmen kızdıkları zaman bana "Ağayef" demekten utanmamışlardır.

***

Hamdullah Suphi Tanrıöver çok partili demokrasinin samimi taraftarı idi. Bunu Birinci Büyük Millet Meclisinden beri konuşmaları, hareketleriyle bir çok defa belli etmişti. İkinci Mecliste bir milletvekilinin tenkitlerine cevap verirken "Sanayileşeceğiz diyoruz. O halde fabrika olacak, fabrika olunca işçi, işçi olunca sosyalist parti de olacak. Gümrüklere fabrikayı sokun, sosyalizmi sokmayın diye emir veremeyiz" demişti.

Fakat Tanrıöver'in kalbinde bu samimi inanç yanında 946 seçimlerinden doğmuş bir kompleksi yatıyordu. Elindeki milletvekilliği tutanağı seçilmediği halde kendisine verilmiş, o da seçilmediğini bildiği halde kabul etmişti. Zaten inandığı çok partili rejimin gerçekleşmesi için çalışmak seçilmediği halde milletvekili gözükmeden gelen utancın bir çeşit tesellisi de oluyordu. Ama bu çalışmada fazla ileri gittiği takdirde İsmet Paşa'-

nın bu ayıbı yüzüne vurmasından da çekiniyordu. Bunun içindir ki yumuşatıcı rolünü iki taraflı oynuyordu. Bir taraftan İsmet Paşa'ya Demokrat Parti liderlerini övüyor, hatta Mecliste de bunu yapıyor, bir yandan da üç, beş kişi arasında hususi sohbetlerde söylenmiş bazı sözleri bir makale ile açıklamak gibi Demokrat Parti içinde hayretlere, kızgınlıklara, şüphelere yol açan, muvazaa iddiasını kuvvetlendiren yazılar yayınlıyordu.

Peker'in kurduğu hükümet programı tartışmalarında yaptığı konuşma da aynı kompleksin baskısı altında çelişmelerle dolu idi. Bir yandan barıştırıcı bir hava ile sarılı güzel cümlelerle 31 Marttan, İttihat ve Terakkiden, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası macerasından ders alınması gerektiğini hatırlatıyor, bir yandan da Bayar'a, Koraltan'a dönerek "Siz bir ihtilâlle mi geldiniz? Siz şimdi tenkit ettiğiniz bizlerle beraber otuz yıl çalışmadınız mı?" diye soruyordu. Elindeki milletvekilliği tutanağının sahteliğini bilen Tanrıöver ayarında bir insan böyle konuşmamalıydı!

Tanrıöver'in, Halk Partisine karşı ruhunun derinliklerine kadar yer etmiş bir kırgınlığı vardı: Türk Ocaklarının kapatılarak yerine Halk Evlerinin getirilmesi. O Türk Ocakları ki Hamdullah Suphi beyin gençlik çağlarındanberi manevî evi idi. Baba evinden sonra denilebilir ki Türk Ocaklarında büyümüş, gelişmiş, şöhretini bu Ocakların başında ve kürsüsünde yapmış, fikirlerini, hislerini bu kürsüde beslemiş, genişletmişti. Kabul etmeli, Birinci Dünya Savaşında Türk milliyetçiliğinin ana yuvası Türk Ocaklarında idi. Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura, Ahmet Hikmet, Celâl Sahir, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar gibi milliyetçi rehberler Türk Ocaklarını Tanrıöver'in idealist heyecanına çekinmeden teslim etmişler, o da bu heyecanı

en olumlu şekilde harcamıştı. Şu ve bu siyasî sebeplerle, yine şu ve bu nazari izahlarla, biraz da kıskançlıklar yüzünden, bu arada memleketin her tarafında şubeleri açılmış, binlerce genci sinesine toplamış Ocakların kuvvetinden ürkülerek kapatıldıkları zaman Hamdullah Suphi bey kendisini manen ölmüş sayacak kadar yıkılmıştı. Daha sonra hiç bir resmî makam, koltuk Tanrıöver'i teselli etmemişti. Demokrat Partinin iktidara gelmesi Türk Ocağı'nın yeniden açılmasına imkân sağlayabilir düşüncesi Tanrıöver'i 1946-1950 arasında oynadığı role itmiş bellibaşlı sebeblerdendi.

***

Ali Fuat Cebesoy çok partili demokratik rejimin gerçek taraflısı mıydı? Değildi demek güç. Ama olduğunu isbat da güç! Terakkiperver Cumhuriyet Partisinin kurucu ve liderleri arasında bulunması bir delil sayılabilir mi? Bu partinin asıl kuruluş sebebi belki de Atatürk çevresi içinde rekabettir. Refet Paşa'nın Millî Mücadeleden sonra Atatürk'e bir sorusu var: "Senin apoturların şimdi kimlerdir?" Bu soru ile Refet Paşa demek istiyordu ki "Zafer kazanıldı, etrafına yepyeni insanlar üşüştüler, bizler ikinci plâna iniyoruz!"

İster çok partili rejime inansın, ister inanmasın, Ali Fuat Paşa bütün siyasî hayatında itidalli, müsamahalı olmuştur. Yaratılıştan böyle idi ve sadece bu sebeple de totaliter bir rejimin sertlikleri ile bağdaşması çok zordu. İnönü'nün Cebesoy'u Karabekir Paşa'dan sonra Meclis Başkanlığına seçtirtmesinin bir sebebi de bu müsamahalı, itidalli mizacı sayesinde Mecliste tartışmaları hafifletebileceğini düşünmüş olmasına bağlıdır belki!

Ali Fuat Paşa'nın kişiliği Demokrat Partililer için de sempatikti. Demokrat liderlerle Halk Partisi arasında uzlaşma kanalı olmasının meselâ Mümtaz Ökmen, Nihat Erim gibilere nazaran daha iyi karşılanacağını kendisi de

biliyordu. Bundan başka Cebesoy'un iki parti arasında uzlaştırıcı gözükmesi kafasının ve kalbinin gizli köşelerinde saklı bir emel, bir arzuyla da ilgili olabilirdi. Halk Partisi iktidarının düşeceğini tahmin etmek güç değildi artık. Yeni iktidara yeni bir cumhurbaşkanı bulmak gerekiyor. Bunun için en biçilmiş kaftan kendisi değil mi? Atatürk, sonra İnönü, arkasından da Ali Fuat Cebesoy. Milli Mücadelenin üç büyük ismi. O halde iktidar değişmesi huzur içinde, kavgasız olmalı idi.

Cebesoy 1950 seçimlerine yakın bir tarihte Halk Partisinden Nazım Hikmet'in akrabasıdır gibi bazı dedikoduları bahane ederek acaba bu düşünceyle mi çekildi? Bunu akla getirebilecek bir haç delil var ortada. Hatıra defterlerimin 14 Mayıs 1950 den sonraki yapraklarında bu delilleri göreceğiz. Sonra kendisinin bana anlattıkları da kapalı dahi olsa bu tahmini kuvvetlendiriyor [1].

***

Adnan Adıvar siyasî hayatının şartları birbirinden farklı bütün devirlerinde fikir adamı olarak insan hak ve hürriyetlerinin korunması prensiplerine sadık kaldı. Onu bu prensiplerden zaman zaman ve çok az dahi olsa caydıran hisleri idi. Sevmediği, şu veya bu yüzden kızdığı, kırıldığı kimselere aklının değil, kalbinin bu hakları tanımaz gibi bir hali vardı.

Bana öyle gelir ki Adnan Adıvar İsmet Paşa'yı da, Bayar'ı da pek sevmiyordu. Fakat çok partili rejimi insan hakları prensipleri bakımından tutuyordu. Demokrat Parti liderinin de bu hakların savunucusu olduğu için yenilmesini istemiyordu. Daha doğrusu asıl yenilmesini istemediği Demokrat Parti idi. Bunun şartla-

1) Bunları da yine hâtıralarımın yapraklarında okuyacağız.

rından biri olarak da çok partili rejime kavgasız erişmeyi gerekli buluyordu.

Adıvar'ı iki parti arasında arabuluculuğa iten bir başka ruhi sebep var ki kökü Millî Mücadeleden hemen sonraya dayanır:

Adnan bey siyasî kişiliğini biraz eşi Halide Edip hanımla paylaşır. Her ikisi de Atatürk'e suikast olayından sonra on yıldan fazla bir süre memleket dışında kalmanın acısını fikir ve siyaset hamleleriyle azaltmak istiyorlardı. Bu, ruh ve kafalarının tesellisi olacaktı. Türkiye'ye insan hak ve hürriyetleri konularında yeni fikirlerle dönmüşlerdi. Bu fikirlerin başında 1924 Anayasasının kuvvetlerin birliği prensibi yerine devleti halkın seçtiği meclislerle beraber bir takım tam muhtar müesseselere dayatmak tezi geliyordu. Üniversite muhtariyeti, anayasa mahkemesi gibi. Bu yolda fikirlerin yanında sosyal adalet prensiplerinin ön plânda tutulmasını istiyen görüşler yer alıyordu. Millî Mücadeleden sonra Adnan bey ve Halide hanımın başından geçen ve onları memleket dışında yıllarca kalmağa zorlayan macera bir bakıma 1924 Anayasasının yarattığı diktatör meclis yetkilerinin uygulamada bir kaç kişinin elinde toplanmasından ileri gelmişti. Başka türlü de olamazdı. Üç, beş yüz insan aynı zamanda bu yetkileri kullanamıyacağına göre onlar namına bir kaç kişi fiilen diktatör durumunda olacaklardı. Yeni devlet anlayışını ise ancak yeni bir parti getirebilirdi. Bunun için de Demokrat Partiyi başarıya ulaştırmak gerekiyordu.

İşte Adnan Adıvar'ın arabuluculuğunda bu düşünceler rol oynamakta ve onu yalnız iktidarla Demokrat Parti liderleri arasında değil, zaman zaman da Demokrat Parti Parti Meclis Gurubu ile Genel İdare Kurulu

arasında bir çeşit hakemlik yapmak hevesine kaydırmaktaydı. Böylece içimizdeki anlaşmazlıklarda Guruptaki milletvekillerini Genel İdare Kuruluna karşı kışkırtan hareketleri de görülüyordu.

Halide hanıma gelince 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinde bağımsız aday bayrağı ile Meclise girdi, hem de Partinin zaferini bir bayram günü diye ilân etmek teklifi çantasında olarak! Ama aradan daha üç, beş ay geçmeden 1924 Anayasasına hakim, milleti kayıtsız, şartsız temsil eden meclis kavramının kolay kolay bir yana atılamıyacağını gördü ve bir gün de bu hüsranını Meclis kürsüsünde "ben sizin aranıza tesadüfen düştüm" sözünü ağzından kaçırarak itiraf etti.

Şimdi Ahmet Emin Yalman'a gelelim:

Gazeteci ve yazar olarak şöhretinin büyük payı Demokrat Partinin kuruluşuyla başlar. O güne kadar aydınlar ve politikacılar çevresinde tanınmış ismi ve yüzü bu kuruluştan sonra halka ve memlekete hızla yayıldı. Demokrat Partinin ona sağladığı bu tanınma imkânına karşılık onun da Demokrat Partinin tutunup kuvvetlenmesinde küçümsenmeyecek hizmetleri olduğu inkâr edilemez. Eğer hatıralarında "Demokrat Partiyi nasıl kurduk?" diyebilecek bir gazeteci varsa bu söz Sertellerden çok Ahmet Emin Yalman'a yakışır. Kurucular daha Halk Partisinden çekilmeden veya çıkarılmadan önce ilk tenkitlerini Yalman'ın gazetesinde yaptılar, ilk beyanatları onun gazetesinde çıktı, bir çok illere, kongrelere onunla beraber gittiler, iç kavgalarda Genel İdare Kurulunu haklı gösteren yazıları etkili oldu, Halk Partisi iktidarının baskılarına karşı cesaretle karşı koydu. Fakat bütün bunlara rağmen

Demokrat Partinin muhalefet yıllarında da, iktidarında da Parti liderlerini en çok uğraştıran, üzen, kızdıran da yine Ahmet Emin Yalman! Kalemindeki bu çelişmenin yaradılışına bağlı sebebleri var:

Çok partili demokratik yönetimin, insan hak ve hürriyetlerine saygı prensibinin samimi taraftarıdır. Bu inancının da Atatürk'ten beri İstiklâl Mahkemelerine verilmek, hapishanelere atılma, gazetesinin kapatılması, yıllarca susmağa mahkum edilmesi gibi çeşitli şekillerde eza ve cefasını çekmiştir. Kendi ölçülerine göre demokratik saymadığı hareket ve sözler karşısında reaksiyonu ani olmakta, bazen sırf bu yüzden yalnış yorumlara, düşüncelere sapmakta, vehimlere kapılmaktadır.

Sonra nasıl reaksiyonu ani ise şu veya bu kimsenin kendi üzerindeki etkisi de ani olmakta, bir sözün, bir jestin çekiciliğine hemen kapılmaktadır.

Bunların ötesinde Ahmet Emin beyde dikkati çok çeken bir özellik de şu:

Bir yandan politika arenasının seyircisi kalıyor, bir yandan da o arenanın oyuncuları arasında hakem olmak istiyordu. Hiç bir zaman devletle ilgili resmi ve siyasî bir vazifeyi, hatta geçici bile olsa düşünmedi. Değil onun hizasındaki Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak gibiler, bunlardan çok aşağı sıralardan, isimlerine lüzum yok, bir çok gazeteci en azından milletvekili oldukları halde Yalman kendisine bu yolda yapılan bütün teklifleri ret etti, resmiliğin dışında kalmakta dayattı. İyi biliyordu, sırtına geçireceği resmi elbise bir kementle boynuna bağlanacaktı. O zaman da siyaset arenasının seyirci hakemi olmak mümkün değildi.

Muhalefet yıllarında, iktidarımız süresince Yal-

man'la hemen bütün kavgaların temelinde yatan ona bağlı sebepler bu yazdıklarımdır diyebilirim.

Ahmet Emin bey Demokrat Partinin muhalefet yıllarında nereden gelirse gelsin, şiddet hareketlerinin aleyhinde kaldı. İktidarla muhalefet arasındaki hakemlik rolünü kendi ölçüleriyle bu şiddet derecesine göre ayarladı. Her iki partinin liderlerini her vasıtayla, bu arada yine her iki partiden liderlere yakın itidalli kimseler kanalı ile yumuşatmağa çalıştı. Partiler içinde müfrit saydıklarını tutmuyor, parti politikası bu müfrit saydıklarının düşüncelerine göre belirince bu sefer toptan partinin karşısına çıkıyordu. Bunun içindir ki Demokrat Partinin 1946 seçimlerinden sonra Mecliste kalmak kararından başlayarak 12 Temmuz Beyannamesine, parti içi kavgalarda Genel İdare Kurulunun tutum ve kararlarına kadar bütün davranışlarını destekledi. Buna karşılık ara seçimlere girmemek gibi kararların aleyhinde yazdı ve 1950 yaklaşdıkca da bir ihtimalden ürkmeğe başladı:

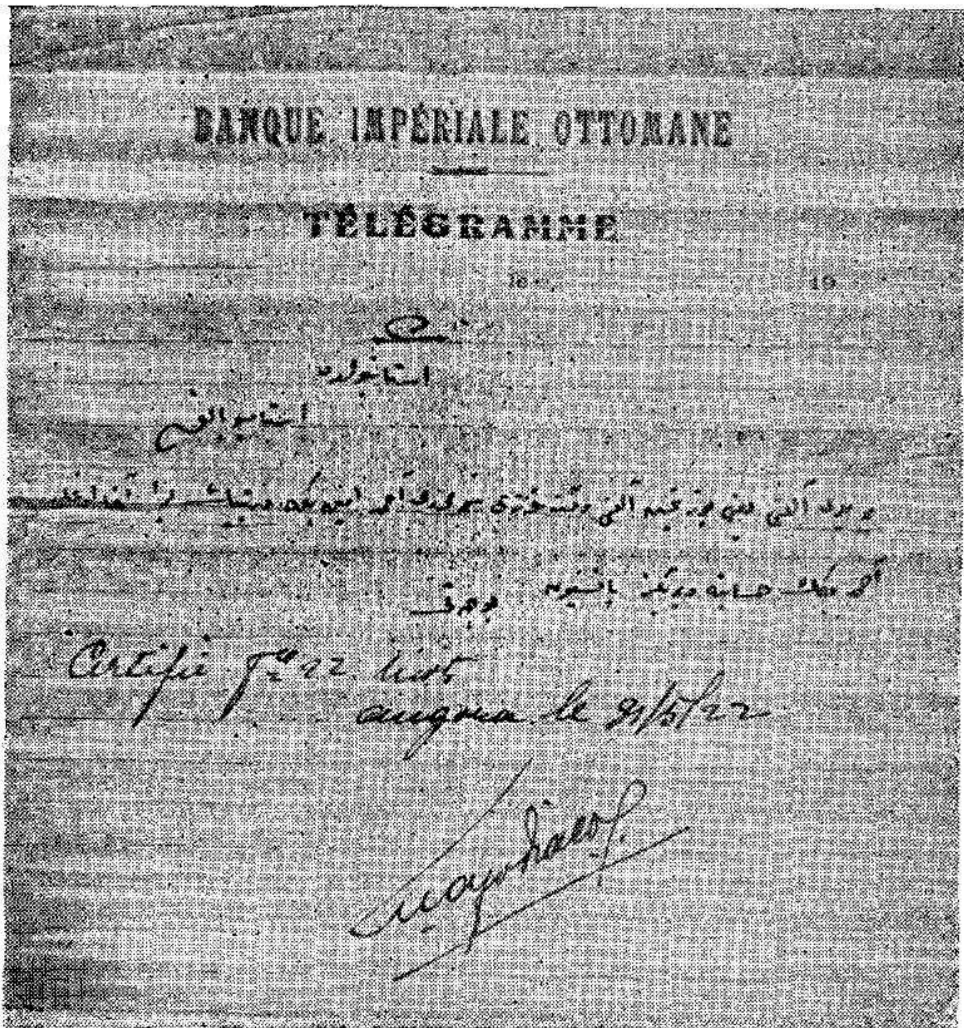
Demokrat Partinin seçimlerden Mecliste tek parti sayılacak kadar büyük bir zaferle çıkması! Böyle bir sonuç ona göre tek parti rejiminin dirilmesi olacaktı. Bunu önlemek için de iki partiyi milletvekilleri adaylarını, illere göre aralarında paylaşmak gibi bir karara götürmeğe çalıştı, teşebbüslere girişti. Böyle garip bir anlaşma kısmen de olsa Halk Partisinin işine geliyordu. Fakat Demokrat Partiyi, Genel İdare Kurulundan bir kaç kişiyi inandırmış olmasına rağmen, bu yola götürmenin imkânı olmadığını anlayınca gazetesinde her iki partiden kendisince milletvekili olmağa layık saydıklarının isimlerini yazarak halkı onlara oy vermeğe davet etti.

Ahmet Emin Yalman'ın siyasî hayatına hâkim büyük ihtiras yukarıda da işaret ettiğim gibi partiler arası,

iktidar-muhalefet arası, hatta elinden gelse devletler arası manevi hakem koltuğuna oturmaktı. Bu ihtiras onu şu veya bu partinin, şu veya bu iktidarın resmî elbiselerini giymekten kurtarıyor, fakat başka yönlerde büyük, küçük teşebbüslerin peşine de takıyordu. İşte vatanseverliğinden asla şüphe edilemiyecek bu zatın zaman zaman insana acaba dedirten hareketleri sadece bu yüzden oluyor ve hemen de göze batıyordu:

Mütarekede Amerikan mandası taraftarlığını Millî Mücadeleye hazırlanan asker, sivil liderler arasında propagandaya kadar ileri götürdü ve İmparatorluğu Amerikanın mandası altına vermektense işgal etmeği tercih eden İngilizler Yalman'ı susturmak ve durdurmak için Malta'ya sürdüler. Oradan döndüğü zaman Türkiye için artık ne Amerikan mandasının, ne İngiliz işgalinin önemi kalmamıştı. Milli Mücadele başlamıştı ve yüzdeyüz müstakil bir yeni Türk Devleti Osmanlı İmparatorluğunun yerine geçmeğe hazırlanıyordu. Yalman da Malta'dan dönen bir çokları gibi Ankara'ya gitti, fakat çok kısa bir süre sonra İstanbul'a dönmek şartı ile. Atatürk'ten aldığı bir vazife varını idi bilmiyorum, ama Ankara lehine de yazıları çıkıyordu. Falih Rıfkı Atay gibi. Babamın Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü olduğu zamandan kalma bâzı belgeler arasında iki telgraf bulunuyor. Bunlardan birisini, Falih Rıfkı beye ait olanını ceza evinden çıktıktan sonra bir türlü bulamadım. Yalman'a ait olan ise duruyor. Bu, İstanbul'da Osmanlı Bankasına çekilmiş bir telgraftır ve Ahmet Emin beye dört bin lira verilmesi yazılıdır. Telgrafın fotokopisini buraya koyuyorum. Ankara'dan Osmanlı Bankası vasıtasıyla ve Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kanalı ile Falih Rıfkı ve Ahmet Emin beylere neden para gönderildiğini araştırdım, ke-

sin bir sonuca varamadım. Ancak Ahmet Emin bey bunu açıklarsa elbette iyi olur (1).

BANQUE IMPÉRIALE OTTOMANE

TÉLÉGRAMME

Millî Mücadelede Büyük Zaferden önce Ankara'dan İstanbul'daki gazetelerin satış durumundan yazarları-

1) Telgrafın metni:
İstanbul'da İstanbulbank. Bir yedi altı yani yüz yetmiş altı Vakıt gazetesi ser muharriri Ahmet Emin Bey'e dört bin lira Ağaoğlu Ahmet Bey'in hesabına veriniz.

nın tutumlarına kadar tetkikat yapmak üzere gönderilen Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü şube müdürlerinden Ethem Hidayet Reel beyin o zaman Umum Müdür olan babama yolladığı **14** Mayıs 338 tarihli raporda Ahmet Emin Yalman hakkında şöyle denilmektedir:

"...Vakit Gazetesi: Ahmet Emin Bey zeki, çalışkan, malûmatlı bir zattır. Anadolu'ya taraftar olmakla beraber Anadolu ile İstanbul arasında muvazeneli bir yol takip ediyor, Anadolu'yu ve Anadolu'nun prensiplerini müdafaa ederken İstanbul'u, İstanbul'un esaslarını da nazarı dikkatten kaçırmıyor. Ahmet Emin Bey'in ince zekâsı bu iki prensibin haddi zatında yekdiğerinin tamamen zıddı ve nakisi olmasına rağmen gazetede şayanı dikkat bir tenakus halinde tecelli etmemesini temin ediyor. Fakat biraz tahlil edilecek olursa tenakus ve zıddıyet olanca çıplaklığı ile meydana çıkar. Ezcümle Tevfik Paşa'nın beyanatı malûmesini iltizamkarane bir surette neşir etmesi Babı Âli nazarında iyi görünmeğe, daha geçen gün Veliahtın karşı gazetelerden birine vaki olan saçma sapan beyanatını Veliahtın resmi ile beraber gazetenin baş tarafına dercetmesi ve bir kaç gün evvel Şehzade Selim Efendi'nin Anadolu'ya bin lira teberrüünü iri harflerle ve nazarı dikati celp edecek bir surette neşir eylemesi Saray muhafiline karşı hoş görünmeğe matuf tedbirlerden başka bir şeye mahmul olamaz. Anadolu zimamdarının resimlerini ve beyanatını neşir ve Anadolu'ya müteallik bilumum hususatı gayet tabiî bir vazife terviç ve iltizam etmesi de Anadolu Hükümetine taraftar olduğunu göstermekten başka bir suretle tefsir olunamaz.

Bunların herbiri ayrı ayrı mânâlar ifade ederken, her biri muayyen bir mesleğin taraftarlığını gösterirken layettayin bir gazetenin bu zıt ve mütehalif efkârı kendi havzai iştigal ve tasarrufu dahiline alması o gazetenin muhtelif ve mütezat vekayi arasında kurnazca bir muvazene tesis etmesi endişesiyle müteharrik olduğuna kâfi bir delildir...

Vakıt gazetesi hakkındaki bu mütalaalarımı Ahmet Emin Bey'le ilk görüştüğüm gün bana söylediği sözler de teyit etmektedir. İstanbul Hükümetinden ve Saraydan bahsettiğimiz esnada Emin Bey bana dedi ki:

— Anadolu Hükümeti isterse İstanbul Hükümetini elinde bir çocuk gibi kullanabilir ve ona her istediğini yaptırabilir.

Ben — Ne suretle?

— İstanbul'un zayıf taraflarını okşamak ve mülâyimâne hareket etmekle. Bu noktayi nazarımı Ankara'ya da yazdım. Böyle bir vaziyeti en ziyade Adnan Bey (Adnan Adavır) idare edebilir fikrindeyim.

Ben — Fakat öyle bir vaziyet hadis olursa İstanbul Hükümetinin sözü büsbütün Ankara'ya bırakacağını zanneder misiniz? Saray ve Babı Âli bu defa Anadolu'nun da başına geçmek istemeyecek mi?

— İdare edilebilir.

Emin Bey son cevabını pek muhtasar kesti. Anadolu'nun İstanbul Hükümetini nasıl idare edeceği hakkında vazıh bir cevap vermedi.

Vakıt bu gün bize sadık ve taraftar olan, İstanbul'u ihmal etmemek şartı ile lehimize çalışan bir gazetedir. Vaziyet aleyhimize dönmedikçe bu gazeteyi maksadımıza muafık bir surette çalıştırıp istifade edebiliriz. Aynı zamanda en çok satılan Vakıt olduğu için bunu tutmak menfaatımız iktizasındandır..."

İşte bu rapordan 16 gün sonra Ahmet Emin beye Osmanlı Bankası vasıtası ile 4000 lira gönderilmiş bulunmaktadır.

Ahmet Emin Beyin Demokrat Parti İktidarının ilk yıllarında yine hakem olmak, perde arkası idareci gözükmek hevesi ile giriştiği teşebbüslerden biri de şu:

Daha 1950 den önce Karaosmanoğlu ile Menderes arasında, biraz da Bayar arasında başlamış ahenksizliklerden faydalanmak istedi. Karaosmanoğlu'nu yabancı devletlere Menderes'ten, hem de kısa bir süre sonraki Başbakan adayı diye tanıtmayı düşündü, en çok Kanada elçisinin evinde Fevzi beyle öteki elçileri tanışdırmağa kalkıştı. Fakat bu teşebbüsü hemen göze çarparak Adnan Beyin Fevzi Beyi uyarması üzerine bu çeşit temaslar kesildi.

Ahmet Emin Beye defterlerimde sık sık rastlanacak. Şimdilik burada tek parti yönetiminden çok partili demokrasi devresine geçerken Yalman'ı ayrıca ele aldığım için kendi hatıralarında benim için yazdıklarının bir kısmına kısaca dokunacağım. Yalnız daha önce şuna işaret edeyim:

1946-1950 arasında Ahmet Emin Beyle aram çok iyi sayılabilirdi. Genel İdare Kurulu içinde hemen hemen devamlı olarak desteklediği Menderes, Köprülü, Karaosmanoğlu ve bendim. 1950 seçimlerinin hemen arifesinde Fevzi beye yazdığı bir mektupta aşağı yukarı şöyle diyordu: ([1])

"Menderes çalışkan, ateşli, heyecanlıdır. O başbakan olmalı. Yanına fikirleri itidalli, soğukkanlı, idareden yetişmiş ve yeni bir yüz olarak Samet Ağaoğlu yardımcı diye verilir, sen de devlet vekili olursan Demokrat Partinin ilk hükümeti iyi kurulmuş sayılabilir."

Yalman hatıralarında ilk hükümet kurulurken benim unutulduğumu, sonradan kendisinin hatırlatarak kabineye alındığımı yazıyor ([2]). Demokrat Partinin iktidar devresine ait hatıralarımda ilk hükümetin nasıl kurulduğu etraflı olarak yazılacaktır. O zaman görülecektir ki kabineye girişim Ahmet Emin beyin yazdığı gibi olmamıştır. Bu konuya *Arkadaşım Menderes* de ilk hükümetin kuruluşunu anlatırken kısaca temas etmiş, tartışmaların hikâyesine girmeden şöyle yazmıştım:

"Adnan bey kendisine yardımcı istemiyor. Yalnız bir aralık, gözlerimin önünde şimdi, masaya dayanarak

---

1) Bu mektup 27 Mayıs'dan sonra alınan vesikalarım arasındaydı. Soruşturma Kurulu'nun benden alınan evraka ait listesinde yazılı. Fakat bu evrak geri verilirken bulamadıklarım içinde o da var.

2) Gördüklerim ve geçirdiklerim, sahife 221

Bayar'a 'Beyefendi diyor, ben yakında sizden Samed'i bana yardımcı vermenizi rica edeceğim'..." ([3])

Şunu da söyliyeyim, bu sahnenin bazı şahitleri hâlâ hayattadır!

Yalman hatıralarının bir başka yerinde de uzun bir dargınlıktan sonra Menderes'le tekrar barışarak yemek yedikleri bir gün aralarını açanın benim olduğu düşüncesinde birleşdiklerini yazıyor ve şöyle diyor:

"... Aramızı açanın Samet Ağaoğlu olduğu düşüncesinde birleştik ve böyle bir karara vardığımızı Samed'in yüzüne karşı söyledik. Başbakanın odasından ayrıldıktan sonra Samet Ağaoğlu beni kendi odasına çekti. Bütün konuşmayı şakaya çevirerek dedi ki:

"Ben mi akıllı, Başbakan mı? O akıllı olduğuna göre durumları ben değil, hep o idare etti... ([4])

Yalman'ın bu hikâyesi de doğru değil. Gerçeğin ne olduğunu söylemeden önce işaret edeyim:

Rahmetli Menderes benden şikâyetçi bile olsa bunu şikâyete konu olan kimselerin yanında söylemiyecek kadar ince ve nazik adamdı. Kaldı ki Ahmet Emin Bey'in dediği şekilde bir hitabına nasıl cevap vereceğimi bilecek kadar da yakınlığımız vardı!

Hâtıralarımın Demokrat Parti iktidarına ait kısmında basınla münasebetleri geniş geniş anlatacağım. Orada da görülecek bir çok sebeplerle Ahmet Emin Beyle çekişmelerim oldu. Bundan elbette şikâyetçi idi. Adnan Bey bir gün bana "Emin Bey'le artık barışalım. Ben konuştum, seni de ziyarete gelecek" dedi. Bunu memnuniyetle karşıladım. Yalman geldi. Konuşurken hemen hemen aynen şöyle dedim:

---

3) Arkadaşım Menderes, sahife 93-94.

4) Gördüklerim ve geçirdiklerim, sahife 251.

"Siz büyük bir tezat içindesiniz. Bir yandan Menderes için gelip-geçmiş başvekillerin en büyüğü, en zekisi, en akıllısı, en çalışkanıdır diyorsunuz, bir yandan da meselâ benim tesirim altında kaldığını iddia ediyorsunuz. Menderes sizin dediğiniz vasıfları taşıyorsa, ki taşıyor, benim tesirim altında kalamaz. Şayet benim tesirim altında ise dediğiniz vasıfları yoktur."

Ahmet Emin Bey'le bu konuşmayı hemen Adnan Bey'e de anlattım.

Ahmet Emin Bey'in hatıralarında hem Demokrat Parti, hem de içlerinde benim de bulunduğum kimseler hakkında gerçekle ilgisi bulunmayan bir çok yerler daha var. Bunlar en çok partinin iktidar devresine ait. Bu bakımdan cevapları da o devreye ait benim hatıralarımda yer alacak.

Yalman çok yaşamış, çok görmüş bir insandır. Şimdi bütün görüp yaşadıklarını hatırlarken belki de aklına geliyordur:

Atatürk zamanında, Doğu isyanı bastırıldıktan sonra Yalman'ı Diyarbakır İstiklâl Mahkemesine götürüyorlar. Yolda yanına yine aynı mahkemeye verilmiş basit bir köy ağasını da oturtuyorlar. Köy ağası Yalman'a kim olduğunu, neler yaptığını, nerede ne okuduğunu, hemen bütün hayatını soruyor, Ahmet Emin Bey gazeteciliğini, Amerika'da okuduğunu, hayatının bir çok yapraklarını anlatıyor. Köy ağası soruyor: "Bütün bunlar için ne kadar para harcadın?" Yalman bir rakam söylüyor. Köy ağası yine soruyor:

"Peki, şimdi bütün okuduklarını, yaşadıklarını, yaptıklarını unutmak için ne kadar para harcamağa razısın?"

BİR SORU

Demokrat Parti'nin doğuş ve yükseliş sebeplerini tetkik ederken bir soru kafaya sık sık vuruyor:

Kuruluş ve yükselişi böylesine sosyal kaynaklara dayanan bir teşekkül ve iktidar millet ve devlet yönetimini ele aldıktan on yıl sonra neden yıkıldı? Hangi gelişmeler bu çöküşe yol hazırladı? Hem de geçmişle mukayesesi hattâ imkânsız bir maddî, manevî kalkınma hamlesi ile memleketin manzarasını baştanbaşa değiştiren ve değiştirecek yolların kapılarını ardına kadar açtığı halde!

Bu sorunun cevaplarını vermek kolay değil. Değil, çünkü 27 Mayıs darbesi Demokrat Parti'nin iktidara geçmesinden hemen hemen günü gününe tam on yıl sonra yapıldı. Bu bir iktidar için önemli bir süredir. Demokrat Parti'nin iş başına geçtiği gün ilk okul öğrencisi on yaşında bir çocuk 27 Mayıs 1960 sabahı yirmi yaşında bir üniversitelidir. 1950'nin on iki yaşındaki çocuğu ise 1960'ın seçimlerde oy verecek vatandaş olmuştur. 1950'nin devlet hizmetinde bir şube müdür yardımcısı 1960'ın umum müdürüdür. Üniversite asistanları yine bu uzun süre içinde profesörlük kürsüsüne yükselmişler, yüzbaşılar, binbaşılar albaylık apoletlerini takmışlar, yarbaylar, albaylar tuğ, kor ve orgenerallik üniformalarını giymişlerdir. Bütün bu yükselmeler de aynı iktidarın yetkili imzaları ile yapılmıştır.

Bunun içindir ki 27 Mayıs darbesini hazırlayan siyasî, sosyal, ekonomik, idarî, politikacıların kişiliklerine

bağlı mizaç ve ihtiraslar ve kökü dışarıda ideolojik veya politik kışkırtmalara varıncaya kadar bütün sebepler ortaya konulmadan gerçeklere erişmek mümkün değildir.

Evet, 27 Mayıs ordu içinde bir cuntanın eseridir. Onu bütün ordunun hareketi gibi kabul etmek zor. Ama cuntaya böyle bir işe girişmek cesaretini veren ve iki saatta başarıya ulaşmasını sağlayan köklü sebepler vardır. Hâtıralarımda bu sebepleri mümkün olduğu kadar ayrıntılarıyla ve yine mümkün olduğu kadar hislerden uzak kalmağa çalışarak kendi ölçülerime, inançlarıma göre yazacağım. Ama ismini "Demokrat Parti'nin doğuş ve yükseliş sebepleri" diye koyduğum şu kitapta yalnız bu ismin bile akla hemen getirdiği "peki, çökme sebepleri nelerdir?" sorusunu da kısaca ele alacağım:

Demokrat Parti yıkılışının ana sebebi doğuş ve yükselişindeki özelliğe bağlıdır diyebilirim. Kitabın bölümlerinde anlattım, Demokrat Parti yüzyıllar boyu ilk halk hareketi olarak doğdu. O zamana kadar memleketin maddî, manevî kalkınması, kurulan çeşitli partiler ve ya o nitelikte teşekküller arasındaki kavgalar hep geniş mânâsı ile sivil-asker yönetici kadronun kendi içindeki hareketleri idi ve halk ile ilgisi hemen hemen yoktu. Demokrat Parti ise aynı yönetici kadrodan bir kısmının halk ile elele vermesinden doğmuştu. Halk Meşrutiyet Anayasalarının, 1924 Anayasası'nın yazılı prensiplerine rağmen memleket yönetiminde etkili olmamış, olmasına da imkân verilmemişti. Millî Hakimiyet sloganı sadece sözde kalmıştı. Halk gibi yönetici kadro da, asker - sivil, tek parti hâkimiyetinin çeşitli baskılarından, bu arada fikir baskısından kurtulmak çabasına daha Atatürk'ün sağlığında girmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları bu çabayı daha da kuvvetlendirdi, Halk Partisi, daha doğrusu İsmet Paşa, demokrasiye hiç de inanma-

mış olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden bir yanının demokrasiler, öte yanının ise millî istiklâlimizle bağdaşması güç bir devlet olması, ortada kalmak suretiyle tek parti sistemini devam ettirmenin de içten gelen baskılar karşısında mümkün olamıyacağını görerek demokrasiler cephesini tuttu, hiç değilse görünüşte çok partili bir rejime göz yumdu. Böylece asker - sivil yöneticilerle halk elele vererek Demokrat Parti iktidara geldi. Yeni iktidarın başları büyük kısmı itibariyle yine eski yönetici kadrodandı. Fakat halk kendi iradesini hem bu yeni idareciler, hem devlet bürokrasisi üzerinde hissettirmeğe başlamakta gecikmedi. Böylece devlet büroksasisi tek parti baskısından kurtulurken halktan gelen baskının altına girmiş oluyordu. Bu baskı zamanla kendisini gittikçe artan bir kuvvetle gösterecek, gösterdiği nisbette de asker-sivil burokrat sınıf görünüşte Demokrat Parti iktidarından, gerçekte ise halkın baskısından, yani demokrasiden şikâyetçi olmağa başlayacaktı. Sonunda da halkın baskısından kurtuluşu halk iradesine dayanan iktidar kavramına karşı çıkmakta bulacaktı.

İşte 27 Mayıs her şeyden önce 1946'dan evvelki bütün hareketler gibi yine asker-sivil bürokrasinin tek başına, halkla ilgisi bulunmayan bir davranışından başka bir şey değildir.

Kabul etmeli, 1960'ın asker-sivil bürokratları 1950'nin bürokratlarından daha ileri idiler. Bunlar kendilerini devlet yönetiminde her bakımdan yetkili nitelikte görüyorlardı. Bu görüşlerini 1961 Anayasasında devlet denilecek kadar muhtar müesseseler yaratarak kanunlaştırdılar. Seçimle iktidara gelen siyasîlerin otoritesi meclislerin kontrolüne tabi olmayan bu müesseselerle paylaşıldı. 1924 Anayasası kuvvetlerin beraberliği sistemini getirmişti. 1961 Anayasası klâsik kuvvetlerin ayrılığı ve-

ya muvazenesi sisteminden büsbütün başka bir sistem yarattı. Kuvvetlerin ayrılığı veya muvazenesi sistemlerinde iktidar bölünmesi kanun yapan, uygulayan ve adalet dağıtan kuvvetlerin ya halkça ayrı ayrı seçilmesi veya cumhurbaşkanının anayasada tesbit edilmiş şartlarla meclisleri dağıtarak belli bir sürede yeni seçimlere gidilmesi şeklinde olurken 1961 Anayasasında meclislerin de, hükümetin de yanında, fakat halkın seçmediği, hükümeti fiilen kontrol eden, ona istikamet tayin eden, hiç bir murakabeye tâbi bulunmayan Millî Güvenlik Kurulu, Yüksek Hâkimler Kurulu gibi müesseseler ve yine kontrolden tamamen uzak üniversite, radyo gibi teşekküller yaratıldı. Bu, gerçekte Millî Hâkimiyet yerine asker-sivil bürokrasi hâkimiyetini getirmekten başka bir şey değildir.

Bir cümle ile hülâsa edersek 1950'de Halk Partisi iktidarını yıkan asker-sivil bürokrasinin halk ile elele vermesi iken 1960'da Demokrat Parti iktidarını yıkan asker-sivil bürokrasinin halka karşı harekete geçmesidir. Bu hareketin aşağı seviyeden bellibaşlı edebiyatı ise "ocak, bucak başkanlarının tahakkümünden bıktık", "cahil çoğunluğa dayanan iktidardan çektiğimiz yeter" gibi cümleler, sözlerdir.

Buraya kadar asker-sivil bürokrasiyi bir arada ele aldım. Fakat 27 Mayıs'ın sebeplerini araştırırken askerleri bir başka bakımdan ayrıca mütalaa etmek gerekiyor. Çünkü devlet yönetiminde sivil bürokrasi Tanzimattan bu yana belirmişken asker bürokrasi Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri mevcuttu ve bu tarihî kök ona ta 1950'ye kadar süren imtiyazlı bir yer sağlamıştı. Hükümdar yeniçerilik kaldırılıncaya kadar 1 numaralı yeniçeriydi. Saltanat kaldırılıncaya kadar da doğrudan doğruya başkumandan. Padişah ve haneda-

nın erkekleri hep asker idiler. İmparatorlukta Batı anlamında devlet teşekkülleri kuruluncaya kadar sivil bürokrasi yoktu. Meşhur "Erbabı seyf ve kalem -kılıç ve kalem adamları-" sözündeki "kalem erbabı" bir yandan din işlerini gören ülemayı, bir yandan da Sarayın kâtiplerini anlatıyordu. Ülema ahret işleri ile meşguldu. Dünya işine sadece Fatih'in hocası Molla Gürani'nin deyimi ile ahreti hazırlamak için bakıyordu. Dünya yani devlet işleri ise mutlak olarak padişahın elinde idi, asker ise padişahın kulları, devletin tek bürokrasi sınıfı idi.

Tanzimattan sonra kurulmağa başlanan Batı anlamında devlet müesseselerinin idarecileri sivil bürokrasinin temelini attılar ve asker-sivil rekabeti de kendisini gösterdi. Ancak Saray ve Babıâli batılılaşma hareketinin ilk perdesini Mülkiye -Siyasal Bilgiler- ve Galata Saray lisesi dışında bütün yüksek okulları askerî olarak kurmakla açtılar. Böylece askerlikten mühendisliğe, doktorluktan tarihçiliğe, felsefeye kadar hemen hemen Cumhuriyetten önce yetişmiş bir çok şöhret bu askerî okullardan çıkmış insanlardır. Bunun içindir ki asker ve sivil bürokrasi arasındaki rekabette askerler imtiyazlı yerlerini muhafaza ettiler. Siyasî sahada da aynı manzara belirdi. Sadrıazamların, nazırların, sefirlerin büyük kısmı hattâ üniformaları sırtlarında olarak askerlerden seçildi. Bu vaziyet partiler hayatı başladığı zaman da değişmedi. İttihat ve Terakki'nin, Hürriyet ve İtilâf'ın kurucularından büyük kısmı askerlerdir. Bütün Meşrutiyet devrinde böyle oldu. Millî Mücadelede Birinci Büyük Millet Meclisi, bir kısmının kumandanlıkları ve üniformaları da omuzlarında olarak asker-sivil karışığı bir meclisti. Askerlerin siyaset dışı bırakılmaları kararından sonra Meclis'te ve hükümette üniformalı askerin yerini emekli askerler aldılar.

Bütün bunların ötesinde meselâ generallere hususî

seyahatlarında da ayrı vagon tahsisi, yüzbaşı ve daha yukarı rütbede subaylara polislerin selâm vermesi gibi askerler için hususî davranışlara da emir verilmişti. ([1])

Fakat işte bu manzara Demokrat Parti'nin iktidarı ele almasından sonra değişmeğe başladı. Yeni Cumhurbaşkanı sivil, Hükümet Başkanı sivildi. Hükümette sadece bir emekli general, Fahri Belen Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştı. Demokrat Parti iktidarının on yılında kurulan hükümetlerde bakan olan eski askerlerin sayısı ancak dörttür: General Fahri Belen, General Fevzi Uçaner, General Yümnü Üresin, Albay Seyfi Kurtbeg.

Burada şuna da işaret edeyim:

Daha önce de yazdım, Atatürk ölmeden bile siviller arasında olduğu gibi askerler arasında da başlamış fikir akımları vardı. En çok genç subaylarla belli bir rütbenin üstündeki subaylar arasındaki çekişmeler kulaktan kulağa söylenir, hattâ zaman zaman açığa vurulmaktan da çekinilmezdi. Bu çekişmelerin konusu görünüşte siyasî olmaktan çok askerlik kavramı anlayışı üzerinde idi. Genç subaylar düşüncelerini "Topyekûn seferberlik prensibi" ismini verdikleri yenilikler üzerinde topluyorlardı. Topyekün seferberlik, yani milletin her sahada seferberliğe hazırlanması ve hazırlatılması prensibi. Topyekûn, yani ekonomiden millî eğitime kadar her sahada seferberliğe hazırlık. ([2]). Bu, askerin her saha-

---

1) Polislerin subaylara selâm vermesi emrini ilk defa Ankara'da vali Nevzat Tandoğan kaldırtmıştı. İleri sürdüğü gerekçe, bu selâm verme mecburiyetinin polisin vazife görmesini güçleştirdiği idi.

2) 1950'den önce kurulan "Millî Müdafaa Yüksek Kurulu ve Genel Sekreterliği" genç kurmayların bu prensiple yaptıkları baskının eseridir. Kurul, Başbakanın başkanlığında bir kısım kabine üyelesi ile Genel Kurmayı ve Orduyu temsil eden yüksek rütbeli subaylardan teşkil edilmişti. Genel Sekreter de yüksek rütbeli bir generaldi.

da yalnız söz sahibi değil, aynı zamanda hakemlik mevkiinde bulunması ile mümkün olabilirdi. Böylece bu prensibin çevresinde birleşmiş subaylar siyasî sahada da hakemlik isteyeceklerdi.

Bu genç subaylar kendi aralarında birlikler kurmuşlardı. Zaman zaman beyannameler dağıtıyorlardı. Bekledikleri yeniliklerin Halk Partisi iktidarınca yapılamıyacağı inancına varmışlardı, yeni bir iktidar istiyorlardı. Bunun içindir ki Demokrat Parti'nin 1950 de seçimleri kazanmasını hattâ sevinçle karşıladılar, bir çok kumandanların değiştirilmesini, emekliye sevklerini, yerlerine kendi istediklerinin getirilmelerini beklediler. Fakat yeni iktidarın yaptıklarını da kendi ölçülerine, arzudıkları nisbette uygun bulmadılar (1).

1950 seçimlerinden sonra iktidarın sivilleşmesi yanında askerlerin geçim şartlarındaki darlığın yine tatmin edici olamaması, bundan doğan bir kısmı haklı şikâyetlerin giderilememesi, emir erleri meselesi, makam otomobillerine yeni bir nizam verilmesine teşebbüs gibi olaylar yine bir kısım subay ve kumandanlarda kendilerine önem verilmediği vehmini yarattılar. Bu vehmi meselâ emir erleri konusunda bir kaç milletvekilinin Meclis'te ve gerçekten yersiz, seviyesiz konuşmaları gibi hadiseleri çok daha da arttırdılar (2). Bütün bunlara Halk Partisi muhalefetinin 1951 Bütçesi konuşulurken ele aldığı yeni silah, Demokrat Parti iktidarının orduyu ih-

1) Demokrat iktidarın bir çok başları da ordudaki nakil, emeklilik ve tayinleri kâfi görmemişler ve bunun kusurunu Millî Savunma Bakanı Refik İnce'ye yüklemişlerdi.

2) Halbuki Demokrat Parti seviyesiz konuşanları tenkit etmiş, içlerinden birini, Çorum Milletvekili Ahmet Kocabaşı partiden de çıkarmıştı. Ama ne gariptir ki bu zat hemen Halk Partisi'ne girmiş, o partinin Çorum'da bellibaşlı insanlarından biri olmuştu.

mal ettiği iddiası katıldı ([3]). Böylece daha 1952'de bir kısım subaylar Demokrat Parti iktidarına, yani halk iradesine dayanan iktidar kavramına karşı cephe almağa başladılar.

Şimdi 27 Mayıs'ın kökünde yatan bu sebeple ilgili bir kaç belgeyi okuyalım:

1 — Genç subay pilotlar birliği beyannamesi,

Bu beyannameyi Başbakan Adnan Menderes'e Afyon Karahisar Milletvekili emekli general Ali İhsan Sabis altına şunu yazarak göndermişti:

"Çok sayın Başbakan Adnan Menderes'e,

31/1/951

Askerî havacılarımız hakkında ve bunların başlarına dair çok dikkate değer olarak aldığım mektubu aynen yüksek şahsınışa arz ediyorum. Bizzat okumanızı ve ondan sonra icraat yapmanızı hürmetlerimle arz eylerim.

Ali İhsan Sabis
Emekli General
Afyon Milletvekili"

Bu beyananmeyi, içinde geçen isimleri ve bazı kumandanlar hakkında kullanılan ağır cümle ve kelimeleri çıkartarak aynen aşağıya alıyorum:

Eskişehir

1/Ocak/951

Genç subay pilotlar birliği 1 No. lu beyannamesi,

1 — Birliğin kuruluş gayesi: Hava kuvvetlerimiz senelerdir Koma halindedir. Nişan yüzüğüne varıncaya kadar havacılık için veren asil milletimizin sefaleti pahasına yaşatılan bu

---

3) Büyük Millet Meclisi dokuzuncu dönem 1951 Bütçe müzakereleri tutanakları.

müessesenin maksada uygun hale getirilmesi bugünki şartlar içinde imkânsızdır.

Bu hakikatı gayenin tahakkukuna, yani hava müdafaamıza memur bizler kadar yakından görebilecek başka bir varlık tanımıyoruz.

Ne Amerikalı müşavirler, ne de onlarla birlikte çalışan ve bir teğmen kadar teknik bilgisi olmayan bugünkü komuta kadrosu bizim duyduğumuz ızdırabı ve mesuliyeti duyabilmiştir.

Yarın vazife bizimdir, halbuki ne biz, ne de bize verilen tayyareler bugünkü düşmanla maddî bkaımdan asla mukayese edilemeyiz. Teknik tesisatın noksanlığı yüzünden modern harbin icabettirdiği evsafta yetişdirilmedik. Çünkü komuta kadrosu hem kör, hem de cahildir.

Sadece imanımızla hem de intihar edercesine savaşmak azmindeyiz, fakat buna rağmen havacılığımızın şerefini dahi kurtarabileceğimiz şüpheli.

Gayemiz dünkü ve bugünkü komuta kadrosunu umumi ve şahıs şahıs bizim tanıdığımız gibi tanıtmak, teşkilâtın kanserli kısımlarını teşhis ve yapılması icabeden şeyleri de milli menfaatların tahakkukuna memur olduğuna inandığımız makamlara bildirmek.

Birliğimizin siyasi bir gayesi olmamakla beraber Amerikan liberalizmini taklide çalışan iktisadi politikamız yüzünden kitlenin zararına olarak yeniden cahil, egoist ve türedi bir milyonerler zümresi doğacağından korktuğumuzu bildirmeyi uygun bulduk. Şimdilik İsveç ve İngiliz sosyalizmi bizim için gaye gibi gözüküyor.

2 — Takdim: Dünkü ve bugünkü komuta kadrosu vaktiyle muhtelif sınıflardan devşirilmiş ve adam yokluğunda şımartılmış, ordu tarihimizde kimseye nasip olmayan imtiyazlar verilmiş, kara birliklerindeki aynı sınıf mezunları albay iken bu Abdurrahman Çelebiler Orgeneral olmuşlardır.

Batıda İkinci Dünya Harbinin muzaffer hava kuvvetleri yetişdirildiği devirde bizim için havacılık herkese tepeden bakmak, hadise çıkarmak....... mesleği idi ..... hâlâ memleket mukadderatına hakim mevkilerde bulunuyorlar .....

İşte bugünki komute kadrosu askeri zihniyetin, bilginin şuurun başımıza geçirdiği bir kadro değil, siyasetin, daha doğrusu kaderin empoze ettiği bir bela heyetidir.

3 — ŞAHISLAR: ....

Yukarıda yazılı olanların hava kuvvetleri ve memleket menfaatları uğruna muhakkak tasfiyesi lâzımdır. Bunlarla beraber (bir, iki tanesi hariç) Alb. ve Yarbay dahil hepsinin derhal emekliye ayrılması şarttır.

İDAREYİ KİME VERELİM?..

İktidar seçimi gibi hava ordusunda bir komutan seçin mümkün olsa şu netice riyazi bir katiyetle tezahür ederdi.

Hv Kvv. Komutanı (hiç terfi ettirilmemek şartiyle) Tuğgeneral ...... bilgisi, beklenen islahatı yapacak, görgü, ener ve ahlâka sahip. Genç. Kendisine yardımcı Tuğgeneral ...... Genç, çalışkan, açık sözlü, dürüst. Tuğgeneral ..... Sadece Akademide hocalık yapar.

Hava kuvvetlerinin başka generale ihtiyacı yoktur.

İSLAHAT

1 — Binbaşıdan yukarısının temamen tasfiye edildiği genç bir pilot kadrosu. Bu kadro bugünki havacılığın icabettirdiği teknik tesisat, techizat ve bilgi ile techiz edilerek kısa zamanda 5000 kişiye yükseltilmeli.

2 — Muhtemel bir harpte hergün bir tabur uçurabilecek kadar modern harp uçağı. (Bundan fazlası ancak memleket sanayiin muasır seviyeye ulaşması ile kabildir). Yani komprime bir tümen kadrosu. İyi techiz edilmiş, iyi yetiştirilmiş, kudretli, fakat mütevazi bir teşkilât.

3 — Teknik elemanlar: Bugünki usul en iptidai usuldur. Tahsile devam imkânı bulamıyan cahil gençler, makinist, ekipman, telsizci, ıslahçı v.s. teknisyen gedikli olarak yetiştiriliyor. Tecrübeler isbat etmiştir ki bu sınıftan alınan randıman % 10 u aşmamaktadır, gittikçe tufeyli hale gelmektedir. Bunun hal çaresi lise mezunu gençlerin teknisyen olarak uzun bir tecrübi tahsile tabi tutularak istihdamıdır. Bunlar sivil olarak hususi bir kanuna tabi olmalı ve asla gedikli olmamalıdırlar.

4 — Uçuş parası: Bu para kadar adaletsiz tevzi edilen bir hak yoktur. Biz genç uçucular en çok uçarız, en az para alırız. Yaşlılar senede bir kaç saat uçar, bizim maaşımızın yarısı kadar uçuş parası alır. Bunların harp kabiliyeti olsa

helal *olsun. Fakat* bunlar *miadını doldurmuş, sadece uçuş* parası için zoraki uçan kimselerdir. Bunların tek uçuş saati için aldıkları para 1000 liradan fazlaya gelir.

Hava Kuvvetlerinden şöyle bir liste isteyin:

Uçucunun ismi - uçuş saatı yekunu - aldığı uçuş parası yekunu - bir saat için aldığı uçuş parası vasatisi.

Görülecektir ki fakir millet kahraman diye ihtiyar tufeylileri beslemekte.

Bundan başka bir de hiç uçmadan muazzam bir uçuş parası alan zümre mevcuttur. Bunlar karargâhlarda, alay malzeme parklarında, ikmal teşkilâtında çalıştırılan sivil ve gedikli makinistlerdir. Bunlar senelerden beri hiç uçmadıkları halde muntazaman uçuş parası aldıkları gibi uçuş paraları her iki senede bir on lira terfi ettirilmektedir.

Bu hal bütçe müzakereleri için esaslı bir mevzudur. Yeni bir kanunla bu paranın yalnız uçanlara uçuş saatı üzerinden verilmesi, aksi takdirde adaletin teessüs etmeyeceği ve yaşlıların refahı için bir vasıta olmaktan ileri gidemiyeceğine birliğimiz kanidir.

Gece uçuşu için nasıl saat üzerinden para veriliyorsa gündüz için de ayni şey en adil usüldür. Yaşlıların terfihi şartsa hükümet onları başka şekilde düşünsün. Bu adaletsizliğe son verilmesini bekliyoruz...

Netice şu ki biz Babıali baskınını yapan bir kaç subaydan çok daha kudretliyiz. Memleket kaygusundan başka düşüncemiz yoktur. Beklediğimiz islahatın hükümetin ve bilhassa Meclis tarafından tahakkuk ettirileceğine inanıyoruz.

Memleket hizmeti yerine uşaklığı ikame eden emir eri davasının hallini de dört gözle bekliyoruz.

Genç subay pilotlar birliği

İşte daha 1951'de Hava Kuvvetlerindeki genç subayların, hiç değilse bir kısmının Demokrat Parti iktidarından istedikleri:

— Geniş bir tasfiye hareketi,

— Geçim şartlarını iyileştirme,

— Teknik yenilikler,

— İsveç veya İngiliz sosyalizmine benzeyen bir rejim.

Bunlardan sonra da istedikleri yapılmadığı takdirde kendilerinin Babıâli baskınını yapan subaylardan daha kuvvetli olduklarını hatırlatan bir ihtar ve tehdit işareti!

Şimdi yine aynı tarihlerde yazılmış bir başka belgeyi okuyalım. Bu genç kurmay subaylar adına Yılmaz Akın imzalı Menderes'e yazılmış bir mektuptur: ([1]).

"Sayın Başbakanım

Başında bulunduğunuz hükümetin ve partinin muvaffak olmasını can ve gönülden istiyoruz. Bundan dolayı bazı hakikatleri size bildirmeyi vatanseverlik borcu addediyoruz.

Çok zeki bir baş ve lider olduğunuzu on aylık idarenizden ve temaslarımızdan anlıyoruz. Muvaffakiyetinizin temelini kuvvetli bir ordu ile atmak herşeyin başında kuvvetli bir orduya malik olmak isteyeceğinize şüphe yoktur. Kuvvetli bir ordu evvelâ maneviyatla ve elemanla mütalaa olunur. Ordunun maneviyatı ona vereceğiniz kıymet ve şeref mevkii ile ve başına koyacağınız insanlarla temin olunur. Şahsen orduya ve erkânına lâyık olduğu hürmeti göstermekte ve lâzım olan mevkii vermektesiniz. Bunu şükranla yadetmekteyiz. Eleman ve baş meselesine gelince önümüze çıkan hakikat şudur:

Ordunun başına koyduğunuz ...... artık zekâsını, şahsiyetini .... gayıpetmiş ..... günlük siyasetler yapan, size ve hükümete hoş görünmeğe çalışan zayıf bir insanın ve iradenin sembolü olmuştur.

İkinci başkan ...... nasıl tahammül ettiğinizi bir türlü idrak edemiyoruz. ...., ... Bu iki zatı iş başından uzaklaştırmak sizin ordudaki mevki ve itibarınızı yükseltir ve memlekete büyük bir hizmet yapmağa sizi muvaffak kılar

Orduların başına da orduda tanınmış, sevilmiş, liyakatli ve karakterli zevatı bulup getirmek lâzımdır. İşitiyoruz, bir ordu-

1) İsimler ve ağır kelime ve cümleler çıkartılmıştır.

ya .... paşayı vereceklermiş. Genç ve kıymetlidir. Ancak karısının Halk Partisi ile olan ezeli ve derin münasebetlerinden sarfınazar .... yalnız kocasının değil, ordusunun ve memleketinin başına belâ olduğunu ve olabileceğini de bilmek lâzımdır.

Kolorduların başına da acele ile .... ve zayıf zevat getirilmiştir. Sizin bizzat alâkadar olmanızla bunların kimler olduğu ve ehillerinin kimler olacağı isabetle meydana çıkar. Çünkü sizin zekânıza, görüşünüze, ordunun maddiyatı kadar maneviyatına da kıymet verdiğinize ve memleketin âli menfaatini her şeyin üstünde tutacağınıza cidden büyük bir itimat beslemekteyiz.

Ordumuz bu dikkat, tetkik ve tasfiyeye ve tahlile ne kadar muhtaç ise hükümet ve parti şefi olarak siz de buna o nisbette muhtaçsınız zannederiz. Size en samimi hürmetlerimizi takdim eder, engin ve büyük başarılar dileriz.

Genç Kurmay Subaylar
adına
Yılmaz Akın"

Bu mektubun altındaki imza belki de gerçek yazana ait değil. Ama içinde ele alınan konular Demokrat iktidarın ordu kumanda heyetinde yaptığı ilk değişikliklerden sonra en çok genç subayların dilinden kulaklara yayılan tenkitler arasındadır. Yukarıda bir dip notta işaret ettim, bu değişiklikler yeni iktidar ileri gelenlerinin bir kısmınca da az görülmüş ve isabetli bulunmamıştı. Daha fazlasını yapmak mümkün müydü? Yapılamamasının sebepleri nelerdir? Bu ayrı bir mesele. Fakat o zaman bir kısmımız da "Refik Şevket'in titrek ellerinden ancak bu kadar çıkabildi." demekten kendimizi alamamıştık. Bu mesele iktidar devri hatıralarımda ayrı bir bölüm olacaktır.

Şimdi askerlerin maaşları ile ilgili bir başka belgeyi okuyalım. Bu bir Amerikalının yine Başbakan Menderes'e yazdığı mektubun tercümesidir:

Englewoood-Colorado

8 Aralık 950

Sayın A. Menderes,

Samimi dostlarınız olduğumdan, ben bu mektubu size Amerika'nın en çok tutunan gazetelerinde bir açık-mektup şeklinde yayınlıyarak göndermeyi kararlaştırmıştım. Fakat bu konuda teşebbüse geçmeden, Amerika'da eğitim görmekte olan Türk subaylarınızın para durumu hakkında belki de doğru bilgilere sahip bulunmadığınızı düşündüm.

Subay olmaları hasebiyle bu yurtdaşlarınız memleketinizin temsilcileridirler; fakat bu temsilcileriniz sadece 5 dolar gündelik aldıklarından burada pek düşük bir şöhrete sahiptirler. Bu durumda onların temiz üniformalar giymelerini, kalın kış elbiseleri satınalmalarını ve eğitim gördükleri yerlerde Amerikan aileleri tarafından kendilerine verilen davetlere mukabele edebilmelerini nasıl bekleyebilirsiniz? Gördüğünüz üzere onlar bu iktidardan mahrumdurlar.

Subaylarınızdan büyük kısmı yüzbaşı ve daha yüksek rütbelerden kimselerdi. Bu subaylarınıza bizim silahlı kuvvetlerimizde erlere ödenen paranın tamamen aynı miktarda para ödenmesi ayıp değil midir? Sonra, bahsettiğim bizim erlerimiz ünsiyet sahibi olup, bedava yemek, bedava giyim ve bedava meskenden faydalanmaktadırlar. Bu şu demektir ki, aynı maaşı aldıkları halde sizin subaylarınızın, buradaki erlerimizin erişmiş bulunduğu hayat standardına bile erişmeleri imkânsızdır.

Diğer bütün yabancı memleket subaylarına, Türk subaylarına verilmekte olan meblağdan başka ayrıca kendi hükümetleri de bir para ödemektedir. 1 Temmuz 1950'den beri memleketiniz subayları hükümetlerinden yardım geleceğini ummuş ve beklemişlerdir; zira 1 Temmuz 1950 tarihinde onların ödeneği Amerika hükümeti tarafından birdenbire günde 9 dolardan 5 dolara indirilmiştir.

Washington, D.C. deki Türk B. Elçiliği subaylarınıza hükümetçe para verileceğini bildirmişti. Altı ay boyunca onlar para gelmesini beklemişlerse de hiçbir yardım gelmemiştir. On-

lar Amerikalı arkadaşlarından borç almak zorunda kalmışlar ve sonunda bu boçlarını ödeyebilmek için parmaklarındaki nikâh yüzükleri, fotoğraf makineleri v.s.'ye varıncaya kadar satmağa mecbur olmuşlardır. Kışın soğuk havada palto satın alıp giyemediklerinden dolayı içlerinden bâzıları hasta olmuştur. Dışarda kar yağarken onlardan bir çoğunu paltosuz olarak gözlerimle gördüm. Büyük bir teessür duyarak söylemek zorundayım ki içlerinden bâzıları yamalı pantolonla bile görmüş bulunuyorum. Şerefli Türk Silâhlı Kuvvetlerini temsil etmekte olan subaylarınızı bu derece zaruret içinde görmek asla zevk verici bir şey değildir. Türk subaylarını bu derece ümitsiz, ünifomalarını giymekten bu derece utanır ve bu derece fakir görmekten sonsuz derecede elem duymakta olduğumdan, bu konuda size hakikati bütün açıklığı ile ve samimiyetle anlatmağa çalışıyorum.

Sözkonusu subaylar bilhassa Türk Hava Kuvvetlerindendirler. Bu kadar sakin bir hayat süren ve bu büyük mesele karşısında hükümetleri bir tedbir almak hususunda bu derece ağır davrandığı halde memleketlerine bu kadar büyük bir sadakat gösteren bu kimseler ancak çok iyi askerler olarak vasıflandırılabilirler herhalde.

Ben bu durumu alelade bir Amerikan vatandaşı olarak müşahede ettim ve bir eseri lütuf olarak bu subayların ve bilhassa memleketinizin şerefi ve hatırı için derhal teşebbüse geçerseniz son derece bahtiyar olacağım.

Pek yakın bir gelecekte Avrupa'yı ziyaret fırsatını bulacağımı umuyorum. Bu arada Türkiye'yi de ziyaret etmeği tasarlıyorum. Dolayısiyle, eğer imkânını bulur da zatıâlinizle dostça bir konuşma yapmak fırsatına nail olursam pek memnun kalacağım. Türkiye'nin ve Amerika'da eğitim görmekte olan Türk subaylarının şeref ve haysiyeti icabı derhal teşebbüse geçmekmekliğiniz büyük bir zarurettir.

Ben bu konuya dikkatinizi, Türk üniforması taşıyan ve memleketinizin hizmetinde bulunan bu kimselere ihtimam göstermekliğiniz için çekiyorum.

Derin hürmetlerimle.

Harold B. Hinton "

Bu mektubu çok muhtemeldir ki yazdırtan bizim Amerika'daki subaylarımızdan bazıları idi. Böyle olup olmamasının fazla önemi yok. Üzerinde durulacak nokta tarihine göre yeni iktidar iş başına geçtiği yedi ay olduğu halde şikâyet edilen vaziyeti hâlâ düzeltmemiş olduğuna ve düzeltilmediği takdirde tatsız neticelerin doğabileceğine bazı cümlelerle işaret ve ima edilmesidir.

Şimdi bir başka belgeyi gözden geçirelim. Bu emir erleri kanunu tasarısı üzerinde bir çok kumandanların görüşlerini açıkladıkları bir toplantının tutanaklarıdır. Toplantıya zamanın Millî Savunma Bakanı Hulusi Köymen başkanlık etmektedir:

27 NİSAN 1951 GÜNÜ ASKERİ ŞURA SALONUNDA YAPILAN TOPLANTI :

Konu: Emir erleri kanun tasarısının yeniden gözden geçirilmesi.

Toplantıya katılanlar:

M. S. B. Hulusi Köymen,
Gnkur. Bşk. Org. Nuri Yamut,
Gnkur. II. Bşk. Korg. Zekâi Okan,
Gnkur. Harekât Bşk. Korg. Yusuf Eğeli,
Gnkur. Harekât D. Bşk. Tuğg. Cevdet Sunay,
Gnkur. Adli Müşavir Tümg. Muadili As. Adli Yargıç Hakkı Oflaz,
K. K. K. Org. Kurtcebe Noyan
K. K. Kur. Bşk. İ. Hakkı Tunaboylu
K. K. Harekât Bşk. Tuğg. Hüseyin Ataman,
K. K. Personel Bşk. Tuğg. Mithat Akçakoca
1. Ordu Mf. Korg. Şükrü Kanatlı,
2. Ordu Mf. Korg. Şahap Gürler,
III. Kor. K. Korg. Abdülkadir Seven.
VIII. Kor. K. V. Selahattin Selışık,

65. Tüm. K. Fazıl Bilge,
Dz. K. K. Sadık Altıncan,
Hv. K. Kur. Bşk. Tümg. İhsan .....

M. S. B. — Meclis Bütçe müzakereleri esnasında emir erleri mevzuu üzerinde büyük bir hassasiyetle durmuştur. Bazı subayların emir erlerinin istihdam şekli üzerinde gösterdikleri dikkatsizlik ve talimata muhalif hareketleri böyle bir reaksiyonu doğurmuştur. Hala bazı subaylar emir erlerine çocuk arabalarını vermekte ve bunları dışarda dolaştırmaktadırlar. Mevcut talimat emir erlerinin ne gibi hizmetlerle tavzif edileceğini göstermektedir. Şayet her subay bu talimat hükümlerine dikkat etmiş olsaydı, bu gün emir eri diye bir mesele varid olmazdı. Meri olan talimat emir erlerinin hizmetlerini askeri şeref ve haysiyet çerçevesi içinde tavzif etmiş olmasına rağmen bunun dışına çıkanlar için elde müeyyidelerin mevcut olmayışı, emir erinin ortadan kaldırılması mülâhazasını hakim kılmıştır. İşte şimdi burada emir eri ortadan kalkar mı, kalkmaz mı? Kalkarsa ne olur? Bunu münakaşa edeceğiz ve bir karara varacağız. Varacağımız bu karar Meclisi tatmin edecek şekilde olmalıdır.

Gnkur. Bşk. — Tensip buyrulursa en kıdemsiz arkadaş noktai nazarını söylesin.

Tuğg. Akçakoca — Meclise sunulan kanun tasarısının hazırlanmasında hakim olan düşünce, bu müessesenin ortadan kaldırılarak yerine ücretle müstahdem her hangi bir müessesenin kurulması idi. Emir eri mevzuu bütçe müzakeresinden çok evvel Mecliste bir çok sorulara yol açmıştı. Eski M.S.B. yazılı ve şifahi bir ankete baş vurduğu gibi yabancı orduların da incelenmesini emretmişlerdi. Bundan sonra yaptığımız kanun tasarısı hükümleri şiddetli bulunduğundan tadili emir edildi. Böylece kanun tasarısı tadil edilerek ve As. Şura'nın da mütalaası alınmak suretiyle Meclise sunulmuştu. Bu kanun tasarısı gerekçesiyle birlikte komisyonda okunur okunmaz, Çanakkale milletvekili Dr. Süreyya, bu kanunun bu gün hakim olan atmosfere göre Meclis'ten kabul edilerek çıkmasının asla ihtimal dahilinde olmadığını söyleyerek itiraza başladı. Diğer üyeler de aynı fikre iştirak ettiler. M. S. Komisyonu, bu müessesenin mücbir ve zaruri bir ihtiyaçtan doğduğuna ittifakla karar verdiler ve netice olarak emir eri vermiyelim, bunun yerine ücret ve-

relim dediler. Bizim de mukabil tekliflerimiz vardı. Bunu yapamadık. Halbuki, tahkimli yasak bölgelerimizle hudut bölgelerimiz vardır. Buralara sivil şahısların girmesi doğru değildir ve yasaktır. Ayrıca bu husus belediye hudutları dışında kalan subayların da ihtiyaçlarını temin edemiyecektir. Büyük şehirlerde bulunan subaylara ücret verilebilir. Fakat bunun dışında bulunanlar ne yapsın? Fakat Komisyon Başkanı bize söz vermediği için mukabil tekliflerimiz yapılamadı. Varılan kararda, seferde sakat erlerin dahi ailelerin yanına verilmesi kabul edilmeyip yalnız kışladaki subayların şahsi hizmetine tahsis edilmesi düşünülmektedir. Bu durum karşısında evle irtibat işi asla sağlanamıyacaktır. Bizim hazırlamış olduğumuz kanun tasarısında emir erinin ev dahiline sokulması mevzuubahis değildir. Bu kanun tasarısı ile eski kanun tasarısı arasında büyük farklar vardır. Eski tasarıda, ceza müeyyideleri umumi olmakla beraber bunda tasrih edilmiştir. Bu kanun malüllere de emir eri tanımaktadır. Fakat arz ettiğim gibi komisyondaki atmosfer gayrı müsait olduğundan uzun münakaşalar sonunda geri çevrilecek bir defa daha revizyona tâbi tutulması istenildi ve bu kanun tasarısı hazırlandı. Müsaade ederseniz eldeki bu yeni kanun tasarısını okuyayım.

M. S. B. — Buyurun.

«Tuğg. Akçakoca yeniden hazırlanan kanun tasarısını okudu.»

Gnkur. Bşk. — Bu kanun tasarısını hangi makam hazırladı?

M. S. B. — Bunu hukukcu arkadaşlara hazırlattık. Şimdi bu tasarıyı tekemmül ettirmek için burada toplanmış bulunuyoruz. Bu mevzu üzerinde beni techiz ederseniz memnun olurum. Bunun için herkesin ayrı ayrı noktai nazarlarını ortaya koymalarını rica ederim.

Gnkur. Bşk. — Tuğg. Ataman fikirlerini söylesin.

Tuğg. Ataman — Efendim, hazer ve seferi ayrı ayrı olarak mütalaa etmek lâzımdır. Seferde subay kıt'ası başında bulunacak, buna mukabil ailesini geride bırakacaktır. Cephede beden ve kafasıla iş görmeğe mecbur olan subayın, geride bırakdığı ailesinden emin olması lâzımdır. Bu durumda bulunan bir subaya verilecek tazminat ile tatmin etmeğe imkân yoktur. Kendisine bol para dahi vermiş olsak geride emin bir insan bulunmaması büyük bir müşkilât arz edecektir. Bu bakımdan subayın geride bıraktığı ailesine hizmet edecek yardımcı bir insana ih-

tiyaç vardır. Bu erin ne tarzda vazife göreceği ayrıca mülahaza edilebilir. Şahsi kanaatime göre emir eri evin kapısına kadar hizmet görmeli, içeri girmemelidir. Hazer içinde bu durumu iki kısım halinde mütalaa etmek icap eder. Bunlardan birincisi, her türlü ihtiyaçların kolayca temini mümkün olan büyük şehirlerimiz, diğeri de meskûn yerlerden uzak bulunan hudutlarımızdaki birliklerin durumudur. Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde çalışan subaylarımıza tazminat vermek suretile ihtiyaçlarını temin etmek belki mümkündür. Fakat büyük şehirlerden uzak hudut bölgelerinde bulunan subaylara birer yardımcı er vermenin lüzumu kat'îdir. Nasıl ki, seferde emin bir insan bulmak mümkün değilse, hazerde de dava aynıle vakidir. Bu bakımdan şehirlerden uzak bulunan subaylara da emir eri vermek ve bunların vazifelerini tayin etmek zaruridir. Mütalaam bundan ibarettir.

Gnkur. Bşk. — General Cevdet sizi dinliyoruz.

Tuğg. Sunay — Emir eri mevzuu üzerinde bilhassa şu noktalar üzerinde durulduğunu görmekteyiz: Emir erleri hizmetcilikte kullanılıyor ve memleketin kudreti harbiyesi israf ediliyor. Şahsi kanaatime göre hakikat böyle değildir. Bazı vak'aları mücerred olarak mütalaa etmek doğru değildir. Zira pek çıplak bir manzara arz eder ve hakikatten uzak kalırız. Mesela, bir erin süngü takarak ateş altında hücuma kalkması ve ateşe doğru koşması bir seyirci üzerinde normal bir insan tesiri bırakmaz. Fakat öyle midir? Onu hücuma kaldıran bir vatan aşkıdır. Bunu birlikte mütalaa etmek gerekir. Buna kıyasen bir insanın da diğer bir insana hizmetini demokrasi zaviyesinden mütalaa edersek çirkin olabilir. Fakat Türk Milleti olarak efkârı umumiye subayın ne demek olduğunu bilir ve bir subaya lâyık olduğu kıymeti verir. Çünkü, tamamiyle vazifesine bağlı olan bir subay mesai saatine bağlı kalmayarak gece yarılarına kadar vazifesi başında kalmakta ve uğraşmaktadır. Halbuki hiç bir devlet memurunun gece yarısına kadar çalıştırılması mümkün değildir. Hattâ bu gün doktorlar dahi bir çok menfaat mukabili dahi gece yarısı rahatsız edilmek istemezler. Subay kendisini ve ailesini vazife uğruna feda etmiş bir insandır. Kendisine ve ailesine bakmak için zaman ayırmasına imkân yoktur. Çünkü, 24 saat o vazifededir. Şu halde vazife bakımından zaman tahdidi yoktur. Bu suretle subayın tayin edilmeyen ve zamana bağlı olmayan ve hiç bir

menfaat karşılığı olmadan diğer devlet memurlarının durumu ile aynı olamaz. İşte bu hudutsuz mesai arasında kendisine ve ailesine bakamayan bir subaydan enerji isteyebilir miyiz? Bu subaya ve ailesine yardım etmeğe mecbur değil miyiz? Huzuru vicdan içinde her türlü düşüncelerden uzak kalarak salim bir kafa ile vazifesi ile başbaşa kalan subay ancak vazifesini yapabilir. Ailesine bakamayan bir subayı ruhen ve maddeten tatmin etmek mümkün müdür? Bu hizmet işi izam edilecek kadar büyük değildir. Çünkü kışla muhiti hiç bir yere benzemez. Orada bir arkadaş ruhu vardır. Bu ise her kesin her bakımdan birbirine yardımıyla vücud bulur. Bir mangada her er çamaşırını, kabını yıkamağa, helâ çukurunu açmağa kalksa ne nöbet, ne eğitim ve ne de muharebe olamaz. Bunun için mangadan bir kişi diğerlerinin bu gibi hizmetlerini görür ki bu bir hizmet değildir. Fakat bir yardımdır. Biz subaylar da bunun gibi kışla camia'sında bir ferdiz. Bir ferdin bir çok kişilere hizmet etmesine karşılık, ona bir kişinin hizmet ve yardım etmesini çok görmemelidir. Bir Bl. K. 100, bir tabur K. 1000 kişilik bir topluluğun her hizmetini kontrol ve iyi yürütmekten sorumludur. Memleketin hücra köşelerinde durum büsbütün başkadır. Ailesinden ayrı bulunan subayların her an yuvalarını düşünmek mecburiyetinde olduklarını görmekteyiz. Hattâ bu yerlerde eşinden ayrılmış bulunan subay ailelerinin yalnız başlarına sokağa çıkamadıklarına şahit olmaktayız ve hattâ bâzı yerlerde hala istiskale uğradıklarını bir çok misalleriyle görmekteyiz. Medeni muhitlerden uzak yerlerde memleketin hücra köşelerinde biz subaylar disiplinli bir şahsa muhtacız. İşte o da emir erleridir. Vatani vazifesiyle ailesinden uzaklaşmış olan bir subayın evine ve ocağına yardım etmek bir arkadaşlık ve insanlık vazifesidir. Bununla biz subayın ailesine değil, kendi şahsına hizmet etmiş bulunmaktayız. Evet, emir eri mevzuunda çok çirkin durumlar yaratılmıştır. Fakat bunlar istisna teşkil etmektedir. Bunun aksine olarak da, erler kendi ailesinde görmediği terbiyeyi subayın evinde görmüş ve aynı zamanda bir evlat muhabbetiyle mükemmel bir şekilde yedirilmiştir. Vücudunu memlekete vakf etmiş olan bir subaya yardım etmek bakımından emir eri mevzuu üzerinde durulmağa değer bir keyfiyettir. Bunun 25, 30 lira gibi cüzi bir ücretle karşılanmasına imkân yoktur. Sadaka kabilinden verilen bu para ile benim anladığım manada bir hizmetin yapılması kabil değildir. Yalnız emir er-

leri mevzuu üzerinde kuvvetli müeyyidelerin konulmasına taraftarım. Mesela, emir eri subayın evine saat 9'dan evvel gelmemeli ve içeri girmemelidir ve işini bitirip saat 12'de kışlaya dönmelidir. Kudreti harbiyesini israf etmemek için de öğleden sonraki zamanlarda talime iştirak etmelidir. Bu suretle bir er tarafından yardıma mazhar olan bir subayın binlerce insanla uğraşmasını sağlayacak ve böylece büyük bir kitleyi kazanmış olacağız. Genel olarak mütalaam bundan ibarettir.

Hv. K. Kur. Bşk. — Sabahın erken saatlerinde şehir haricindeki vazifelerinin başına gitmek mecburiyetinde kalan subayların her türlü işleri evin hanımları tarafından görülmektedir. Bu gün için bir ev kadınının hem evin içindeki ve hem de dışındaki işleri görmesine imkân yoktur. Kaldıki, nöbet, tatbikat ve memuriyetler dolayısiyle subaylar uzun müddet evlerinden ayrılmaktadırlar. Bu durum karşısında aileler ne yapacaktır? Uzun müddet erkeksiz kalan bu aile huzur içinde yaşayamaz. Evinden uzak kalan subay ise endişe içinde bu durumu karşılayacak ve büyük bir üzüntü duyacaktır. Tabiatiyle bu hal asli vazifesinin normal bir şekilde ceryanına engel teşkil edecektir. Bir subayın kendi evinin dışında kalan işlerini gördürmek için bir insana ihtiyaçı vardır. Eğer subay bir şehirde ise kendi evinin işini yapabilir. Fakat bu da kısmen kendi vazifesinin normal bir şekilde ceryanına mani olur. Zira muayyen mesai saati zarfında evvelâ çarşıya gidecek, ihtiyacını temin ettikten sonra vazifesi başına dönecektir ki, bu askerlik hayatında gayrı kabili tatbik bir durum arz eder. Bütün bu mülâhazalar subayın yanına bir er verilmesini icap ettirmektedir. Acaba bu iş ücretle mümkün müdür? Bu gün Ankara'da bir hizmetci en aşağı 50 liraya tutulmaktadır. Bütün subaylara tazminat verildiği takdirde hizmetci kara borşası meydana çıkacaktır. Bu yüzden büyük ücretlerle karşılanacaktır. Bunu da ne hükümet verebilir ve ne de bir subay kendi maaşından keserek bu yüksek ücretleri ödeyebilir. Binaenaleyh tazminat verilmesi halinde hem bütçeye mühim bir yük teşkil edecek ve hem de hizmet lâyıkı veçhile görülemiyecektir. Esasen tazminat verildiği halde emir eri kullanılacak ve bunun kontrolu da mümkün olamıyacaktır. Bir subayın işi olacak, vereceği bir vesika ile istediği eri istediği zaman evine gönderecektir. Aklına başka bir şey gelecek bir diğer eri göndermek suretile bir yeri-

ne birkaç insan kullanacak ve böylece birliğin eğitimi de aksayacaktır. Bunları kim kontrol edecektir? Hele baştaki komutan bu işi yaparsa küçüğü kim kontrol edecek? Bu işi emir eri almayan sivil şahıslar kontrol edecek olursa bu takdirde bir çok şikâyetlere yol açacaktır. Bunun için emir erini kaldırmak doğru olmaz. Bununla beraber. mevcut talimat ve kanunlarımıza ağır müeyyideler koymak, en doğru bir hareket tarzıdır. Dünya ordularını tetkik edecek olursak, hepsinde emir eri vardır. General Mc. Arthur'a dahi bu gün en geniş demokrasi olan Amerika'da bile 5 emir eri tahsis edilmiş ve bütün dünyaya ilân edilmiştir. Hazerde ve seferde bir subayın emir erine ihtiyacı vardır. Bir Türk subayının sokakta koltuğunun altında bir sürü paket ve sepet taşıması çok ağır bir hareket olur. Maruzatım bundan ibarettir.

Gnkur. Bşk. — General Fazıl Bilge, sizi dinliyoruz.

Tümg. Bilge — Bu gün emir erlerinin mevcut talimat hükümlerine göre kullanılmadığı artık bir hakikattir. Eğer herkes emir erlerini istenildiği şekilde kullansaydı ortada böyle bir mesele olmazdı. Yalnız subayların maruz kaldığı şartlarla sivil memurlar arasındaki şartları aynı olarak kabul etmemek lâzım gelir. Subayın gecesi gündüzü yoktur. Yağmurda ve karda tatbikata çıkan bir subay ailesinden uzun müddet ayrı bulunmaktadır ve sivil bir memura nazaran daha çok enerji sarf etmektedir. Bu da kendisinin mutlaka bir yardımcıya ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Ordumuzda emir eri mevzuu çok eskidir ve bir gelenek halini almış bulunmaktadır. Buna hepimiz alışmış olduğumuzdan kaldırılması doğru değildir. Subayı bundan mahrum etmek vazifeye karşı olan bağlılığını azaltır. Esasen subaylar bu mevzuuda çok hassasdırlar. Geçenlerde İzmir gazetelerinden birinde emir erlerinin süfli hizmetlerde kullanıldığı yazılmakta idi. Bu gazeteyi okuyan subaylar büyük bir teessüre kapılmışlar ve bu üzüntülerini bana kadar ulaştırmışlardı. Bundan fedakârlık etmenin büyük güçlükler göstereceğini tahmin ediyorum. Esasen bu iş tatbikatta da aksaklık gösterecek ve yine hizmet için bir er kullanılacaktır. Seferde ise buna mutlaka zaruret vardır. Bendenizce seferde ailesinden ayrı bulunan bir subayın ailesine bir emir erini çok görmemeliyiz. Tazminatla bu işi hal etmenin mümkün olacağını kabul edemiyorum. Ya para çok olmalı ki, bu da bütçeye bar olacaktır, az olduğu

takdirde müşkilât baş gösterecek ve bu iş yine devam edecek ve subaylar emir eri kullanacaklardır. Bunun için subayları bir hizmet erinden mahrum etmemeliyiz.

Tümg. Selışık — Bendeniz emir eri mevzuu üzerindeki kanaatimi kısaca arz edeceğim. Gözümüzü açtık, bir emir eri ile karşılaştık. Bunun aksini tasavvur edemiyorum. Şimdiye kadar hizmet eri olmadan yaşamadığım için bunun kaldırılması halinde nasıl bir durumla karşılaşacağımı tasavvur edemiyorum. Benim en yakın yardımcım olan emir erinden büyük faydalar gördüğüm için bunun ücretle hal edileceğini tahmin edemiyorum. Hiç şüphesiz tazminat verilmesi halinde kara borsalar hasıl olacak ve bu yakın yardımcıyı piyasadan temin etmek kabil olamıyacaktır. Bundan doğacak neticenin ne olacağını tasavvur edemiyorum. Küçük rütbeli subaylarla temas halindeyim. Kendileri bunda çok hassasdırlar. Meclis'in şimdilik bu mevzula meşgul olması doğru değildir. Hele subayların bir sepet veya büyük paket taşımalarını bu gün Türk muhiti de hazım edecek bir durumda değildir. Arkadaşlarımın da söylediği gibi mevcut talimatlara daha kuvvetli müeyyideler koyalım. Hattâ kötü kullanan subayların emir erlerini dahi alalım. Fakat bunu kaldırmayalım.

Dz. K. K. — Emir erlerinin subaylara bahşetmiş olduğu faydalar çok büyüktür. Bunun için emir erlerinin kaldırılmamasını arz ederim. Benim mütalaam bundan ibarettir.

Korg. Tunaboylu — Bu gün subayların durumunu tetkik edecek olursak Kore'den başlamak üzere, memleketimizin hücra köşelerinde ve hudut boylarında bir çok subaylarımız olduğu gibi büyük şehirlerde de vazife görenleri vardır. Şehirler müstesna diğerleri ailelerinden ayrı olarak yaşamaktadırlar. Bu suretle Türk ordusunun yarısı hudut boylarında ve düşman karşısında vazife görürken diğer yarısı da şehirler içindedir. İşte hudut boylarında vazife gören bu subaylarımızın hizmet erlerini almanın doğru olmayacağını ve buna Büyük Meclisimizin de muvafakat etmiyeceğini sanmaktayım. Bir seferde subaylara hizmet erinin verilmesi o subayın huzur içinde muharebe etmesini sağlamakta ve ona her bakımdan emniyet bahş etmektedir. Bunun yalnız seferde değil hazerde de verilmesine inanmış bulunmaktayım ve kat'i lüzum görüyorum. Hizmet erleri hepimizin bildiği şekilde çok temiz ve sadık insanlardır. Bu gün için bu değerdeki insanları para ile sağ-

lamağa imkân olmadığı gibi para ile temin edilenler de hiç bir veçhile bizlere yardımcı olamazlar. Bir kısım subaylara verelim dersek bu da ikilik doğurur ve kabili tatbik de değildir. Bu gün için karargâhta bulunan bir subay yarın kıt'aya gitmekte ve orduda her an değişiklikler mevcut bulunmaktadır. Bu da hiç şüphesiz büyük karışıklıklar yaratacaktır. Bendenizce bu günün durumu da göz önünde tutulmak şartiyle hizmet erlerinin kanun dahilinde istihdam edilmelerini sağlayacak şekilde devamının doğru olacağını düşünmekteyim.

Korg. Eğeli — Bir müessese bazı şartlardan doğar. Hizmet eri müessesesi de bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu müessesenin kalkması için ,doğuşuna sebep olan amillerin değişmiş olması lâzımdır. Bu müessesenin kalkması için ileri sürülen sebeplerin daha ziyade hissi olduğuna kaniim ve hissi olunca da orduya karşı bir hücum mânâsını taşıyabilir. Eğer bu müessesenin kurulması için mevcut sebepler ortadan kalkmış ise emir erlerinin de kaldırılması doğrudur. Fakat evvela bu müessesenin kaldırılması için mucip sebepler nelerdir ve bunu niçin kaldırıyoruz? Arkadaşlarımın da izah ettikleri gibi büyük ve belediye hizmetleri muntazam olan mahdut bir kaç şehrimizden başka yerlerde hizmet gören subaylarımızın emir erine ihtiyaçları vardır. Subayın çok müşkül şartlar altında vazife görmeğe mecbur olduğu haller bizde halen normal hali teşkil eder. Ben bile şahsen tenekeyi alıp çeşmeye gidip su doldurduğumu bilirim. Asker olduğumuz için kendimizi müdafaa etmek bakımından bunları söylemiyorum. Tamamiyle hakikatlerden bahsediyorum ve hakikat şudur ki, bizim mesai saatimiz yoktur. Üç günde bir nöbetçi kalan subay ne yapsın? Sabahın erken saatlarında talime giden bir subayın mesai saati hiç şüphesiz ki sivil memur arkadaşların mesai saatiyle mukayyet değildir. O halde subaylara verilen emir eri bu ordu için bir imtiyaz değildir. Hizmetin icap ettirdiği karşılıklı bir mükellefiyettir. Diğer devlet müesseselerinde fazla mesaiden dolayı verilen tazminatı bu gün hiç bir subay düşünmemektedir. Yalnız bizim de, ordu subaylarının bu hususiyetlerini nazarı itibare almaklığımız icap eder. Şu halde ordu mevzuu konuşulurken diğer devlet teşkilâtı böyledir diye, orduyu aynı şekilde düşünmemelidir. Eğer aynı şekilde düşünecek olursak pek ala. O takdirde sivil memur gibi subaya sekiz saatten fazla mesai yüklemeğe hakkımız yoktur. Bu takdirde

de gece nöbeti yok, manevra ve tatbikat yok. Sabahleyin dört saat, öğleden sonra dört saat çalışır olur, biter. Fakat bu şekilde de ordu olmaz. Bununla her müessesenin kendisine göre hususiyetleri olduğunu anlatmak istiyorum ve bir hizmet eri bu mesainin kıymet bakımından bir karşılığı değildir. Fakat bu hayat şartının bir zaruretidir. Her müessesenin kendine mahsus hususiyetleri vardır. Tekrar ediyorum, bu müessesenin vücudunu icap ettiren şartlar kalkmadığına göre bunun da kalkmaması icap eder. Diğer düşünce ve fikirler hissî mülâhazalardır. Esasen bu iş subaylar için bir külfettir. Zira emir erleri evlerimizde beslenmektedirler. Mevcut şartlara göre bundan müstağni kalamıyoruz ve hiç şüphesiz bu da subay için bir fedakârlıktır. Netice olarak şunu arz edeyim ki, bu müessesenin vucüdüne lüzum vardır. Bu lüzumlu müessesede bir takım aksaklıklar olabilir. Fakat bu lâğvı icap ettirmez. Bunu islâh edelim. Demir yolları iyi işlemiyorsa, rayları sökmeğe kalkmıyoruz, hataları düzeltiyoruz. Bu işde de aynı şekilde hareket ederiz.

M. S. B. — İslâh şekillerini söyleyiniz.

Korg. Eğeli — Evvelâ prensipleri kabul edelim. Bunun üzerinde bilâhare teferruatlı olarak konuşabiliriz.

M. S. B. — Peki.

Korg. Eğeli — Ordu daha ziyade maneviyatla ayakta duran bir müessesedir. Hazer ve sefer hizmetleri esnasında ne aldığı para için ve ne de diğer sebeplerle iş görmektedir. Ordu camiası hislere kapılarak incinirse, gurur ve izzetinefsi zedelenirse, ordunun maneviyatı yıkılır. Fransa yıkılmadan evvel Fransız ordusunun itibarı ve gururu tahrip edilmiştir ve itibarı düşürülmüş bu ordunun ne kadar çabuk yıkıldığını Fransa bize göstermiştir. Yalnız biz buna lâyık mıyız? Değilsek lâyık olacak şekilde yetiştirelim ve ordunun itibarını kırmayalım. Bu mevzu üzerindeki bu gibi düşünceler orduyu rencide etmektedir ki, bu da doğru değildir. Belki biz itibara lâyık değiliz. Fakat ordu itibar edilecek bir müessesedir. İzzetinefsi olmayan bir insan ölümü göze alamaz.

Korg. Seven — Hududa giden bir subay ailesinin en iyi muhafızı hizmet eridir. Bundan daha iyi muhafız bulabilir miyiz. Şahsi kanaatime göre bu müesseseyi kaldırdığımız zaman yürürlüğe konacak olan kanunun kabiliyeti tatbikıyesi olamıyacaktır. Zira öyle hudut karakollarımız vardırki etrafı taş ve

kayalarla çevrilmiş olan bu yerlerde bir bina ve bir de bunun karşısında subayın ailesinin oturduğu ev vardır. Bu durumda bulunan bir subay evinin hizmetini erlere gördürecektir. Biz bu erlere subayın ailesine su getirmiyeceksin dersek bunun kabiliyeti tatbikıyesi olacak mıdır? Ve yine bu subaya evinin işlerini gördürmek için bir hizmetci bulacaksın dersek bu bölgede hizmetci bulunabilir mi? Acaba burada er ve subaydan başka insan var mıdır? Şark mıntakalarımız tamamiyle böyledir. Bu gibi yerlerde muhafızlık vazifesini yapmakta olan bu insanları alırsak, subaylarımızın daha ileriye gitmelerine imkân yoktur. Hele bir harekâtın olduğunu kabul edelim. Bu subayların ailelerini kimler geriye götürecektir ve bunları kimlere emanet edeceğiz? Malûl subayların da durumunu tetkike değer görmekteyim. Bilhassa ailesi olmayan malûllere kim yardım edecek ve onlara kim bir bardak su verecektir? Hayatını bu memlekete vermiş olan bu insanlardan bir tek eri esirgeyecek miyiz? Ve yine mühim noktalardan biri de subayların üniforma ile alış verişlerinde taşıyacakları hususları kim takdir edecektir? Bunun doğuracağı zorlukları anlatmak bilmem ki mümkün olabilecek midir? Hele emir erinin bir kısım subaylara verilmesi diğerlerine verilmemesi her iki tarafı da müteessir ve mağdur edecektir. Bu meyanda para alan subayların da emir eri kullanmıyacaklarını kim temin eder? Hudutta Uzun Ahmet köyünde oturan subayın kışlası da karşısındadır. Bu subay hem para alacak ve hem de günlük hizmetlerini erlere gördürecektir. Esasen bu subaya istediğimiz kadar para da versek hizmet için kimseyi bulamıyacaktır. Geçen hafta Ankara'da bulunduğum sıralarda bir müessesenin memurlarına 6 aylık prim verdiğini gördüm. Halbuki mesai saatleri haricinde geceli gündüzlü çalışan, günlerce manevra ve tatbikatlara katılan subaylara on para vermiyoruz. Buna mukabil bu subaya bir muhafız da mı vermiyelim?

Ad. Müşavir Oflaz — Çok iyi bilirizki ordular beynelmilel kaide ve esaslara göre meydana getirilmiştir. Mademki ordusu olan her memlekette bir emir eri müessesesi mevcuttur. O halde bundan Türk ordusu da müstağni kalamaz. Diğer memleket ordularında bulunan bu mevzuatın dışına çıkmak doğru değildir.

Korg. Gürler — İki sene evvel buradan Almanya'daki manevralara giderken kafama takılan noktalardan biri de bu emir

eri mevzuu idi. Acaba Amerikan ordusunda bu işi nasıl sağlıyorlar diye merak ediyordum. Bu maksatla giderken Yunan ordusunu da tetkik etmek imkânlarını aradım. Yunan ordusu bu müesseseyi muhafaza ettikleri halde Amerikalılarda bunun kaldırıldığını gördüm. Fakat bu memleket insanlarının hayat şartları hepimizce malûm olduğu üzere pek mükemmeldir. İşte bu hayat şartları mukayese edildikten sonradır ki bizde bu müessesenin daha uzun müddet kalması lâzım geldiği kanaatine vasıl oldum. Aksi halde büyük zararlar olduğunu tahmin ediyorum. Ben her iki kanun tasarısını da noksan buluyorum. Mesela deniliyorki emir eri evin içine giremez. Bir subayın her türlü hizmetlerinden başka bir de aşçıya ihtiyacı vardır. O halde emir erini eve sokmazsak bu hizmeti kim görecektir? Bu kanunun kabulü halinde yine bir takım suistimallere yol açacaktır. İkinci kanun tasarısı da tazminata dayanmaktadır. Bunun da büyük güçlüklere yol açacağı, büyük para mukabilinde dahi hizmet edecek insanları temine imkân olmadığını sanmaktayım. Ben vaktiyle Fenerbahçe'de oturuyordum. Karşımızda çok zengin bir ailenin hizmetlerini gördürmek için büyük müşkülâta maruz kaldıklarını ve 120 liradan aşağı adam tutamadıklarını gördüm. Arkadaşlarımın da izah ettikleri gibi bu hal moral bakımından da bir takım sarsıntılara yol açacaktır. Tarih boyunca subaylardan bu gibi küçük imtiyazların alınmasıyla bizler daima mağdur edilmekteyiz. Bir subay çocuğu olarak dünyaya geldiğim gündenberi subayların emir erine sahip olduklarını gördüm. Bunun hayatım müddetince de deyam ettiğine şahit olmaktayım. Bu mevzuda ufak tefek bazı suiistimalerin olacağı gayet tabiidir. Alınacak tedbirlerle bunun önüne geçmenin mümkün olacağını sanmaktayım. Emir eri müessesesinin kaldırılması üzerindeki reaksiyonun çok ağır olacağını kabul etmekteyim. Ben burada Cevdet Paşa'ya biraz da hak vermekteyim. Bu gün dahi memleketin hücra köşelerinde bulunan bir subay ailesinin barındırılmasına imkân yoktur. Bu gün için bir subay ailesinin yalnız başına pazara çarşıya çıkmasında mutlak bir yardımcıya ihtiyaç vardır. Bu müessesenin yıkılması ordunun moralini bozacaktır. Öyle tahmin ediyorum ki, bu fikirler daha ziyade ordudan küskün olarak ayrılmış olanlar tarafından ileri sürülmektedir. Netice olarak şunu arz edeyimki, bu müessesenin tazminatla karşılanmasına imkân yoktur. Ben buna her bakımdan aleyhdarım.

Korg. Kanatlı — Emir eri subayı onore edilmesi için verilmiştir. Memleketin ordu subaylarına vermiş olduğu bu şerefli mevki içinde emir erini de görmekteyiz ve bu asırlarca devam etmiştir. Ordu subaylarının şerefi demek Türk Milletinin şerefi demektir. Emir eri aynı zamanda bir emniyet meselesidir de. Ben Harp Okulu talebesi iken Rus - Japon muharebelerinden bahseden hocalarımızın, büyük rütbeli japon subaylarının casusluk maksadıyla Rusların yanında muhtelif hizmetlerde kullanıldığını söylemişlerdi. Bu suretle Rusların bütün planlarına vakıf olan Japonların daha kolay bir zafer kazanmaları mümkün olmuştur. Bu misalimde arz ettiğim veçhile ben ücretle tutulan hizmet erbabının evlerimize girmesini çok tehlikeli görüyorum. Vatan ve aile emniyeti bakımından emir erine mutlak lüzum görüyorum. Verilecek tazminatla bu meselenin halline imkân olmayacaktır. Kötü niyetli fena insanların bizim içimize hulul etmek suretile bir takım maksatlar peşinde koşmaları muhtemeldir. Hele ihtiyacı karşılayacak kadar paranın verilmesine imkân olmadığına göre hizmet için insan temini de kabil olamıyacağını sanmaktayım. Her an evinden ayrı bulunan bir subayın emir eri ailesinin koruyucusu durumundadır. Evet, bunu iyi kullanmayanlar vardır. Fakat büyük bir ekseriyetin evlat diye bağrına bastığı bu memleket çocukları huzuru millette iftihar edilecek bir insan olarak ortaya çıkmaktadır. Fena kullananları cezalandıralım. Bu da pek ala mümkündür. Devletin ve ordunun selâmet ve emniyeti namına, subayların korunması için mutlaka emir erine ihtiyaç vardır ve bunu esirgemiyelim. Ayrıca bu an için emir erlerinin kaldırılmasının da doğru olmayacağı kanaatindeyim.

Korg. Okan — Bu mesele hakkında bütün arkadaşlar etraflıca izahat verdiler. Bu suretle emir eri müesesesinin kalkmasının doğru olmayacağı neticesine varmış oluyoruz. Bunun dışında ileri sürülecek hususların kabili tatbik olmadığını görmekteyiz. Her hangi bir huzursuzluğun yaratılması, başkalarının işine *yarayacaktır.*

Org. Kurtcebe — Arkadaşlar müsbet ve menfî her şeyi ortaya koydular. Ben kısaca bir iki kelime söyleyeceğim. Yalnız bu mevzuu tetkik edebilmek için subayın ne demek olduğunu ve onun gördüğü hizmetlerin ne olduğunu bilmek iktiza eder. Subay memur değildir. Asker memur diyenler de vardır. Hayır. Subay asker memur da değildir. Zira asker memurlarımız da var-

dır. Onun hayatı memurların hayatıyla mukayese edilmeyecek kadar başkadır. Hakikaten, subay çok çetin bir hayata atılmış bulunmaktadır. Aldığı para ile yaptığı işler mütenasip değildir ve esasen bunu düşünmez. Bu varlığı büroya oturmuş, muayyen saatler zarfında iş gören bir insan olarak kabul edemeyiz. O bu mukaddes vatanın müdafaası bakımından öyle ulvî vazifeler kabul etmiştirki, kırk canı kırk dakikada verecek kadar kendisinde bir fedakârlık mevcuttur. Binaenaleyh subayı memur telâkki ederek her hangi bir müessese ile yan yana getirip münasebet aramak bizim aleyhimize giden menfî bir yoldur. Subay memur değildir. Fakat vatanın muhafızdır. Geceyi gündüze katan, vatanın en fedakâr insanıdır. Bu şahısların çalıştığı camiaya da ordu denir. Bir ordu diye bir müessese kurarken, muazzez ve mukaddes yurdumuzu düşmanın tecavüzünden korumak zarureti düşünülmüştür ve kendi öz evlatlarını bu müessesede toplayarak vatan savunmasını onlara öğretmektedir. Bu müessese, günün birinde hain bir göz benim yurduma göz dikerse onun gözünü patlatmasını bilsin ve vatanım çiğnenmesin diye memleket delikanlılarnın talim ve terbiye edilmesi için kurulmuştur. Zaman ilerledikçe ve medeniyet arttıkça her türlü talim ve terbiyenin bir marifetler haline geldiği bir zamanda subay, 24 saat geceli gündüzlü çalışmakta ve bu mukaddes vazife uğrunda hayatını feda etmektedir. Bunun için muayyen saatler içinde çalışan insanlar değildir. Mevsim şartlarını nazarı dikkate almaz. Bilhassa 3. Ordu'daki subaylar düşmanın nasıl ne zaman hareket edeceğini bilmediğimiz için ağır şartlar içinde vazife görmektedirler. Karşımızda bulunan kar ve fırtına dikkate alınmadan her gün tatbikat yapmaktayız. Bunlar subayın normal hayatıdır ve her zaman meydana gelen aslî vazifeleridir. Aksi halde ufak bir hata koca bir vatana mal olur. Bu takdirde beni her hangi bir müessese ile mukayese ederek bir neticeye varmak hatalıdır. Bu tarzda düşünerek subayın mesaisini bilmeden hüküm vermek doğru değildir. Bu hal büyük bir subay kitlesini rencide etmeğe katiyen değmez. Arkadaşlarım, tekrar ediyorum, subay askerî memur değildir. Subay vatan muhafazası uğrunda serden geçti bir ruhla yetişen insanlardır. Memleketin müdafaasını temin eden de ordu müessesesidir.

Gnkur. Bşk. — Arkadaşlarımız memleketi ve milleti çok yakın tanıyan insanlardır. Milleti ve memleketi seven insanlardır.

Ordunun hizmet ve vazifesi yalnız vatan vazifesidir. İzzetinefsi çok yüksek tutmak suretile mevkiini sağlayabiliriz. Sevk ve idareyi deruhte edenlerin mümessilleri bu arkadaşlardır. Fikirlerini lütfen dinlediğiniz için bilhassa teşekkür ederim. Arkadaşların düşünceleri bu kadardır. Bir fikir verdiğini sanırım. Hiç şüphesiz karar Yüksek Meclis'indir.

M. S. B. — Deniliyorki emir eri müessesesine dokunmak gerekiyorsa onu islah yolu ile yapmak lâzımdır. Müesseseyi kaldırmak tehlikelidir. Maddî ve manevî sarsıntılar doğuracağı kanaati tebellür etmiştir. Serd edilen mütalaalar arasında bu mevzuun ele alınmasında bazı hissî sebeplerin amil olduğu da belirtilmiştir. Bu çok zayıftır. Menbalarını araştırmağa değmez. Kanun tasarısını heyyeti umumiyeye sevk edilmeden evvel komisyon müzakereleri esnasında ele aldık ve tetkik etmek üzere tasarıyı geri aldık. Komisyonu teşkil eden zevatın hepsi ordu mensubinidir. Bunlar içinde yüksek rütbelere çıkmış zevatlar vardır. Askerî hayatın zaruretlerini onlar daha iyi takdir ederler. Halbuki onların noktai nazarına göre emir eri müessesesi görüşlere ve anlayışlara sığar bir müessese olmaktan çıkmış bulunmaktadır ve suiistimal edildiği izah ediliyor. Gönlüm isterdi ki bu heyyeti muhteremeyi Meclis huzuruna çıkarayım ve her iki görüşü karşılaştırayım. Fakat buna imkân yoktur. Ben sizin görüşlerinizi hamil olarak bu mevzuu müdafaa edecek olursam aradaki tesadümü gidermenin bir dereceye kadar kabil olacağını tasavvur ediyorum. Sizden aldığım ilhamlarla biran daha meseleyi inceleyeceğim. Suiistimaller dolayısıyla bu müesseseyi yeniden gözden geçirmek zaruridir. Bunu bu şekilde bırakmak doğru değildir. Bunu kaldırarak yepyeni bir müessesenin kurulması veya tadil edilmesi fikri, antitezi yaratmaktadır. Bazı noktalarda çok kuvvetli bulunuyorsunuz. Fakat bazı noktalarda değil. Haklı olan nokta her türlü ihzari hayattan mahrum olan hücra yerlerde bulunan bir subayın böyle bir hizmet erine mutlak ihtiyacı vardır deniliyor. Yine görülüyorki, şehirlerde, kasabalarda garnizon hayatı yaşayanlar için hizmetin başka şekilde temin edilmesidir. Biz subayız. Memur gibi zaman ölçümüz muayyen değildir. Vazifeye hasrettiğimiz ahval içinde yaşıyoruz. Bunun için subayın evle fikren meşgul olması doğru değildir. Bunu önlemek mecburiyetindeyiz. Evle meşgul olmayacak ve sükûn ve huzur içinde çalışacak bir havaya ihtiyacımız var deniliyor. Bu husus bana kuvvetli

gelmedi. Bir defa şehirde bulunan subaylar ailelerinin dışarı ile münasebette bulunmamaları mevzuu bahis ise, bir ailede olduğu gibi tek bir ferd için de çıkıp pazardan alış veriş yapmak kadar tabii ne olabilir. Ben Avrupa'da iken bizzat buna şahit oldum. Sivil memurlar hayatında olduğu gibi subay hayatında tatbik ve tamimi. evdeki kadını bir süs olarak mütalaa etmekten uzaklaşmak suretile mümkün olabilir. Biz bazı kasabalarda ailelerimizi dışarı çıkarmakta endişeliyiz. Bir defa kanun himayesinde olan ferdlerin maruz kaldıkları iddia edilen bu halin müdafaası çok güçtür. Kanun her ferdi emniyet altına almış bulunmaktadır. Bunu az görmek memeleketimizde hukuk nizamı uygun değildir demektir. Bu gibi hadiseler olabilir ve kanuna çarptırmak mümkündür. Yalnız her aile de yaşadığı muhite uymak zorundadır. Bundan başka dış kıyafetle, iç kıyafeti birbirinden ayırmak lâzımdır. Çok basit bir kıyafetle dışarı çıkmanın mahzurlu olacağını da kabul etmek lâzımdır. Mecliste bunu bu şekilde müdafaanın mümkün olamıyacağını sizler de kabul edersiniz. Hizmet eri müessesesinde yekdiğerinden farklı iki kategori halinde subayları göz önünde bulundurmalıdır. Birisi yasak bölgelerde yaşayan subaylar, diğeri de şehir ve kasabalarda yaşayan subaylardır. Bu iki kategori arasındaki hadıfasıl kendini mükemmel bir şekilde göstermektedir. Acaba bu tasarının aynı şartlar içinde bazı hükümleri ihtiva etmek suretiyle ikmali mümkün müdür, değil midir? İkincisi de harp zamanında subayın vaziyetini mutlaka ayrı bir zaviyeden ele almak zorundayız. Bu gibi fevkalâde hal ve şartlar içinde subayın aile durumunu milletin düşünmesi lâzımdır. Bunun kabul edilememesi için sebep yoktur. Bu gün kat'î bir meselenin halli zarureti karşısında bulunduğumuzu göz önüne alarak mutavassıt bir şekli halle ulaştıracak imkânları bulmak kabil olabilir. Düşüncelerimizde karşılıklı feragat ve fedakârlık yapmak suretiyle zannediyorum ki her iki tarafı da memnun edecek bir şekli halle varabileceğiz. Bu benim umumi görüşümdür. Bazı hususları parça parça arz etmekten bilmem ki bir fayda görecek misiniz. Mevcut olan müesseseyi daha sıkı ve ağır müeyyidelerle tahkim edersek görülen zararları telâfi edebiliriz deniliyor. Emir eri evin içine girerse bir aile hariminde talimat ve kanun hükümlerinin aynen tatbik edilip edilmediği meselesinin takdir ve tesbiti muhal olan şeylerdir. Bizler hakikate uygun olan mevzuat ve talimat dahilinde hareketi tes-

bit etmeliyiz. Ağır müeyyidelerle islah etmek bu günkü müşküllerimizi hal etmez. Subayla sivil memurların hayatı arasındaki fark, herkes tarafından görülen hakikatlerdir. Korg. Yusuf Eğeli, hisler amil olmuştur dediler. Ben buna tamamen iştirak etmiyorum. Bu günkü reaksiyonda hissin yeri vardır. Fakat emir eri meselesinin hislerin tesiri altında kaldığını mütalaa etmek tam bir hakikat olarak ifade edilemez. Suiistimallere büyük bir pay vermek lâzım gelir. Bir kurmay subayın dört badanacıyı bir jiple evine götürdüğüne yakın bir zamanda şahit olduk. Bunlar görülenleridir. Bu şekilde pervasızca hareket edildiği ve tereddüd dahi hasıl olmadığını görmekteyiz.

Korg. Okan — Bunlar şahsî şeylerdir. Hizmet eri vazifesini görenler hayatlarından memnundur.

M. S. B. — Bu da temasa değer bir noktadır. Emir eri hayatından memnun olabilir. Bunu gören millî vicdan onun bu hareketinden memnun değildir. Belki siz er düşünüşü ve er zaviyesinden böyle mütalaa edebilirsiniz ve belki de erlerin %50 si bunu tercih edebilir. Fakat bunun murakabesi işi bu gün mümkün değildir. Bunun murakabesini temin edecek bir şekil bulmak lâzımdır.

Korg. Okan — Kaldırdığımız zaman bu mümkün olacak mıdır?

M. S. B. — Ben ikmal edeyim zatı alinize de söz vereceğim. Malûl subaylara verilen emir eri şahsi hizmeti için kullanılacaktır, diğer hizmetleri ne olacak deniliyor. Şahsi hizmet ne demektir? Tabii bu gayet geniş bir mânâ ifade eder. Şahsi hizmet mefhumunda elestikıyet vardır. Genişleyebilir. Korg. Gürfer dediler ki ailelerimizi ev işlerinden uzak bulunduralım. Her ailenin en büyük zevkı evinin hizmetinde bulunarak ailesinin refah ve saadetini sağlayarak bir neşe yuvası haline getirmektir. Bu fena bir düşüncenin mahsulüdür. Ev işi kadının işidir. Bu gün İngiltere aynı vaziyettedir. Yemeğini pişiren ve evinin bütün ihtiyaçlarını karşılayan kadın ideal bir kadındır. Biz de bu hayata alışmalıyız. İşte bu da bizim refahımızı sağlayacak bir hadisedir. Tesbit ettiğim noktalar bundan ibarettir.

Korg. Okan — Suiistimalleri önleyemiyoruz. Kaldırdıktan sonra bunu nasıl sağlayacağız? Ve bunu nasıl kontrol edebiliriz?

M. S. B. — Evin içine girip çıktığı daha kolay tesbit edilebilir. Bu daha kolaydır. Evin içine sokmamak lâzımdır.

Korg. Gürler — 55 yaşına girdikten sonra bütün subay aileleri ev hizmetinin ne demek olduğunu bilirler. Tabii yaşlandıkça bir çok ailelerimizin vücutları buna mütehammil değildir. Bütün ev işlerini bir kadına tahmil etmek doğru olmaz.

M.S.B. — Meclis, general rütbesine yükselttiğimiz bir zatın evine 30 : 40 lira vermek suretile bir aşçı tutar diyerek tezimizi büsbütün çürütebilir.

Korg. Eğeli — Hissî sebep olarak ileri sürdüğüm hususlar daha ziyade bu müessesenin kurulmasına amil olan sebepler ortadan kalkmış ise o halde biz de bu müesseseyi kaldıralım, şekilde ifade etmek için söyledim.

M. S. B. — Bu müessesenin devamında ittifak vardır. Bir yerde para, bazı yerlerde hizmet eri olarak yaşatacağız.

Korg. Kanatlı — Vatanın emniyetini sağlamak gayesini güttüğümüzü biraz evvel söylemiştim. Meclis'deki arkadaşlar da buna hak vereceklerdir. Bu zevat vazife esnasında hiç mi emir eri kullanmamışlardır? Bunu lütfen kendilerinden sorunuz.

M: S. B. — Kanunun koyduğu haktan feragat başka, kanunu değiştirmek ise başkadır.

Korg. Kanatlı — Devletin kararı ne ise ona itaat ederiz. Yalnız bunun muhafazası ile büsbütün kaldırılması arasındaki farkı belirtmek lâzımdır.

Korg. Eğeli — Bu müessesenin kaldırılması halinde subayların bir çok istekleriyle karşılaşacağız.

M. S. B. — Orduda vazife alanlar bu şartları göze alarak girmişlerdir.

Korg. Eğeli — Emir eri de bu şartlar içindedir. O halde niçin kaldırıyoruz?

Korg. Gürler — Hazerde bu mahzurlar görülüyor da seferde niçin görülmüyor? Bunda tamamile tezat vardır.

M. S. B. — Harp zamanında bunun zaruri olduğunu kabul ederek buna katlanıyoruz.

Tuğg: Akçakoca — Subaylara bir yardımcı verilmesinin mübrem ve zarurî bir ihtiyacı karşılamak bakımından elzem olduğunda müttefikiz. Bu yardımcıların 25, 30 lira bir ücret karşılığında sağlanamayacağı da bir hakikattir. Bu ihtiyaç temin edilmediği takdirde emir eri kullanılması memnuiyetini önlemeğe maddeten imkân yoktur. Bu takdirde subaylar yine eskisi gibi değişik adlarla emir eri kullanmağa mecbur olacaklardır. Bu durum ordunun disiplin ve moralini sarsmağa amil

olacaktır. Efkârı umumiyeyi emir eri konusunda tehyic eden amilleri düşünürsek bunların mürteci ve solcu propagandacılar tarafından yapıldığını kuvvetle tahmin edebiliriz. Bu gibi muzır propagandaların devlet bünyesinin en kuvvetli müesseselerine yöneltildiği de malûmdur. Binaenaleyh ordu bünyesinde disiplinsizlik ve moral bozukluğu yaratmağa çalışan bu gibi muzır propagandalara endirekt olarak alet olup olmayacağımızı da teemmül etmek büyük bir basiret icabıdır.

M. S. B. — Realite bakımından Moskova radyosu bunu ele almış olabilir ve bu müesseseyi teşhir edebilir. Moskova radyosu diğer hususlarda da bu şekilde propagandalar yapıyor. Bizler propaganda yapılıyor diye çekinecek olursak bütün icraatımızdan vaz mı geçelim. Biz memleketin umumi menfaatını düşünmeğe mecburuz ve bu bakımdan meseleyi incelemekteyiz.

Tuğg. Akçakoca — İçimizde Moskova radyosunun sesini dinleyenler pek azdır. Bu tahripkâr propagandacıları içimizde ve yakınlarımızda aramamız gerekir. Bunların faaliyeti Moskova radyosunun tel'inkâr faaliyetinden daha çok müessirdir.

M. S. B. — Bu gibiler olabilir. Onların müdafaası bizim tezimizi kolaylaştırır.

Tuğg. C. Sunay — Müsaade buyrulursa bir iki nokta üzerinde bazı mütalaalar arz edeceğim. Burada bulunan sayın komutanlarımın çoğu subay çocuğudur. Kendilerine sorun, göreceksiniz ki, hemen hiç biri çocuğunu subay yapmamaktadır. Bu hal eskiden böyle değildi. Bizleri bu mesleğe, menfaat hisleri değil, fakat şeref duyguları ve babalarımızın kılıç şakırtıları sürükledi. Bu tarihî bir meseledir. Kötülüklerini yarın göreceğiz. Bu nokta üzerinde hassasiyetle durmak lâzımdır. Şeref yolunda bizleri koşturacak dava şeref yoludur. Erin talim ve terbiyesini aksatmıyacak bir tedbir alınmasını söylediğim zaman bunu nasıl sağlayabiliriz diye buyurdunuz. Bu gün için bunda endişe edilecek bir husus yoktur. Türk halkı ve erlerimiz çok aydınlanmışlardır. Gayri kanuni muamelelere tahammül etmez, kanunsuz olmayan şeyleri yapmaz. Buna göre öğleye kadar emir erliğini yapar ve öğleden sonra talime katılır. Yukarıda da arz ettiğim gibi hem subay emir erinin yardımından mahrum kalmaz ve hem de kudreti harbiyesini muhafaza eder.

M. S. B. — Bu tasarıyı yeniden ele almak zarureti kanaatine varmış bulunuyorum. Bu hususda tenevvür ettim. Hepinize teşekkür ederim."

Sadece birer örnek olarak ele aldığım bu belgelerin oldukça açıkladığı gerçek şudur:

Ordu içinde belli bir rütbeye kadar genç subayların bir kısmı Demokrat iktidardan geniş bir tasfiye ile beraber ordunun yalnız savaş zamanlarında değil, sulh zamanlarında da memleket idaresinde imtiyazlı bir yeri olmasını istemektedirler. Bu yeri orduya topyekün seferberlik prensibinin ele alınması sağlayacaktır.

Genç subayların yanında yüksek rütbeli subaylar da ordunun o güne kadar kabul edilmiş imtiyazlı mevkiine dokunulmaması gerektiği, çünkü subayların devlet teşkilâtında memur sayılamıyacağı inancındadırlar.

Halbuki Batı anlamında demokrasilerde ordu da devletin başka kadrolarından farklı bir köşede değildir. Hattâ bu demokrasilerin bir kısmında vatandaşın askerlik vazifesi ancak savaş zamanında mecburi olmaktadır. Subaylık ise o memleketlerde mühendislik, kimyagerlik, hukukçuluk, öğretmenlik gibi bir meslek diye kabul edilmiştir.

Sonra Batı anlamında demokrasilerde halkın istekleri, yani aşağıdan gelen baskı devlet idaresinin temelini teşkil eder. Ancak o demokrasilerde bu baskıyı yöneticilere ulaştıran kanallar vardır.

Demokrat iktidarla beraber aşağıdan gelen baskının rüzgârları devletin her müessesesinde olduğu gibi orduda da hissedilmeğe başlandı. Bunun yanında yine bu örnek belgelerde görüldüğü gibi Demokrat Parti iktidara geldiği zaman ordu içinde yüksek ve aşağı rütbeli subaylar arasında büyük, bazen de su üstüne çıkmış görüş ayrılıkları, hattâ kavgaları vardı. Genç subaylar kendi istediklerinin yüksek kumanda yerlerine getirilmeleri, yüksek rütbelilerin büyük bir kısmı da yerlerinde kalmakta direniyorlardı. Her iki taraf da ken-

di istediklerinin yapılmasını yeni iktidardan israrla bekliyorlardı.

Başbakan Yardımcısı bulunduğum sırada, isimlerine lüzum yok, daha sonra generalliğe yükselen ve oldukça önemli yerlerde vazife gören bir kurmay albayın bir kolordu kumandanına yazdığı mektubu hatırlıyorum. Bu mektupta albay, o paşadan kumandanlık vasıflarını kayıp ettiği için çekilmesini istiyordu. Kendisine böyle bir mektubun askeri disiplin kavramı ile ne dereceye kadar bağdaşacağını sorduğum zaman, siz yapmadınız, bari biz onları zorlayalım, cevabını vermişti. Meseleyi zamanın Genel Kurmay Başkanı ile görüşürken bana, evet, böyle bir mektubun yarattığı manzara çirkin, ama üzerinde durmasak daha iyi olur, demişti.

Demokrat Parti muhalefet yıllarında ordu içi ile ilgilenmedi. Şahsi tanışıklıkların ötesinde bu kadronun içine girmedi. Hattâ askerlerden tanınmış, tanınmamış bazı isimlerin zaman zaman bu şahsi tanışıklıklar yolu ile Parti'ye kendi görüşlerine destek olması için yaptıkları teşebbüsleri de iyi karşılamadı. İktidara geldikten sonra da ele aldığı tasfiye işini bir çok sebeplerle bu arada partide önemli yerler sağlamış genç, yaşlı eski askerlerin şahsi etkileri yüzünden gerektiği kadar yerine getirmedi. Ordu üzerindeki çalışmalarını daha çok teknik konularda topladı. Bu sahada Demokrat iktidarın orduya getirdiği yenilik çok büyüktür. Türk ordusu Demokrat Parti iktidarı zamanında maddî ve manevî gücünü dünya barışının her zaman göz önünde tutulması gereken bir unsuru derecesine yükseltebildi.

Demokrat Parti ve ordu konusunu hatıralarımızda gereği gibi ele alacağız. Şimdilik hülâsa olarak söyleyelim:

1950'de halk ile elele veren asker-sivil bürokrasinin asker kolu 1960'da 27 Mayıs'ı yapan cuntaya toptan yar-

dımcı olmadı ama aşağıdan gelen baskıdan kurtulmak için bu hareketin neticelerini ve askerî demokrasi diyebileceğimiz bir rejimi kabul etti.

Sivil bürokrasinin halktan gelen baskıya karşı reaksiyonu asker bürokrasinin reaksiyonundan daha az oldu. Bunun içindir ki, 27 Mayıs darbesinde ön planda yer almış yüksek veya aşağı derecede memur hemen hemen yoktur. Buna karşılık bu hareketi sükûnetle kabul eden bir manzara göze çarpmakta. Bunun yanında Yüksek Soruşturma Kurulu'nda ve Adalet Divanı'nda vazife kabul edenlerin tutumları var.

Sivil bürokrasiyi en çok sıkan, mevcut bütün partilerin her yıl ve her yılın hemen hemen her haftasına rastlayan köylerden şehirlere kadar kongrelerinde memurlar hakkında söylenen sözleri, yine her partinin ocak idare kurulu üye ve başkanlarından derece derece il idare kurulu üye ve başkanlarına kadar hükümet makamlarının kapılarını bu siyasî sıfatları ile durmadan çalmaları, istediklerini yaptırmak için her vasıtaya başvurmağa kalkışmaları idi. 27 Mayıs darbesinden sonra bu hali yalnız Demokrat Parti teşkilâtına mal ettiler. Gerçekte ise Halk Partisi ve öteki muhalefet partileri teşkilâtı da aynı dalgalanmada idiler. Memurlar mahalli partileri yönetenlerin bu baskısından yoruluyor, bizar oluyordu. Bu yöneticiler de yine kendilerini aynı yollarla sıkıştıran halkın vasıtalarından başka bir şey değillerdi.

Bütün Batı demokrasilerinde de halkın partiler yolu ile hükümete baskıları vardır. Bu, demokratik düzenin bir zaruretidir. Ama itiraf etmeli, halktan gelen baskıyı kanalize etmek için tecrübelerden faydalanılarak alınmış tedbirler de vardır. En başta şikâyet ve arzuları mahallî hükümet teşkilâtına değil, partilerin genel

merkezlerine intikal ettiren ve bu merkezler vasıtası ile hükümete ulaştıran tedbirler.

Bizde millî irade kavramı ve çok partili rejim Birinci Meşrutiyet'ten bu yana aşağı yukarı yüz yıllık bir geçmişine rağmen fiilen 1945'de başlamıştır denilebilir. Ondan önce iktidara gelen her parti rakiplerini, bahanelerini bularak ortadan bazen de kanlı yollarla kaldırmıştır. O halde gerçek demokratik ve çok partili devre 1945-1960 arasıdır ve bu kısa süre de halkın arzularını parti merkezleri yolu ile hükümete ulaştırmağa partiler mahallî teşkilâtlarını ve halkı alıştırmak için kâfi gelmemiştir. Unutmamalıdır ki Batı anlamında demokrasilerde bugün varılmış neticeler çok uzun yılların eseridir.

Demokrat Parti Genel İdare Kurulu mahallî teşkilâtın hükümet makamları ile doğrudan doğruya temaslarını kesmek ve şikâyetleri, dilekleri Genel Merkeze bildirmelerini sağlamak için bir çok teşebbüsler yaptı, bir çok tamimler yayınladı, milletvekillerinin seçmenlerle temaslarında bu nokta üzerinde önemle durmalarını istedi. Fakat yüzde yüz netice almak zordu. Bu zorluğu partiler mahallî teşkilâtlarının yine mahallî resmî protokolda yer almaları gibi haller de artırıyordu. Halbuki partilerin devlet protokolunda yerleri olmaması gerekirdi. Nasıl ki Batı demokrasilerinde böyle bir şey yoktur.

Yukarıda işaret ettik, sivil bürokrasi tek parti hakimiyetinin baskısından bıkmıştı. Bu baskı hakim tek partinin memurları dilediği gibi kullanması şeklinde tecelli ediyordu. 1950'de memurun üstünden kalkan bu baskının yerini kısa zamanda halkın baskısı aldı.

İşte sivil bürokrasiyi halk iradesine dayanan rejimden biraz soğutan ve 1950'de halka verdiği elini 1960'da halktan oldukça çektiren belli başlı sebep de budur.

Bu konuda basını da ele almak lâzım. Çünkü 1950

basını ile 27 Mayıs'tan önceki basının manzarası arasındaki fark asker-sivil bürokrasinin halk iradesine karşı tutumundaki değişiklik hikâyesinde gerçekten düşündürücü olmaktadır. Basın bir yandan geniş mânâsı ile yönetici kadrodan, ama dar manası ile yönetilenden, yani halktan bir parçadır. Yönetici kadrodandır, çünkü yönetilenin fikir önderlerinden biridir, halka yeni fikirler aşılar. Fakat devlet kadrosundan değildir. Bu bakımdan da yönetilen kitlenin partiler gibi bir çeşit temsilcisidir. İşte bunun içindir ki, 1950'de Demokrat iktidarı tutmuş bir kısım basının 1960'da millî iradeye karşı cephe almasındaki sebepleri objektif ölçülerle araştırmak gerekir. Hâtıralarımda bu konu etraflı olarak ele alınacaktır. Burada işaret edeceğim bir kaç noktadır:

Bir kerre 1950'de, hattâ kısmen 1945'den sonra açılan hürriyet kapısından yalnız demokrasi ideali ile ilgili fikirler değil, her çeşit ideolojiler de geçtiler. Bunlar zaten 1950'de Halk Partisi iktidarına kendilerine daha rahat bir çalışma imkânı bulmak için karşı idiler. Asıl hedeflerine ulaşıncaya kadar iş başına gelecek bütün iktidarlara karşı çıkacaklardı. Bu ideolojiler sahipleri Demokrat Parti iktidarının komünizm ve faşizmle mücadeleye başladığını görünce kalemlerinin, dillerinin bütün gücünü onun aleyhine hemen çevirdiler.

Sonra siyasî gazete ve dergiler ideolojik iddiaların dışında kalan konularda da toplumun günlük hayatından hükümetin umumi, veya şu ve bu sahadaki politikasına kadar her meselede kendi fikir ve görüşlerini iktidara kabul ettirmek isterler, bu olmayınca aleyhe dönerler. Batı demokrasilerinde de öyledir. Ama oralarda insan şeref ve haysiyetine saygı, iktidarda olmanın verdiği hakları kabul gibi prensiplere riayet edilir. Bizde ise itiraf etmeli, bilhassa Cumhuriyet devri gazetelerinde bu ciddî havayı bulmak güçtür. İktidar aley-

hine döner dönmez milletin aldatılmış olmasından başlayarak sorumluluk taşıyan insanların şahsî hayatlarına kadar iddialar pervasızca ortaya atılır. 1950'ye kadar Demokrat Parti'yi tutan basının bir kısmı Demokrat iktidarın beğenmedikleri veya kendi fikirlerine uymayan işlerini işte bu yollardan tenkide giriştiler. Fakat Demokrat Parti buna rağmen 1954 ve 1957 seçimlerini de kazandı. Demek milletin çoğunluğu o gazeteciler gibi düşünmüyordu. Millet çoğunluğu millî irade demekti. O halde o gazetecilere kalan tek yol başka ideoloji sahipler ile birleşerek millî irade kavramının karşısına dikilmekti. Bunu yapmaktan çekinmediler ve çoğunluk millî iradeyi temsil edemez gibi aslında sınır diktatoryasının sloganlarından biri ile ortaya atıldılar.

Kabul etmeli, Demokrat iktidar devlet idaresinin omuzlarına yüklediği ağır sorumluluk yükü altında bazı kanun yollarına başvurmuştu. Fakat bu kanunların hedef ve mahiyetleri tarafsızlıkla tahlil edilirse varılacak netice şudur:

— Devleti, bölücü ve sınıf kavgası yaratan akımlara karşı korumak,

— Vatandaşların haysiyet ve şereflerini basın yolu ile yapılan tecavüzlere karşı korumak,

Bu kanun tedbirlerinin tatbikatçısı da yalnız mahkemelerdir, idarî hiçbir yetki tanınmamıştır. İşte meselâ her zaman Demokrat Parti'nin aleyhinde olan Hüseyin Cahit Yalçın ile uzun müddet Demokrat Parti'yi tutmuş Ahmet Emin Yalman'ın mahkûmiyetleri sadece aleyhlerinde açılmış hakaret davalarındandır. Buna karşılık 1956'dan sonra Demokrat Parti'yi hemen hemen devamlı olarak tenkit eden Nadir Nadi hiç bir zaman bir hakaret davasına hedef olmamıştır. Çünkü tenkitlerinde şahsî tecavüz yolundan uzak kalmıştı.

Ceza Kanununda hakaret suçlarına ait bir maddeye "itibarı kırıcı, sarsıcı" yolunda bir unsur da ilâve edilmişti. Bu konuda o zaman Avukat Gültekin Başak'ın yazıhanesinde görüştüğüm Selman Yörük Bey bu unsurun hakimleri zor duruma soktuğundan şikâyet etmişti. "İtibar" kavramının sahası çok geniş olabilirdi. Daha çok subjektif bir mahiyette idi. Bu görüşünde de haklı idi. Kendisine "fakat hüküm mahkemelere ait, dedim, itibarı kırıcı olanın şümulünü sizler tayin edeceksiniz. Bu hakimin elinde. Varacağınız sınırı içtihat haline getirir, zorluğu böyle ortadan kaldırırsınız." Selman Yörük Bey o zaman bana hak vermişti. Ama aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum, Selman Yörük Beyle o bir ihtilâl mahkemesinin üyesi, ben belki de ölüme mahkûm edilecek bir sanık olarak karşı karşıya geldik.

Şunu söyleyeyim:

6-7 Eylül olayları ile 18 Nisan olayları üzerine ilân edilen Sıkı Yönetimlerle Demokrat İktidarın son ayında kurulmuş Meclis Tahkikat Komisyonunun kararları dışında kapatılmış tek gazete, tek dergi yoktur. On yıllık bir iktidar süresinde sadece iki ayın manzarası.

Bir cümle ile hülâsa edeyim:

1950'de millî iradenin hararetli taraflısı gazetecilerin 1960'da aynı iradenin karşısına geçmelerinde, resmî ilânlar gibi şahsî menfaatler konusunu bir tarafa bırakarak söylüyorum, bellibaşlı sebep kökü dışarda ideolojilerle kendi görüşlerini, fikirlerini hakikatin ta kendisi sayan ve sanan zihniyettir. Yoksa Demokrat iktidar gazetecileri ve basını hattâ zaman zaman devlet kavramı ile bağdaşması güç bir şekilde karşılamış, bizi daha sonraları çoğunluk istibdadı kurmakla suçlayan bazı gazetecilerin istemedikleri Bakanları değiştirmiş, yine onların istediklerini Bakan yapmıştır. Resmî ilânlar işini ise hatıralarımda ele alacağım.

Asker-Sivil bürokrasi ve bir kısım basından sonra üniversitenin millî irade aleyhinde beliren tutumu üzerinde kısaca durmak istiyoruz:

Demokrat iktidar on yılda üç yeni üniversite kurmuş, bir çok yüksek okullar açmış, üniversitelerin teknik teşkilâtını geniş nisbette tamamlamış, bütçelerini eski devirlerle mukayesesi mümkün olamıyacak derecelere yükseltmişti. İktidarın üniversiteler üzerindeki murakabesi yine kendilerinin seçtiği öğretim üyelerinin seçimlerini Millî Eğitim Bakanlığının tasdikinden ibaretti. Dekan ve rektörler için de durum aynı idi. Bunun ötesinde işten el çektirme gibi bir kısım yetkiler üniversite mensuplarının da devlet kadrosunda yer almış, böylece devletin öteki memurları gibi bu nokta da sivil bürokrasinin bir kanadı olmaları ile ilgili idi. 1950'den önce de böyle idi ve üniversite hükümetle olan bu bağlantılarından hiç bir zaman şikâyetçi olmamıştı. Zaten bir çok Batı demokrasilerinde de vaziyet aynı idi. O halde üniversite doçent ve profesörlerinin bir kısmını 1960 darbecilerinin yanında ve onlara ilham verici olarak neden bulduk? Neden millî iradenin aleyhine çıkarak bu iradeyi parçalayan, zayıflatan yeni bir anayasanın ilk sözcüleri oldular? İlk sözcüleri oldular, çünkü yeni bir anayasa teklifini 28 Mayıs 1960'da, yani darbeden bir gün sonra yazdıkları raporlarında yaptılar, hem de korkunç bir çelişmeye düşerek. İktidarı bir yandan Anayasayı ihlâl etmekle suçlayan bu raporda, bir yandan da millî iradeyi parçalayan yeni bir anayasa yapılması fikri ileri sürülmektedir. Peki, şayet iktidar anayasayı ihlâl etmiş ise yapılacak ilk iş anayasayı değiştirmek değil, uygulanmasını sağlamaktır. Bakınız raporun bu kısmı nasıl yazılıyor:

"..... İkincisi Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş Anayasası yerine bir hukuk devletinin

gerçekleşmesini sağlayacak, Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir Anayasa hazırlamak, ayrıca milletin gerçek iradesinin ihzarına imkân verecek, bir çoğunluk istibdadına mani olarak siyasî kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dahilinde bir seçim kanunu meydana getirmek..."

Şu satırlar şayet ortada bir kusur varsa onun sorumluluğunu 1924 Anayasası'na yüklemiyor mu? Demokrat iktidar bu Anayasa'nın bir bütün olarak kabul ettiği millî irade prensibine samimiyetle sadık kalmıştır. 1924 Anayasası değil Tahkikat Komisyonları kurmak, hattâ Meclis içinden hükümleri kesin istiklâl mahkemeleri çıkarmak yetkisini bile tanıyordu.

Şimdi üniversite profesörlerinin bir kısmını millî iradenin hakimiyet esası aleyhine döndüren sebepleri kendi ölçülerimize göre kısaca görelim:

Bahis konusu profesörleri dört grupta toplayabiliriz:

— Sol eğilimli olanlar,

Bunlar 1950'de açılan hürriyet kapısından faydalanarak asıl hedeflerine kolayca varabileceklerini düşünmüşler, Demokrat iktidarı bu bakımdan tutmuşlardı. Fakat yeni iktidarın ileri sağ ve sol akımlara karşı tutumu belirince aleyhe döndüler.

— Şahsî kavgalarını ön planda tutanlar,

Bunlar profesörlük, dekanlık, rektörlük rekabetlerinde iktidardan kendi lehlerine istedikleri desteği bulamayınca yüz çevirdiler.

— Tıpkı bazı gazeteciler gibi kendi görüşlerini en doğru sayarak iktidara kabul ettirmek isteyip, bunu başaramayınca küsenler,

— 27 Mayıs'tan önceki üniversitelerle ilgili 18 ve 28 Nisan gibi bazı olaylar karşısında hassasiyet gösterenler.

Bunlar bir taraftan bütün bu olanları tahrik eden başta Halk Partisi olmak üzere çeşitli yönlerin propagandaları ile kışkırtılmışlar, bir yandan da meselâ rahmetli Menderes'in profesörlere topyekûn "Kara cübbeliler" demesi gibi gerçekten yersiz ve sinirli sözlerinden üzülmüşlerdir. Ayrıca üniversite gençliği ile devlet kuvvetlerinin karşı karşıya getirilmesinden de ciddî endişe duymuşlardı.

Bu ayrı ayrı yollardan Demokrat iktidarın karşısına çıkan profesörler bir noktada birleştiler:

1924 Anayasası ayakta kaldığı müddetçe millî iradeye dayanan her iktidar kanunların verdiği yetkileri üniversite üzerinde de kullanacaktır. O halde Anayasayı değiştirerek millî iradeye ortak müesseseler yaratmak ve bunların arasına üniversiteleri de koymak lâzım gelir.

Bu bölüme başlık olan sorunun cevabını kendi ölçü ve inançlarımıza göre verdik. Şimdi yazdıklarımızı bir, iki cümle ile hülâsa ederek bahsi kapayalım:

Bizce Demokrat Parti'yi 1950'de iktidara getiren, tek parti yönetiminin yukarıdan gelen baskısından bıkmış asker ve sivil bürokrasinin halk ile elele vermesi idi. Bu elele verişi bir kısım basın ve üniversite çevresi de aynı sebeple ve bu çevreden bir kısmı da ayrıca geniş bir hürriyet havası içinde inandıkları çeşitli ideolojiler yolunda rahat çalışma imkânını sağlayabilmek için desteklemişlerdi. Böylece tarihimizde ilk defa olarak gerçek mânâsı ile millî iradeye dayanan sivil bir yönetim kurulmuştu.

27 Mayıs 1960 darbesi ise yine asker-sivil bürokrasinin bu sefer halktan, aşağıdan gelen baskıdan yorularak en azından seyirci kaldığı bir cunta hareketi oldu. Bu harekete yine bir kısım basın ve üniversite çevresi de yine çeşitli sebeplerle yardım ettiler. Böylece millî irade, veya darbecilere ilham veren bazı profesörlerin

deyimi ile çoğunluk istipdadı yerine kendilerine hiçbir siyasî sorumluluk tanınmayan, halkın seçimi ile ilgisi olmadan kurulmuş müesseseler millî iradeye ortak getirilerek bir çeşit azınlık idaresi meydana geldi. Bu millî iradeye ortak müesseselerin başında birçok yollardan ve Millî Güvenlik Kurulu kanalı ile ordu bulunuyor ve o günden bu yana gelip geçen birçok olaylar bir askerî demokrasi ismini, ilmî olmasa bile rahat rahat takabileceğimiz bir rejim manzarası veriyor.

***

Şimdi bir başka düğümü de çözmek lâzım:

Madem ki 27 Mayıs asker-sivil bürokrasinin elini 1950'de verdiği halktan çekmesidir, o halde halk neden bu harekete karşı çıkmamış, veya çıkamamıştır? Neden bu hareketi neticeleri ile beraber kabul etmiştir?

Bu sorunun cevabını birkaç yönden vermek gerekiyor:

Önce sosyal yapımızın bugünkü manzarası. Kabul etmeli, toplum olarak uzvileşmemiz henüz tam değildir. Maddî kuvvetin karşısında gerektiğinde dikilebilecek manevî bağlar henüz örülememiş, daha başka bir deyimle uzvî yapımız bu dereceye yükselememiştir. Bu öylesine bir gerçektir ki, 27 Mayıs darbesini yapanlar bile kitlelerin bir karşı harekete geçmesinden uzun müddet çekinmişler, meselâ Yassıada'nın baskına uğrayacağı, oraya kadar denizden tüneller kazılabileceği vehmine kapılmışlar, Ada'nın çevresini harp gemileri ile sarmışlar, İstanbul'un Ada'ya bakan kıyılarında barikatlar kurmuşlardı. Hattâ daha ileri gitmişler, Gürsel böyle bir ihtimalden bahsederek "ama Yassıada'da bir et ve kemik yığınından başka bir şey bulamazlar" gibi her bakımdan yakışıksız sözler söylemekten de kendisini alamamıştı. Halbuki Türk cemiyeti maddî kuvvet karşı-

sında en zararsız teselli olan o mistik kader inancının baskısı altında idi, olup bitenleri kendisinin ve Demokrat Parti'nin kaderi sayıyor, sadece bakışları ile acısını anlatıyordu. 27 Mayıs'ı yapanların kumanda ettikleri birliklerin erleri, astsubaylar ve subayları arasında ise Demokrat Parti'ye kalp ve ruhları ile bağlı olanlar elbetteki çok, hem pek çoktu. Ne var ki, sosyal bünyesi mihaniki düzene bağlı toplumlarda kader inancı oldubittileri hemen kabul ettirir. Bugün İngiltere, Amerika, Fransa, Belçika, Hollanda gibi sosyal kuruluşu mihaniklikten kurtularak uzvileşmiş memleketlerde 27 Mayıs gibi emrivakiler olmuyorsa bunun temel sebebi halk kitlelerinin, vicdan ve akıllarına uymayan ve fakat maddî kuvvete dayanan davranışların önüne hemen dikileceğinin bilinmesindendir.

Sonra tarihin Demokrat Parti lehine yazacağı bir nokta da şudur: :

Demokrat Parti hiç bir zaman ne halk içinde, ne kendi teşkilâtında bir darbe teşebbüsüne karşı hemen harekete geçecek maddî kuvvetler hazırlamayı düşünmedi. Ne kara gömlekliler, ne milis taburları. Böyle oldukları iddia edilen Vatan Cepheleri'nin ise bir parti edebiyatından ibaret olduğu Yassıada'da kolaylıkla isbat edildi. Halkı silahlandırma davasının da nasıl gülünç bir iflâsla neticelendiği de meydanda.

27 Mayıs sabahı İzmir'de Bölge Kumandanı rahmetli General Cenap İskilipli ile Demokrat Parti İzmir teşkilâtı başkanlarından biri arasında geçen konuşmayı yukarıdanberi söylediklerimizin bir delili olarak anlatayım:

Denildiğine göre General 27 Mayıs sabahı Ankara'daki hadiseleri öğrenince çok üzülüyor ve Parti ileri ge-

lenlerinden birini, galiba Eşref Paşa Başkanı'nı çağırarak "topla arkadaşlarını, halkı tepeden aşağı doğru indirin, ben buna dayanarak Ankara'ya karşı çıkacağım," diyor. Fkat konuştuğu zat buna yanaşmıyor, kendi aklına göre bir cevap vererek General'in yanından ayrılıyor.

Evet 27 Mayıs darbecilerinin büyük yardımcısı o mihaniki toplumlara hakim mistik kader inancı ve Demokrat Parti'nin kuvvetini yalnız halkın sevgisinde arama gafleti oldu demekte de haklıyız.

SON SÖZ

Demokrat Parti'nin doğuş ve yükseliş sebeplerini kendi ölçü ve inançlarıma göre fazla ayrıntılara girmeden yazdım. Her insaflı okuyucunun kabul edeceğine inandığım samimilikle mümkün olduğu kadar objektif kalmağa çalıştım. Ön sözde de dediğim gibi bu kitap siyasî hatıralarımın bir başlangıcı niteliğini de taşıyor. Eğer kader biraz daha imkân ve zaman bağışlarsa bütün hâtıralarımı da yine elimden geldiği derecede tarafsız kalarak yazacağım.

Bu gün bir gerçek tam, ama hazin parlaklığı ile ortaya çıkmıştır. Kin duygusunu tarihin yapraklarına kara bir örtü olarak sermekten kendilerini alamıyanlar dışında, hattâ koyu düşmanlarına kadar bütün halkımız Demokrat Parti'nin milletçe kalkınmanın maddî, manevî her mânâsı ile perdelerini açtığını kabul etmektedir. Hataları olmadı mı? Oldu elbet. Fakat sevaplarının yüksek dağında bu hatalar küçücük hendeklerden ibarettir. İşte o büyük gerçeğe hazin rengi veren de ihtiras, kin, intikam hislerinin bu tümseklere basılarak tatmin edilmek istenmesinden doğuyor.

Evet, Millî Mücadeleden sonra Atatürk'ün önderliği ile memlekette kalkınma hareketlerine başlandı. Ama bu hareketlerin 1950'de vardığı nokta ile Demokrat Parti'nin memleket yönetimini eline aldığı günden 27 Mayıs darbesine kadar geçen on yılda erişilen köşebaşıyı mukayese etmek mümkün değil. Bu sıçrayışın, bu yaratıcı hamlenin temel sebebi Demokrat Parti'nin bu mem-

leket halkını, bu halkın çoğunluğunu teşkil eden köylü, esnaf ve işçisini de memleketin efendisi, devletin sahibi yapmış olmasıdır. Bundan sonra da giriştiği büyük kalkınma hamlesinde Doğu illerini yollarından üniversitelerine kadar ön plâna getiren yine Demokrat Parti. Böylece yurdu ikiye bölen zihniyeti yıkarak manevî bütünlüğü sağlayan tedbirleri hemen almağa başlayan yine o!

Bu kalkınma hamlesinin bâzı rakamlarını, Demokrat Parti'yi her zaman eleştirmiş ve hattâ sevmemiş, ama hiç değilse biraz insaflı bir kalemden aynen yazıyorum. Hamlenin büyüklüğü hatıralarımda ayrı bir bölüm olarak belirtilecektir: ([1])

"...İşte Demokrat Parti iktidarı bu alanda gerçek bir başarı kaydetmiş ve dedikodularına dalmazsak, 1950'de 137.000 ton olan şeker üretimi 1960'da 643.000 tona ve fabrika sayısı 15-16'ya çıkarılmıştır. Bu büyük bir inşa başarısıydı. Çimento istihsali de gene 10 yılda 400.000 tondan 1.750.000 tona ulaştırıldı. Dokuma sanayii kapasitesi 1948'e bakarak 1950'de 105 iken bu kapasite 1960'da 315'e ulaştı. Enerji üretimi aynı devrede 100'den 375'e yükseldi. Hülâsa sanayi genel endeksi Demokrat Parti iktidarında 100'den 270'e çıktı. Bu arada meselâ demir cevheri üretimi 100'den 475'e, çelik üretimi 230'a, bakır üretimi 103'den 235'e yükseldi. Hülâsa Halk Partisi İkinci Dünya Harbinden sonraki inşa misyonunu, adeta isteyerek, Demokrat Parti'ye devretti..."

Bu rakamlara biz de şunları yine birer örnek olarak katalım:

1950'de ziraî üretim nüfus başına 479 kilo iken 1958'de 800 kilo olmuştur. 1949'da ziraatta kullanılan traktör sayısı 3103 iken 1958'de 43872'dir.

---

1) Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, sahife: 245-246.

Milli Eğitim sahasında 1950'de 12511 ilk okula karşılık 1958'de 20775, 27144 öğretmene karşılık 50905 öğretmen, 1460000 öğrenciye karşılık 2280000 öğrenci.

Yine 1950'de 59 liseye karşılık 1958'de 104, 18257 öğrenciye karşılık, 40108

1950'de 343 orta okula karşılık 1958'de 675, 58675 öğrenciye karşılık 188554, 5555 öğretmene karşılık 7480 öğretmen.

Sonra bu süre içinde üç yeni üniversite, bir çok yüksek teknik okul.

Bu örnekleri burada kesiyorum. Tekrar edeyim, hatıralarımın içinde Demokrat Parti devrinin büyük kalkınma hamlesi ayrıntılarına kadar yer alacaktır. Bu hamleyi bir cümle ile şöyle de anlatabiliriz:

Demokrat Parti devri çocukluğumuzda coğrafya kitaplarında resimlerini hasretle seyir ettiğimiz o kalabalık limanları, dumanlar içinde sanayi merkezlerini, asfalt yollarında birbiri arkasına uçupgiden otomobiller, kamyonlar, otobüsler, makinalı ziraat yapan güneşli köyleri memleketimiz için de bir gerçek yapan geçit kapısını ardına kadar açtı. Ona isnat edilen en büyük kusurlar bile bu sevabın yanında birer silik gölgeden başka bir şey değillerdir.

Demokrat Parti, içindeki falan veya filan zatın düşüncesi, emeli ne olursa olsun hiç bir zaman totaliter bir rejimin taraftarı veya uygulayıcısı değildi. Böyle bir yönetimin ta sonuna kadar karşısında kaldı. Bu gün demokrasi prensipleri bakımından Demokrat Parti'yi eleştirenlerin üzerinde en çok durdukları noktalardan biri 1960'da Meclis Tahkikat Komisyonu kurulması ve bu komisyona verilen yetkiler meselesidir. Yassıada'da Demokrat mililetvekilleri ve sorumluları böyle komisyonların ve yetkilerin en ileri demokrasilerde varlığını kolaylıkla

isbat ettiler. 1960'dan ta bugüne kadar geçen hadiseler ise Millet Meclisi'nin o zaman böyle bir komisyon kurmakta ne kadar haklı olduğunu göstermiş bulunuyor.

Kaldı ki Demokrat Parti devrinde bu komisyonun kapattığı birkaç gazeteden, bir de 6-7 Eylül'den sonra ilân edilen Sıkıyönetimin kapattığı galiba bir gazeteden başka gazete kapatılmamış, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman gibi yazrlar ise şahsî hakaret davaları sonunda mahkemelerce mahkum edilmişlerdir. Hakaret etmeden en ağır tenkitleri yapan Nadir Nadi gibi yazarlar çoktur. Bunlar hakkında hiç bir muamele yapılmamıştır.

27 Mayıs'tan sonra kurulmuş partilerden ikisi, Yeni Türkiye Partisi ile Adalet Partisi daha çok Demokrat Parti'ye bağlı vatandaşların eseri idiler. Bunun için de en çok sayıda milletvekili ve senatörü onlar çıkardılar. Demek halk, demek Türk Milleti Demokrat Parti'den memnundu. Yeni Türkiye Partisi sırf yöneticilerinin gafleti, basiretsizliği yüzünden bugünkü hale düştü. Adalet Partisi ile ondan kopmuş Demokoratik Parti ise halâ çoğunluğu temsil ediyorlar. Yine demek, ki halkımız Demokrat Parti'nin hâtıralarına bağlılığını devam ettiriyor. Demokrat Parti totaliter bir yönetim kurmuş ve yürütmüş olsa idi halkın bunca baskıya rağmen bu bağlılığı kalır mıydı?

Eğer yayınlamağa imkân ve zaman bulursam hâtıralarımın yapraklarında belirecek manzaralar arasında Demokrat Parti'yi 27 Mayıs'a götüren sebeplerin başında ve temelinde onun millî iradeye, halk hâkimiyetine samimiyetle dayanan bir yönetimi uygulamış bulunması olduğu da görülecektir. Demokrat Parti yüzdeyüz sivil bir iktidar olmuş, politikaya karışmaları dünyanın her yerinde ve her zaman felâketler getiren devlet kuv-

vetlerini politika dışında tutmuştur. İşte politika dışında tutulmuş devlet kuvvetlerinden bir zümre ve onlara çeşitli ideoloji sahipleri ile şahsî kinlerinin ruhlarındaki etkilerine mağlûp bazı politikacılar katılarak 27 Mayıs'ı yapmışlar ve belli başlı bahane olarak da halkın cahil olduğunu, Demokrat Parti tarafından kolaylıkla kandırıldığını, Demokrat Parti'nin bu cahil halkı din hislerini istismar ederek elde ettiğini ileri sürmüşlerdir. 27 Mayıs sabahı Türk Milletine verdikleri söze rağmen bu kuvvetler bu güne kadar politikanın içindedirler, hem de en açık bir şekilde. Evet, ortada bir Millet Meclisi var, yine seçim yapılıyor, yine Millet Meclisine karşı sorumlu hükümetler kuruluyor. Ama bunların yanında ne Meclise, ne hükümete karşı sorumlu olan kuvvetler yer almıştır. Bu kuvvetler Meclise ve hükümete sık sık ve açıkça ültimatom şeklinde muhtıralarla emirler vermektedirler. Bu manzarayı askerin demokrasiyi desteklediği yolunda yorumlayanlar veya yorumlayarak teselli bulmağa çalışanlar da gözüküyor. Gerçekte ise bugün Türkiye'de demokrasi yoktur veya eskilerin İstihzaii Şuun diye anlattıkları gerçekle alay şeklinde bir askerî demokrasi vardır.

Netice şu:

Birinci Meşrutiyet'te de, İkinci Meşrutiyet'te de, Cumhuriyet devrinde de Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı dışında demokrasi olmamıştır. Onun yerine ya Sarayın, ya iktidara hakim zümrelerin mutlak baskısı altında, ama sadece görünüşü, o da yarı demokratik bir rejim uygulanmıştır.

İşte Demokrat Parti'yi doğduğu günden bir darbe ile yıkıldığı güne kadar halkın hep kucağında tutan, 27 Mayıs'tan bugüne kadar da hafızasının en renkli, en serinletici hâtırası yapan büyük sebep bu partinin bü-

tün kusurlarına, basiretsizliklerine rağmen Türkiye'de gerçek millî iradeyi, gerçek halk hakimiyetini samimiyetle, heyecanla benimsemiş ve uygulamış olmasıdır. Türk Milleti Demokrat Parti'inin hasretini bunun için çekmektedir.

Son sözü bitirirken bir inancımı da belirteceğim:

Askerin demokrasiyi savunmak için politikaya girdiği yolundaki yorumlarda samimî bir taraf da bulunabilir. Ama demokrasiyi savunmanın ilk şartı millet iradesine saygıdır. Millî iradenin temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ne şu veya bu yolda hareket etmediğiniz, kararlar almadığınız takdirde yönetime el konulacaktır şeklinde muhtıralar veya ültimatomlar verilirse ve verilmekte devam edilirse böyle yapılırken ne kadar samimî olunursa olunsun demokrasi korunulmuş değil, en azından zedelenmiş olur. Ya Türk Milletinin olgunluğuna inanacağız ve iradesine karışmayacağız, ya bu millet henüz cahildir, olgun değildir, batılın esiridir diyerek o iddia ettiğimiz cehalet sona ererek olgunlaşıncaya kadar rejmi buna göre kuracağız. En iyi rejim gösterişten ibaret kaldığı zaman en fena rejim olur. Sivil-asker, memleket kaderine hakim aydınlarımız bu gerçeği unuttukları sürece bütün samimiyetlerine rağmen memlekete hayır değil, yalnız zarar getirmiş olurlar.

İÇİNDEKİLER

SAMET AĞAOĞLU'NUN ESERLERİ

Siyasi Eserler :

Kuvayi Milliye Ruhu
İki Parti Arasındaki Farklar
Babamın Arkadaşları
Aşina Yüzler
Sovyet Rusya İmparatorluğu
Arkadaşım Menderes
Marmarada Bir Ada

Edebi Eserler :

Strazburg Hatıraları
Babamdan Hatıralar
Zürriyet
Öğretmen Gaffur
Büyük Aile
Hücredeki Adam
Katırın Ölümü

İlmi Eserler :

Türkiyede Küçük Sanat Meseleleri
Suçlu Çocuklar (Tezer Taşkıranla beraber)
Türkiyede İş Hukuku Tarihi (Salahattin Hüdaioğlu ile beraber)
Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları (Celal Yarmanla beraber)

FİATI 30 — TL